

Syrener i ruiner 2008

Tre kurser och en arkeologisk forskningsgrävning

Östra Vingåkers socken, Södermanland
Medelplana och Västerplana socknar, Västergötland
Grimetons socken, Halland
Rytterne socken, Västmanland

Josefina Sköld & Christina Svensson
Med bidrag Katarina Frost

Länsstyrelsen
Västmanlands län

Riksantikvarieämbetet

SKOGSSTYRELSEN

Västmanlands
Hembygdsförbund
och Fornminnesförening

Kulturmiljövård
Mälardalen

Syrener i ruiner 2008

Tre kurser och en arkeologisk forskningsgrävning

**Östra Vingåkers socken, Södermanland
Medelplana och Västerplana socknar, Västergötland
Grimetons socken, Halland
Rytterne socken, Västmanland**

*Josefina Sköld & Christina Svensson
Med bidrag av Katarina Frost*

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård Mälardalen
Stora gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
Fax: 021-14 52 20
E-post: info@kmmmd.se

© Kulturmiljövård Mälardalen 2009

Omslagsfoto: Hästen Brunta vid torpet Fågelhult, omkring 1950. Fotograf: Thorsten Hellberg.

Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Ärende nr MS2006/01407.

ISSN: 1653-7408
ISBN: 978-91-86019-88-4

Tryck: Just Nu, Västerås 2009.

Innehållsförteckning

Förord	7
Tack till	8
Introduktion	9
Inledning.....	9
Bakgrund	9
Projektet.....	9
Torpen och torparna.....	10
Torpen och deras trädgårdar	11
Vad är en kulturväxt?.....	14
Programmet för odlad mångfald, POM	15
Syfte och målsättning.....	15
Metod	16
Resultat och diskussion	17
Upplägg	17
Södermanland	17
Fågelhult	18
Kvarngölstorp.....	29
Västergötland.....	30
Stora Salen.....	31
Strömans.....	42
Halland	49
Långmossa.....	49
Slutsatser.....	59
Kalvstorp – bland päron och porslin.....	61
Bakgrund	61
Kalvstorp i arkiven.....	63
Syfte och målsättning.....	68
Frågeställningar.....	69
Metod.....	70
Fältarbete	72
Okulär besiktning.....	72
Uppmätning och kartöverlägg.....	77
Utgrävning.....	79
Insamling av växter och frukt för sortbestämning.....	83
Vedartsanalys	84
Makrofossilanalys	84
Jordprover	85
Kalvstorpsväxter.....	86
Intervjuer	86

Kalvstorp som vi ser det nu	87
Analys och utvärdering.....	90
Metodens vidare potential.....	93
Bilagor.....	94
Bilaga 1. Tabell med torpens förekomst i kartmaterialet.....	94
Bilaga 2. Tabell över vilka torp växterna återfunnits vid.....	95
Bilaga 3. Tabell över vid vilket torp växterna beskrivs.....	97
Bilaga 4. Teckenförklaring växterna	98
Bilaga 5. Teckenförklaring bebyggelselämningarna	99
Bilaga 6. Referenslista foto.....	100
Bilaga 7. Schakttabell Kalvstorp.....	102
Bilaga 8. Fyndtabell Kalvstorp	102
Bilaga 9. Insamlade växter och frukter vid Kalvstorp.	103
Bilaga 10. Provruta Kalvstorp	103
Bilaga 11. Makrofossilanalys	104
Bilaga 12. Vedartsanalys.....	109
Referenser	110
Tekniska och administrativa uppgifter Kalvstorp.....	114

Syrener i ruiner 2008

Kulturväxter och torplämningar - inventeringskurser

Starkatorpet i Vånga socken, Skåne. Fotografi från 1920-talet.

Vad finns kvar i dag?

Kulturväxter och torplämningar 2008

Inventeringskurser

Under åren 2004-2006 har tre projekt kring det biologiska kulturarvet bedrivits i Västmanlands län. I projektet har torp- och vädinventeringar utförts i Lillhärad, Riddarhyttan och kring Tidö.

Metoden som utarbetats under dessa tre år förmedlades under fjira geografiskt skilda kurser under 2007. Tyngdpunkten i metoden ligger på dokumentationen av hela miljön, såväl ruiner som kulturväxter. Genom att kombinera biologiska och arkeologiska inventeringar med arkivstudier, gamla fotografier och de boendes historia, har resultaten varit mycket goda. De nya kunskaperna har höjt bevarandevärdet för de studerade torplämningarna och betytt mycket för förståelsen av de enskilda platserna.

Frida och Wilhelm Knutssons framför torpet Haggen på 1940-talet.

Vad finns kvar i dag?

Vi vill dela med oss till Dig!

Under 2008 anordnas tre kurser.

Under lördagen hålls teoriföreläsningar inomhus. Söndagen tillbringas i fält vid en torplämning där de nyutnna kunskaperna provas i praktiken.

Kurserna genomförs vid Kinnekulle i Västergötland, Östra Vingåker i Södermanland och Grimeton i Halland.

Plan över växter och bebyggelse- lämningar från fältinventering vid torpet Haggen.

Anordnare är Länsstyrelsen i Västmanlands län, Skogsstyrelsen, Stiftelsen Kulturmiljövård Mälardalen och Västmanlands Hembygdsförbund. Riksantikvarieämbetet har ställt medel till förfogande till projektet. Dessutom stöds projektet av Sveriges Hembygdsförbund.

Läs mer på www.kmmd.se eller www.skogsstyrelsen.se/vastmanland/biologiskakulturarvet

För mer information:

Josefina Sköld, biolog, Skogsstyrelsen
Tfn 021-15 36 43, josefina.skold@skogsstyrelsen.se

Christina Svensson, arkeolog, Stiftelsen Kulturmiljövård Mälardalen.
Tfn 021-80 62 88, 073-810 72 08, christina.svensson@kmmd.se

Kurser 2008

7-8 juni Östra Vingåker

I samarbete med Östra Vingåkers hembygdsförening och Södermanlands hembygdsförbund.
Kursavgift: 200 kr. Under lördagen ingår lunch samt för- och eftermiddagsfika. Under söndagen tar deltagarna med egen matsäck.

14-15 juni Kinnekulle

I samarbete med Kinnekulle hembygdsförening, Västergötlands hembygdsförbund och Studieförbundet Vuxenskolan Västra Götaland.
Kursavgift: Ingen. Deltagarna bekostar själva mat och fika båda dagarna.

6-7 september Grimeton

I samarbete med Grimetons hembygdsförening och Hallands hembygdsförbund.
Kursavgift: 200 kr. Under lördagen ingår lunch samt för- och eftermiddagsfika. Under söndagen tar deltagarna med egen matsäck.

Betalning sker i samband med kursbekräftelse.
Begränsat antal platser. Först till kvarn gäller.
Sista anmälningdag är en vecka innan kursstart.
Behöver ni tips på övernattnation kan hembygdsföreningarna hjälpa till.

Posta eller faxa din anmälan till Josefina Sköld, Skogsstyrelsen, Anghammargatan 16, 721 33 Västerås. Fax 021-30 15 32.

Jag vill anmäla mig till kursen i _____ (plats)

Namn: _____

Adress: _____

Telefon: _____

E-mail: _____

Medlem i hembygdsförening Ja, vilken _____
 Nej

Figur 1. Inbjudan till kurserna 2008.

Förord – ett projekt till ända

I och med denna rapport avslutas utvecklingsprojektet *Syren i ruiner*. Det har varit fem mycket lärorika, händelserika, men också roliga år med en rad nya bekantskaper när det gäller människor, platser och växter. Vi som arbetat i projektet är övertygande om att det är denna typ av arbetsform, en kombination av samarbete, utveckling och glädje, som ger det mest lyckade resultatet.

Projektet kom att få sin start vintern 2003 efter diskussioner mellan Länsstyrelsen, Skogsstyrelsen och Västmanlands läns museum om att bedriva ett utvecklingsprojekt i anslutning till Skogsstyrelsens projekt Skog och historia. Skog och historia kom aldrig att bedrivas i någon riktig stor omfattning i Västmanland, varför ett utvecklingsprojekt sågs som en möjlighet. Att utveckla det biologiska kulturarvsbegreppet hade börjat bli angeläget under denna period och ett projekt i anslutning till detta ämne var också något som både Skogsstyrelsen, Riksantikvarieämbetet och Länsstyrelserna kunde dra nytta av. Att få till ett projekt med denna utgångspunkt tyckte vi därmed skulle vara både viktigt och roligt. Den då ansvarige för granskningen av Skog och historia i Västmanland, Elisabeth Åman, hade noterat svårigheterna att tolka Skog och historia-deltagarnas beskrivningar av växtligheten inom torplämningarna. Med ens såg vi vad projektet skulle leda fram till – ett komplement och utveckling av hembygdsföreningarnas viktiga torpinventeringar, en utveckling av fornlämningsbegreppet, samt en vårdande och bevarande möjlighet för en del av det biologiska kulturarvet, nämligen våra kulturväxter på övergivna torp. Med hjälp av ett par mindre liknande studier i Värmland och Uppland kunde vi formera en projektbeskrivning. År 2004 kunde projektet startas med medel från Riksantikvarieämbetet, en lyckad rekrytering på Skogsstyrelsen samt ett rikligt antal torplämningar från Skog och historia. Därefter har grunder och växter vid 42 torp inventerats, sju kurser genomförts, 13 föredrag och tio torpvandringar hållits, ett 50-tal växter och ympar tillvaratagits, sex artiklar skrivits och med denna har fem rapporter samt en digital manual tagits fram. Projektet har omnämnts i media, refererats till i olika skrifter, t.ex. årsböcker, skrifter från POM, universitet m.fl. Projektet har också gett ringar på vattnet genom studiecirkelar och andra kurser på projektets tema på flera håll i landet.

Att med hjälp av arkeologisk undersökningsmetod gå vidare med frågeställningar kring det biologiska kulturarvet är naturligtvis ingen ny metod. Den nyttjas ständigt vid undersökningar av förhistoriska och medeltida miljöer. Det som skiljer undersökningen i denna rapport från övriga arkeologiska grävningar är att vi nu riktar in oss på frågeställningar kring bevarande. Det är annars uteslutande så att det biologiska kulturarvet nyttjas för att i första hand svara på frågeställningar kring försörjning och datering av den miljö som arkeologiskt undersöks. Med trädgårdsarkeologi kommer vi ett steg närmare bevarandefrågan, även om denna metod ofta nyttjas för frågeställningar kring återskapande av miljöer. Vad det biologiska kulturarvet, både ovan och under markytan, skulle kunna tillföra som bevarandenaspekt för att komplettera fornlämningsbegreppet har däremot inte närmare diskuterats. Ur en antikvarisk synvinkel är det dock bevarandet som är prioriterat. Vi kan bara konstatera att våra kunskaper fallerar och att vi inte har bra underbyggda argument för att föra in detta ämne i bevarandediskussioner vare sig det gäller förhistoriska eller historiska miljöer. Den undersökning vi nu gjort i denna rapport skulle bli början till en ny fas i projektet och arbetet med detta är långt ifrån avslutat. Vi hoppas att kunna gå vidare med ett nytt projekt i framtiden.

Vi ser nu att vi står i ett skifte i projektet där en viktig fas i form av en inventeringsmetod känns utvecklad och där en annan mycket viktig fas börjar ta form. De delar vi utvecklat går nu in i den ordinarie verksamheten och blir en del av vårt ”dagliga arbete”. Förutsättningar ändras dock och de ger för tillfället inte möjligheter att fortsätta med nästa steg. Förhoppningsvis kommer vi att i framtiden få möjlighet

att vidareutveckla de nya samarbeten som påbörjats i denna rapport och göra nya upptäckter som kan bidra till utveckling av kulturmiljöområdet.

Det krävs också engagemang från många håll för att ett projekt ska lyckas. Vi vill därmed rikta ett extra stort tack till Gert Magnusson, Bosse Jönsson och Richard Sohlenius på Riksantikvarieämbetet som stöttat och trott på projektet genom åren. Ett stort tack även till Sveriges hembygdsförbund och alla de som har medverkat på ett eller annat sätt i projektet.

Vi hoppas att vi genom vårt arbete visat att det vi påbörjat är något viktigt och betydelsefullt för kulturmiljöarbetet och att det krävs fler liknande projekt i samarbete med bland annat hembygdsrörelsen. Vi ser positivt på framtiden och hoppas att det finns utrymme för liknande utvecklingsprojekt. Behovet är stort och intresset finns!

Sofia Andersson
Initiativtagare och samordnande i projektet
Länsstyrelsen i Västmanland

Tack till

- Elisabeth, som tragiskt inte längre finns bland oss. Vi jobbar vidare i projektet enligt dina ambitioner.
- Ann Österberg, Västmanlands hembygdsförbund och Fornminnesförening.
- Cecilia Indebetou och alla andra i Östra Vingåkers hembygdsförening för hjälp med källmaterial, kartor och fotografier.
- Torsten Hellberg som rikligt delade med sig av sina hågkomster från Fågelhult.
- Gill Bengtsson och alla i Kinnekulle hembygdsförening för hjälp med källmaterial, kartor och fotografier.
- Halländska hembygdsrörelsen.
- Holger Nilsson och Helge Nilsson och alla andra i Grimetons hembygdsförening för hjälp med källmaterial, kartor och fotografier.
- Stefan Thulin för hjälp med fotografier.
- David von Schinkel som lätit oss ta oss an Kalvstorp än en gång.

Introduktion

Inledning

Då vi ansåg oss klara med inventeringarna i Västmanland och inte trodde att ytterligare inventeringar där skulle tillföra någon ny metodisk kunskap, genomfördes under 2007 fyra stycken tredagarskurser för att föra ut metoden som utvecklats på nationell nivå. Då önskemål inkom om att hålla flera kurser under 2008 söktes återigen pengar för att tillmötesgå önskemålen. Med följande rapport vill vi dels redogöra för andra årets arbete med att sprida kunskapen om metoden *Syrener i ruiner*, dels redovisa resultatet av en arkeologisk forskningsgrävning vid ett tidigare inventerat torp i Västmanland.

Bakgrund

Projektet

Syftet med kurserna under 2007 och 2008 års projekt, var att nå ut i Sverige med den metod, *Syrener i ruiner*, som utvecklats i Västmanland under tre års inventeringar av det biologiska kulturarvet. Metoden går ut på kartläggning av hur det ser ut idag, både när det gäller grunderna efter bebyggelse och det levande kulturarvet i form av kvarstående kulturväxter. Ögonblicksbilden jämförs sedan med den information som finns att få från kartor, arkiv och fotografier. I de fall fotografier finns tas en ny bild från samma position för att kunna jämföra då och nu. Äldsta kartbelägg och siste brukare eftersöks i arkiven för att ge en uppfattning om torpets ålder och när det övergavs.

Liksom förra året är 2008 års projekt ett samarbetsprojekt mellan Länsstyrelsen i Västmanlands län, Riksantikvarieämbetet, Skogsstyrelsen Västmanlands distrikt och Stiftelsen Kulturmiljövård Mälardalen, samt Västmanlands hembygdsförbund och fornminnesförening. Biolog Josefina Sköld på Skogsstyrelsen och arkeolog Christina Svensson på Stiftelsen Kulturmiljövård Mälardalen har stått för projektets genomförande. Josefina ansvarar för den biologiska delen och Christina ansvarar för den antikvariska delen med arkiv- och kartstudier samt uppmätning av grunder i fält.

Figur 2. 2007 års kursrapport, *Syrener i ruiner - Kurser om ett kulturarv i grunden* (Sköld & Svensson, 2008).

År 2004 genomförde Skogsvårdsstyrelsen i Västra Mälardalens distrikt och Västmanlands läns museum en studie av kvarstående kulturväxter kring lämningarna efter tio torp i Lillhärad socken, strax nordväst om Västerås. Projektet syftade bland annat till att jämföra växtligheten på fotografier tagna kring sekelskiftet år 1900 med den som finns på samma plats idag. Men studien inriktades även på att finna ett äldsta belägg i de historiska kartorna för torpen, för att eventuellt kunna fornminnesklassa dessa och om möjligt finna skillnader i växtligheten beroende på torpens ålder (Sköld & Åman, 2004, Welinder, 2007). Lillhärad ligger i odlingszon 3.

Under 2005 gjordes en jämförande studie av kvarstående kulturväxter kring tio torp vid Ridderhyttan i Skinnskattebergs socken, samt en komplettering av 2004 års projekt med inventering av vår- och försommarväxter kring Lillhäradstorpen. Ambitionen var

att göra studien i ett landskap med en annorlunda topografi och odlingszon, (zon 4) med andra ord, i en annan del av länet, för att se om resultatet från Lillhärad var representativt även för Bergslagen. Liksom 2004 års studie var 2005 års projekt ett samarbetsprojekt mellan Länsstyrelsen i Västmanlands län, Riksantikvarieämbetet, Skogsvårdsstyrelsen Västra Mälardalens distrikt och Västmanlands läns museum (Sköld & Åman, 2005, Welinder, 2007).

2006 fortsatte projektet med en avslutande jämförelsestudie i området kring Tidö slott i Rytterne socken sydväst om Västerås. Detta område valdes då den sista av odlingszonerna, zon 2, återfinns i de Mälarnära delarna av Västmanland. Förhoppningen var att hitta torplämningar med anor ner till 1600-talet då slottet byggdes och med ett rikt arkivmaterial med uppgifter om torptäppor med influenser från de rika slottsparkerna. Även 2006 års projekt var ett samarbetsprojekt mellan Länsstyrelsen i Västmanlands län, Riksantikvarieämbetet, Skogsstyrelsen Västmanlands distrikt och Stiftelsen Kulturmiljövård Mälardalen (tidigare representerat av Västmanlands läns museum) (Sjökvist & Sköld, 2006).

Figur 3–5. De tidigare rapporterna. *Krusbär eller mabär - Vem bryr sig?* (Sköld & Åman, 2004), *Riddarhyttan - en plats för vila och ro* (Sköld & Åman, 2005) och *Kulturväxter i slottets skugga - om 1700-talstäppor på Tidö* (Sjökvist & Sköld, 2006).

Torpen och torparna

Innebörden av begreppet torp har varierat under historien. På 1500-talet och i början av 1600-talet avsåg ordet torp ofta en mindre enhet, ett familjejordbruk, som tagits upp på en äldre bys eller gårds utmarker. Torpet kunde även etableras på allmänningssmark och utgjorde grunden för torparfamiljens försörjning. Till torpet hörde små åkrar och täppor. Torparna betalade för sig genom att utföra dagsverken. Under 1500-talet såg man positivt på dessa nybyggen, landet behövde hämta sig efter den medeltida agrarkrisen och ju fler som kunde försörja sig desto bättre (Elgeskog, 1945). Under stormaktstidens 1600-tal blev det angeläget att bevara skogarna för att säkerställa ved till järnbruk och andra framväxande näringar. Många torp kom då att skattläggas eller rivas. De stora skattebefriade säterierna hade många torp, detta för att knyta till sig arbetskraft. Torparna på säterierna var fria från utskrivning. På slutet av 1700-talet fick bönderna rätt att disponera allmänningarna och nya torp etablerades ofta långt från huvudgården. 1827 infördes förordningen om Laga skiftet i Sverige. För att effektivisera jordbruket lades då de splittrade åker- och ängstegarna samman till större brukningsenheter, gårdar flyttade ut från bykärnorna och den samfälliga marken delades. Bönderna behövde ny mark för bebyggelse och odling och torpmarken blev attraktiv. En stor del av torparna blev då istället anställda på gårdar eller begav sig mot städernas industrier. På 1860-talet fanns över 100 000 torp i Sverige och

torparna var landets näst största befolkningsgrupp, endast bönderna var fler. 1943 blev det förbjudet att betala jordarrende med dagsverken och torpinstitutionen upphörde (Bäck, 1992).

Idag betecknas ett torp som fornlämning enligt Riksantikvarieämbetets praxis om det är tillkommet under 1700-talet eller tidigare (Blomqvist, 2004). Denna praxis är emellertid under utredning och det är inte omöjligt att den kommer att luckras upp så att själva årtalet inte längre kommer att avgöra om lämningen ska betraktas som fornlämning eller inte. Detta skulle naturligtvis leda till att torplämningarna får ett givet skydd och därmed visas större hänsyn av skogsbruket.

Torpen och deras trädgårdar

Vad säger egentligen de växtfynd som görs runt gamla övergivna torp? Kan de ge en inblick i hur dåtidens torparträdgårdar en gång såg ut? Svaret på detta är inte helt enkelt. Torpmiljön påverkas förutom av klimat och geografiska faktorer även av andra yttre faktorer. Ligger torpet isolerat så att de växter som påträffas verkligen kan antas härröra från tiden då torpet var bebott, eller sker en påverkan från modern bebyggelse i form av spridning av trädgårdsavfall eller luftburna fröer? Har torpet kanske använts som sommarstuga innan det slutligen övergavs och därmed fått växter inplanterade i senare tid? Hur länge torpet varit övergivet borde rimligen visa sig genom en avmattning i både antal sorter och individer ju längre tiden går. För att se dessa mönster måste samma plats besökas flera gånger under en lång tidsperiod. Hur miljön runt torpet ser ut idag påverkar också. Tunet kan vara planterat med skog, betas eller vara lämnat för fri utveckling. Vid torp planterade med gran hittas sällan någon större mängd kulturväxter, som vid Närtorpet i Västmanland (Sköld & Åman, 2004). Kanske något enstaka fruktträd eller buske som klarat sig kvar i en glänta, men perenner och liknande är det sämre med. Betas marken kan resultatet variera beroende på vilka djur som betar och hur många. Taggiga buskar som krusbär kan klara sig kvar trots bete, som vid torpet Hjulsätra i Västmanland (Sköld & Åman, 2004). Andra växter som brandliljan med sina lysande färger lockar till sig korna och endast stjälkarna blir kvar, som vid torpet Hjortkälla i Östergötland (Sköld & Svensson, 2007).

Figur 6. Vid torp belägna i betesmarker är det ibland svårt för kulturväxterna att hävda sig mot djuren. Här syns kossorna som håller marken öppen runt torpet Hjortkälla i Wist socken utanför Linköping.

Vilken typ av kulturväxter som hittas varierar naturligtvis, men inte så mycket som man kanske kan tro. Skillnaderna från Mälardalen och söderut är, som visas i denna rapport, inte så stora, men kommer man längre upp i landet borde det kargare klimatet inverka. Flera klängväxter som vintergröna och kaprifol tar snabbt över stora ytor, som vid Linnäs i Västmanland (Sjökvist & Sköld, 2006), men även vid Risberget i Östergötland och Slätta-Nissens i Skåne (Sköld & Svensson, 2007). Buskar som snöbär, spirea och syren förökar sig med rotskott och breder snabbt ut sig i stora snåriga buskage när skötseln upphör. Så är fallet vid Långens i Västmanland (Sköld & Åman, 2005) och Långmossa i Halland (se sidan 48). Idag kan det därför vara svårt att se var dessa växter ursprungligen planterades.

Flera andra växter än de som påträffats vid inventeringarna har självklart funnits vid torpen då dessa varit bebodda. Dahlia är exempel på en växt som omöjligt kan återfinnas idag eftersom den inte klarar frost utan måste planteras varje år. Åter andra klarar sig inte när gräs och annat ”ogräs” tar över, utan tynar bort. Med andra växter som pion och löjtnantshjärta kan det förhålla sig så att dessa praktväxter inte lämnades kvar, utan flyttades med till torparens nästa boställe. Kvarstod de efter flytt har troligen någon förbarmat sig över växterna och flyttat in dem i sin egen trädgård (Svedjemyr, 1986). Undantag finns såklart, som vid skomakare Strömans torp vid Kinnekulle (se sidan 41).

Hur kan vi då få reda på hur torparens täppa såg ut? Här får man lita till skildringar av olika slag. Ibland kan man finna fotografier och har man riktig tur finns dessutom uppgifter på när och av vem bilden är tagen och vad den föreställer. Uppgifter som förstärker fakta och ger bilden och därmed torpet och dess innevanare en mer intressant historia. På andra håll får man lita till litteraturen. I Mobergs *Utvandrarna* finns följande skildring av Kristinas odlarmödor i det nya landet i mitten av 1800-talet:

”Hennes nya blomland låg invid stugans långvägg på framsidan, vänt mot solens väderstreck: här skulle det växa. Hon ansade jorden väl och rensade noggrant bort ogräs och vildgräsrötter. Så påtade hon ner fröet i rader, en rad av varje sort, höljde jord över, jämnade till jorden och klappade den med brädlapp. Landet såg grannt ut, när det låg färdigt. Det skulle växa blommor vid ett hem, och de skulle stå på framsidan, på hedersplatsen. Blomland hörde till människors bostäder. Ingen planterade blommor utanför en svinstia. Ett blomland skiljde människors boningar från djurens härbärgen. Där skulle nu blommorna växa rakt nedanför fönstret så att hon fick dem för ögonen så snart hon tittade ut. Och folk kunde se på långt håll, att det bodde människor i stugan med de oskrädda stockväggarna. När Kristina fick sitt blomland vid det nya hemmet i ordning kände hon det som om hon flyttat över en liten jordfläck från hemlandet till nybygget vid Ki-Chi-Saga...”
(Moberg, 1970).

Men det hade inte alltid sett ut så i Sverige. Under medeltiden kom många växter till Sverige med klosterväsendet (Minnhagen-Alvsten *et al*, 1996). Under 1600-talet var det adeln som odlade, både för nytta och nöje, i sina parker och trädgårdar. I början av 1800-talet fanns fortfarande väldigt få plantskolor i Sverige och adeln köpte de flesta av sina växter utomlands. Böndernas odling hade vid denna tid fortfarande medeltida drag. Husen låg tätt tillsammans i byar och odling skedde där den fick plats, i små inhägnade hagar. Allt som skulle ätas måste odlas och denna odling upptog därför den mesta ytan (Andréasson, 2007).

”Vi anlade och omgärdade också en liten ”have” vid stugan, och planterade päron-plommon-, och körsbärsträd, samt satte blommor och fingo genom detta lite mer hemtrevligt efter hand...” (Paulsson, 1943).

Figur 7. De skånska fyrlängade bondgårdarna hade ursprungligen alla fönster och verksamheter riktade inåt gårdsplanen och bönderna var därför inte intresserade av en prydnadsträdgård utanför huslängorna. Sporrakulla i Skåne.

Många i 1800-talets samhälle hade varken tid, plats eller råd att anlägga en planerad trädgård med gångar och välformade rabatter. Men även vid torp och backstugor blev prydnadsväxterna allt vanligare även om nyttoodlingen fortfarande dominerade. Några växter kunde man ibland hitta på mullbänken vid husets vägg. Mullbänken var en låg jordvall som skottats upp kring grunden för värmens skull. Exempel på växter som hörde hemma här är akleja och brandlilja. Ofta stod även några kryddväxter som lavendel, åbrodd och salvia, tillsammans med blommorna (Andréasson, 2007). De skånska fyrlängade bondgårdarna hade alla fönster och verksamheter riktade inåt gårdsplanen och bönderna var därför inte intresserade av en prydnadsträdgård utanför huslängorna. Inte förrän gården flyttades ut från den hopgyttrade byn och fick utåtriktade fönster, fanns det möjlighet för bonden att anamma överklassens manér med prydnadsväxter (Sjöbeck, 1932). Detta skedde i och med förordningen om Laga Skifte från 1827 och först då fanns möjlighet för trädgårdar i mer modern bemärkelse.

Figur 8. Innan laga skifte delades åkern mellan arvingarna och tegarna blev smalare och smalare, som ett lapptäcke i naturen.

Växterna spred sig från adelns parker och trädgårdar via de många anställda, antingen genom gåvor eller kanske genom att någon knyckte med sig en planta. Därefter byttes skott och plantor från person till person. Hushållningssällskapen och folkskolorna bedrev även utdelningskampanjer som hjälpte till att sprida växterna även hos dem som inte kunde betala för sig. Beslutet 1854 att bygga ett statligt järnvägsnät innebar en stor förbättring av landets kommunikationer och därmed möjligheterna att sprida växter. När allt fler människor blev intresserade av trädgårdsodling ökade också efterfrågan på frö och plantor och sortimentet ändrades snabbt. Det är ett faktum att antalet arter och sorter på marknaden aldrig varit större än vid förra sekelskiftet. För plantskolorna verkar det viktigaste vid denna tid ha varit att kunna erbjuda ett brett urval, men man hade sannolikt inte speciellt många exemplar av varje sort (Andréasson, 2007).

Lena Gunnarsson konstaterar i *Torpträdgårdar i Skåne* att:

Skönhetsbehovet som vi ändå får anse vara något verkligt och konkret behov hos de flesta, tar sig alltså ibland – och kanske inte så sällan som man trott – uttryck i trädgårdsodling även hos torparen. Spåren av det kan vi se på de otal gamla torpruiner där envisa och seglivade perenner, blommande buskar och träd står kvar och pryder platsen trots att ingen sköter om dem längre, och ruinen i många fall botas av igenväxning... (Gunnarsson, 1987).

Viktigt att komma ihåg är att det vi ser idag är en ögonblicksbild av något föränderligt som kan vara svårt att spåra till sin ursprungliga form, men som för den skull inte gör det mindre njutbart att försöka.

Av ca 30 000 arter människan använder sig av i dag nyttjas cirka 7 000 i jordbruket. 30 arter svarar för 90 % av kaloritillskottet. Av dessa står vete och ris för hälften! Endast under de senaste drygt 100 åren har människan bedrivit aktiv växtförädling. Men under den tiden har evolutionen drivits på i en alltmer hisnande fart!

"Urgamla" kulturväxter (minst 4 000 år): vete, korn, ris, hirs, åkerböna, sojaböna, äpple, päron, fikon, banan, vindruva, oliv, kål, kålrot, lök, mullbär, hampa och lin
"Nya" kulturväxter: raps, blåbär och gummiträd

Vad är en kulturväxt?

Vilka växter man menar med kulturväxt är inte alltid självklart. Kulturväxt, "... växt som människan lärt sig använda och som därför odlas" står det i Nationalencyklopedin. I begreppet inbegrips vanligen att människan på något sätt har förändrat växten eller dess växtplats för att passa sitt behov. I motsats till kulturväxterna lever de vilda växterna i en tuff värld. Det gäller att konkurrera om utrymme, näring och ljus, att försvara sig mot olika skadegörare, att föroka sig maximalt och att sprida avkomman så väl som möjligt. Inte undra på att de under årmiljonernas gång utvecklat en mängd olika sätt och strategier för att försvara sig och nå högsta möjliga förökningsframgång.

För våra förfäder var det förstås viktigt att försöka bli av med alla oönskade egenskaper som tornar, taggar, oätliga eller giftiga ämnen, svaga strån som viker sig eller frön som trillar av för minsta vindpust. Tusentals generationer av jordbrukare har - medvetet eller omedvetet - genom historien gjort sina urval bland miljontals plantor. Så småningom har de fått ett utseende som liknar de kulturväxter som odlas i dag.

Vårt land rymmer också annat historiskt växtmaterial av en mängd slag som ännu efter långt över 100 år fortfarande är livskraftigt. Måhända är det kanske inte det som ger den största skörden, de vackraste frukterna, eller den längsta blomningen. Helt klart har dock växterna visat sig ha egenskaper som gör att de överlever svåra vintrar eller på annat sätt har gjort sig populära. Dessa kulturväxter har utvecklats i intim relation med oss människor och tillhör det svenska kulturarvet precis lika mycket som runstenar, lador och träharvar. I sitt historiska sammanhang, som kulturmiljöer och liknande, är de förstås "helt rätt" (Jens Weibull, samordnare POM).

PROGRAMMET FÖR
ODLAD MÅNGFALD

Programmet för odlad mångfald, POM

År 1992 höll Förenta Nationerna (FN) ett stort miljömöte i Rio de Janeiro, där bland annat världens långsiktiga livsmedelsförsörjning diskuterades. De flesta länder enades om en konvention som säger att alla växter och djur, deras gener och ekosystemen där de lever, ska bevaras. Eftersom vi inte vet vad vi kan ha behov av i framtiden måste allt liv bevaras. Sverige undertecknade konventionen 1993 och hittills har 190 länder skrivit under.

Med denna mångfaldskonvention som stöd undersökte FN:s livsmedelsorgan FAO hur det var ställt med världens kulturväxter. Man fann att skyddet för kulturväxterna var dåligt i många länder, att det fanns för få fungerande genbanker i världen och att ännu mer borde göras inom undervisning, forskning och växtförädling. Man enades om en ambitiös plan för att komma tillrätta med problemen, bland annat genom nationella program som ska slå fast det enskilda landets mål och strategi för att bevara och nyttja den odlade mångfalden.

I Sverige togs 1998 Programmet för odlad mångfald, POM, fram av Jordbruksverket i samråd med myndigheter, organisationer, företag och ideella föreningar verksamma inom området. POM har till uppgift att samla in kulturväxter och ordna för deras bevarande, öka användandet av kulturväxter genom odling och förädling, forska om arternas släktskap och genetiska variation, utbilda och informera samt bedriva internationellt samarbete.

POM bedriver sitt arbete med insamling och kartläggning genom olika upprop: Rosor, perenner, frukt och bär, träd och buskar, lökar och knölar samt sparris.

Mer information finns på www.pom.info.

Syfte och målsättning

Syftet med projektet var att förmedla den metod som utvecklats i Västmanland under tre års inventeringar av det biologiska kulturarvet. Men även att praktiskt testa de förändringar i kursupplägget som genomförts sedan 2007, med tvådagarskurser istället för tredagars. Målsättningen var att nå ut till andra delar av Sverige än där kurser hölls under föregående år. Kurserna planerades på tre platser, Södermanland, Västergötland och Halland. Vid varje kurstillfälle fanns plats för upp till 20 deltagare. Ett eller två torp valdes ut på varje plats och som vanligt skulle situationsplaner ritas upp över torpen och deras omgivningar där kulturväxterna prickades in. Arkivstudier skulle göras för att om möjligt finna ett äldsta belägg i de historiska kartorna samt torpets siste brukare. Här har hembygdsföreningarnas torpinventeringar legat till grund för sammanställningarna i denna rapport.

Metod

Förhoppningen med kurserna var att torpforskningen skulle komma att berikas av nya grupper människor. Kurserna vände sig främst till medlemmar i hembygdsrörelsen som var aktiva eller ville bli aktiva inom torpforskningen, men kurserna var öppna för alla intresserade. Målet är också att metoden ska vara så enkel att alla kan använda den. Även om tekniken i dag har helt andra möjligheter till inmätningar är det viktigaste att alla kan använda metoden utan att behöva ha tillgång till avancerad teknisk utrustning.

Den metod som används i dessa projekt innebär att torpet letas fram i historiskt kartmaterial eller arkiv för att finna dess tidigaste belägg samt den siste brukaren. I de tidigare studierna har fotografier på *torpet då och nu* haft en framträdande roll. En ungefärlig situationsplan har upprättats över varje torplämning med gängse manuella arkeologiska metoder; måttband och kompass. Torpens koordinater har hämtats i efterhand från www.eniro.se. På situationsplanen har därefter kulturväxterna ritats in. Observera att situationsplanerna inte gör anspråk på att vara exakta. Bestämning och namngivning av växterna följer Krok & Almquist 1994, 28:e upplagan, 2:a tryckningen. För sammanställning av referenser till de historiska kartorna, se bilaga 1. För vilka växter som hittats vid vilka torp, se bilaga 2. För tabell över vilka torp växterna beskrivs vid, se bilaga 3. För teckenförklaring till situationsplanernas växter, se bilaga 4 och för lämningarna, se bilaga 5. Referenslista foto redovisas i bilaga 6.

Till projektet söktes pengar inom ramen för 28:25, bidrag för kulturmiljövård, skogens kulturarv, från Riksantikvarieämbetet, vilka även ställde medel till förfogande. På uppdrag av Länsstyrelsen i Västmanlands län arrangerades kurserna av Skogsstyrelsen Västmanlands distrikt och Stiftelsen Kulturmiljövård Mälardalen i samarbete med Västmanlands Hembygdsförbund och Fornminnesförening (beslut 2008-05-27 dnr 435-2957-08). Dessutom stödde Sveriges Hembygdsförbund projektet. Med hjälp av lokala hembygdsföreningar valdes ett eller två torp ut i varje kursområde. Dessa besöktes i fält för att bestämma om det där fanns förutsättningar att göra en växtinventering. Torpen har endast besökts vid två tillfällen under växtsäsongen varför fler växter säkert finns att hitta. Det första besöket skedde vid ett rekognoseringsbesök i maj-juni. Ett andra besök gjordes vid kurstillfället, i Östra Vingåker och Kinnekulle i juni och i Grimeton i september.

De främsta kriterierna vid urvalet av torp till kurstillfällena var att det skulle vara tydliga lämningar efter ett torp, att det var lättillgängligt, att det varit övergivet under en längre tid, att det fanns fotografier, att det fanns någon typ av skriftlig dokumentation (arkiv, kartor) och gärna någon person som kunde berätta med egna minnen från platsen. Önskvärt var också att det fanns kulturväxter. I Östra Vingåker valdes torpet Fågelhult ut. Detta torp har tidigare använts som plats för ett pilotavsnitt av tv-serien *Utgrävarna* som visades på Sveriges Television 2005 (Rosén & Ulin, 2008). Dessutom valdes Kvarngölstorp ut. I Kinnekulle valdes torpen Stora Salen och Strömans. I Grimeton valdes torpet Långmossa. Kursernas innehåll och deltagarnas förutsättningar varierade, då ingen plats är den andra lik.

Samtliga kurser hölls under två sammanhängande dagar, lördag till söndag. Första kursdagen bestod av en teoridel. Under samtliga kurser föreläste Christina Svensson, arkeolog, om *Arkivhandlingar och källkritik* och *Torplämningar och dokumentation* och praktiskt om *Kompassens grunder*. Josefina Sköld, biolog, föreläste om *Vilka torpväxter kan man förvänta sig att finna och hur känner man igen dem* samt *Programmet för odlad mångfald*. Andra kursdagen bestod av undervisning i fält på olika torplokaler. Deltagarna övade, på att hitta, identifiera och dokumentera såväl torplämningar som växter med hjälp av de metoder som redogjorts för under lördagen.

Resultat och diskussion

Upplägg

Då årets projekt genomförts på tre geografiskt spridda områden redogörs här för områdena ett i taget. Först Östra Vingåker följt av Kinnekulle och avslutningsvis Grimeton. För varje torp redovisas resultaten, både vad gäller torpens förekomst i kartorna och de kvarstående kulturväxterna. Förekommer en växt på mer än ett torp beskrivs den på ett av dessa med artnamnet markerat med fetstil och på övriga torp nämns den bara (se bilaga 3).

Södermanland

Kursen i Södermanland hölls den 7–8 juni i samarbete med Östra Vingåkers hembygdsförening. Gruppen bestod av 17 deltagare. Lördagens teoridel hölls i Boda kvarn. Under söndagen, en av sommarens varmaste dagar, åkte deltagarna till torpet Fågelhult. Under förmiddagen arbetade deltagarna med att dokumentera torpet och dess växter. Under eftermiddagen besöktes det närbelägna Kvarngölstorp, även det i Östra Vingåkers socken.

Figur 9. Karta över torpen i Södermanland. De röda prickarna anger torpens läge. Med början från norr: Kvarngölstorp och Fågelhult. Utsnitt ur blå kartan.

Fågelhult

Figur 10. Fågelhult, Stuga 1, någon gång 1943–1951. Byggnaden är nyligen renoverad, lägg märke till det fina tegeltaket. Framför stugan står en vattenspann och till höger i bild skymtar bakhjulet på en cykel.

Figur 11. Torsten på trappen till Stuga 1 sommaren 2008.

Platsen valdes ut till kursen för att lämningarna efter bebyggelseenheten var tydliga, att det fanns flera olika kulturväxter, att platsen var lättillgänglig och att det fanns såväl äldre kartor som äldre fotografier från brukningstiden. Dessutom hade vi Torsten Hellberg (f. 1931) med oss. Han har bott på Fågelhult som barn tillsammans med sin familj under åren 1943–1951. En enskild händelse har kommit att få stor betydelse för vår berättelse om Fågelhult. I början av 1950-talet köper Torsten Hellberg en kamera och fotograferar livet vid Fågelhult. Dessa fotografier har vi tagit del av för att komplettera den bild av Fågelhult som växt fram utifrån bebyggelseämningar och växter. Torsten bidrog med minnen och fotografier från den tiden och kastade mycket ljus över våra frågeställningar.

Enligt ortnamnsarkivets utdrag ur jordeboken finns bebyggelse vid namn Fogelmohn år 1675. En anteckning om att skattläggning skett år 1667 finns också. Fågelhult finns markerat med en hussymbol och avgränsade marker redan på 1701 års karta över Oppunda härad—allmanning. På en allmäningskarta från 1714 står att "Fogelmoon eller Fogelhult" är uppfört på "Crono allmanning". Torpet benämns i flera källor med båda namnen, en förklaring till det kan vara att Fågelmon är ett traktnamn och att bebyggelsen benämns Fågelhult.

Figur 12. Karta över "Fogelhult" från 1701.

Östra Vingåkers hembygdsförening har arbetat med att ta fram uppgifter om de boende i torpet från år 1782–1955 (Rask, 2004). De första nämnda brukarna var under åren 1782–1812 Nils Nilsson (f. 1775) och hans fru Brita Ersdotter (f. 1753) med sina döttrar Kerstin och Anna. Från år 1841 står greve Lewenhaupt som ägare och Fågelhult ligger därmed under godset Claestorp. På Fågelhult finns sedan 1861 två boningsstugor invid varandra. Med största sannolikhet byggs nytt med anledning av att det behövs en ny, större stuga. Den nya benämns *Stuga 1* och den äldre *Stuga 2* (se situationsplan, fig 29, sid 28). Brukaren av platsen är boende i Stuga 1. Fram till 1901 bodde inhyses Anders Löf med fru och sju barn i Stuga 2. Enligt Torsten Hellberg användes Stuga 2 därefter som förråd och tillfälligt boende, bland annat i samband med restaurering av Stuga 1. Senare flyttades Stuga 2 till Tisnarbaden.

De sista brukarna var Edvin och Svea Andersson med åtta barn under åren 1951–1955. Edvin och Sveas brukningstid fick ett dramatiskt slut. Det nyligen restaurerade boningshuset kom att fatta eld och brann ned. Troligtvis var det en timmerstock som fattade eld från spismursstocken. Familjen och djur klarade sig men fick efter en tids tillfälliga boende söka sig till en ny arrendegård vid Bronäs (Katrineholms-kuriren, 1955). Efter branden lades Fågelhult ned, ladugården revs och åkermarken planterades med skog på 1960-talet (Rask, 2004).

Figur 13. Vy över Fågelhult från sydöst. Fotografiet visar hur öppet området kring gårdstunet var. I dag växer planterad skog på åkermarken. Byggnaden med högst tak är Stuga 1, framför den ligger Stuga 2. Till vänster i bild ligger utedasset.

Figur 14. Vy över gårdstunet i dag. Torsten står till höger om trappan på Stuga 1.

Med anledning av att Torsten delgav oss muntlig information under kursen skall vi stanna upp och skapa oss en bild av Fågelhult så som Torsten minns det. Under åren 1916–1943 brukades platsen av Hjalmar Karlsson (f. 1879), hans fru Ida (f. 1890) och deras två fosterdöttrar. Under den senare delen av deras brukningstid av Fågelhult tar de hjälp av Sven Hellberg (f. 1905) som är Torstens pappa. När Hjalmar och Ida flyttar 1943 tar Torstens pappa Sven över kontraktet.

Star Gulli	725	Ragnar Bergman, Botto
Malva	935	Arvid Claestorp, Trädgårdstorp
Fanny	730	Alf Holm, Fort lund
Anna	850	Arvid Eriksson, Daleu
Prisma	130	Kont.

Figur 15. I samband med att Hjalmar och Ida flyttar hålls en auktion på lösöret. Genom att läsa auktionsprotokoll kan man få en uppfattning om vilka föremål som fanns på ett torp. I detta protokoll kan man bland annat läsa att korna Gulli, Malva, Fanny och Anna går under klubban, hur mycket de kostade samt vilka som köpte dem (Auktionsprotokoll vid Fågelhult 5 mars 1943).

Till Fågelhult flyttar således pappa Sven, hans nya hustru Helena (f. 1911), Torsten och Helenas son Roland (f. 1943) och stannar där under åren 1943–1951. Den första tiden, 1943–1944 bor de i Stuga 2 eftersom Stuga 1 renoveras, bland annat höjdes den med två stockvarv. De driver jordbruket och arbetar med skogskörning. De hade flera olika djur; fem till sex kor, två svin, höns och ardennerhästen Brunta (se foto på framsidan). De säljer mjölk från korna och ibland säljs något smådjur. Torpet var ett arrendetorp och de betalade avgift till Claestorp två gånger om året. Torsten minns att arrendet, 200 kronor, betalades i mars och september. Torsten minns sina år på Fågelhult som "de bästa".

Terräng: Lämningarna efter torpet Fågelhult ligger i en glänta i skogen omgiven av planterad, väl uppväxt granskog. Vägen dit är densamma som finns markerad även på de äldre kartorna, en mindre slingrande skogsväg som tar slut vid den gamla gårdsplanen. Lämningarna efter bostadshusen ligger på en mindre höjd, söder om denna finns en större berghäll. Gårdstunet ligger i ett område med övergiven åkermark med flera odlingsrösen.

Beskrivning: Vid kurstillfället var grunderna efter såväl bostadshusen som flera av ekonomibyggnaderna väl synliga. Bostadshusen och jordkällaren har legat i den östra delen av gårdstunet och ekonomibyggnader samt djurhållning har legat i den västra delen.

Stuga 1. 9×5,60 meter stor (Ö-V). Den södra vägglinjen är gjuten, resterna efter de övriga väggarna utgörs av syllsten. Trappan är gjuten, 3×1,5 meter stor med trappsteg i söder. Spismursröset är väl synligt med tegelrester.

Stuga 2. Påträffades fem meter sydost om Stuga 1, lämningar efter en 8×5 meter (N-S) stor stuga. Grunden är av syllsten, den östra vägglinjen är flerradig. Stenfri ingång finns i nordväst i plan med marknivån. Spismursröset är kraftigt raserat.

Jordkällare. Belägen cirka 40 meter öster om Stuga 1. Den är 6×3 meter stor (NO-SO). Den är kallmurad och cirka 1,5 meter djup. Torsten minns att det var en snickarbod över jordkällaren. Ungefär 15 meter norr om Stuga 1 finns en cementerad *brunn*. Torsten minns att det var mycket arbete med att få den brunnen att fungera, de fick köra dit flera lass grus.

Figur 16. Fågelhults ekonomibyggnader fotograferade från öster. Närmast i bild syns gaveln på vedboden, bakom skymtar ladugården och svinbuset. Notera hur öppet gårdstunet var då platsen brukades. Notera hur livfulla vardagsbilder blir då redskap och djur även finns med. Lägga märke till stenen vid pilen.

Figur 17. Fotograferat från ungefär samma plats som bilden ovan, under kursen sommaren 2008. Granarna har växt sig höga. I mitten av bilden skymtar en sten (vid pilen). Det är stenen på bilden ovan (fig. 16). På detta sätt kan man använda äldre fotografier och leta sig tillbaka till var fotografen har stått.

Figur 18. Deltagarna tar en välbehövlig paus i skuggan vid Fågelhult.

Växter

Vid torpet Fågelhult finns gott om växter. Flera stora träd, som en kastanj och en **oxel**, *Sorbus scandia*, som är vårt mest stormstarka träd (Holzhausen, 1935). En av orsakerna till att den är så tålig mot blåst är att bladens undersidor är finludna och därför står bra emot uttorkning. Förr torkade man bären och malde till mjöl som användes till att baka nödröd. Veden ger ett bra virke till hjulaxlar och ekrar, trissor och block (Bolin, 1949).

Figur 19. Vid Fågelhult växer flera krikonträd.

Vid torpet finns även flera fruktträd som **krikon**, *Prunus domestica ssp. insititia*, som finns i stort antal både vid jordkällaren och väster om huset. Krikon liksom plommon är känt från svenska klosterträdgårdar sedan 1400-talet. Frukten äts färsk, eller kokas till kompott, sylt och marmelad, men kan även torkas (Carlberg, 1988). Krikon, som är en underart till plommon, har till skillnad från plommon ofta tornar (grenar som ombildats till "taggar") och håriga bladskäft och unga grenar. Krikon växer ofta som snår och plommon som enstaka träd.

Krikonets blå eller gula frukt är mindre än plommonets (Mossberg & Stenberg, 2003) och saknar fåra (Nilsson, 1989). Underarten är i vissa trakter vanligare än huvudunderarten då den ofta använts som grundstam på vilken förädlade plommonsorтер ympats in. Då de mer känsliga ymparna dör, lever ofta grundstammen kvar under lång tid (Den virtuella floran).

Här växer även körsbär och flera **äppelträd**, *Malus domestica*, bland annat Åkerö glasäpple och ett familjeträd med fem eller sex olika sorter inympade. Äpple tros ha kommit till Sverige med klosterväsendet på 1100-talet, då munkarna kunde konsten att ympa, vilket var en förutsättning för odling. Äpple skiljs från sin släkting vildapeln, *Malus sylvestris*, genom sina ludna bladundersidor. Vildapel har liksom krikon ofta tornar och mer buskliknande växtsätt än sin förädlade släkting. Barken har använts vid växtfärgning och ger en gul färg. Äpplena kan användas till cider och gelé.

Figur 20. Äppelblom.

”I lämningar efter boplatser har man både i sydligare länder och i vårt land funnit rester av äpplen. Vid Alvastra nära Omberg i Östergötland har man vid utgrävning av en boplats, en påbyggnad i Dags mosse, hittat förkolnade äpplen. Dessa verkar vara ituskurna och är förmodligen vildäpplen. Man daterar fynden till omkring år 2500 f. Kr.” (Nilsson, 1987).

På många ställen genom historien och i myter dyker äpplet upp. De nordiska gudarna höll sig evigt unga genom att äta äpplen som förvarades av gudinnan Idun. Illistige Loke lurade henne så hon fastnade hos jättarna. Gudarna blev gamla och gråhåriga och tvingade Loke att lämna tillbaka Idun (Bolin, 1949). I Bibeln talas om äpplet som Adam och Eva åt av och därmed förvisades från lustgården. Detta torde dock ha varit en aprikos eftersom äpple inte fanns i Palestina vid tiden då Bibeln författades. I Hellas helgades äpplet åt kärlekens gudinna Afrodite och hos romarna blev det tecknet på kejsarens fullkomlighet. Krönt med ett kors blev det senare en monarks attribut och ännu senare kom riksäpplet (Nielsen, 1991). Hur sortimentet av äpplen har minskat i Sverige kan man följa i Alnarps Trädgårdars försäljningskataloger. År 1902 fanns 109 sorter till försäljning. I 1930 års katalog har antalet minskat till 42 och år 1952 fanns bara 29 sorter kvar. Idag är det få plantskolor som ens har ett så stort sortiment till försäljning (Minnhagen-Alvsten *et al*, 1996).

Figur 21. Svarta vinbär växer rikligt vid Fågelhult.

Olika bärbuskar som krusbär och **svarta vinbär**, *Ribes nigrum* växer vid Fågelhult. Vinbär har funnits i odling sedan 1500-talet och används till sylt, gelé, saft och vin (Carlberg, 1988). Bären utnyttjades förr inom farmakologin och ansågs vara *”lösande, kylande, stillande och antiseptiska”* (Den virtuella floran). Oljan från svarta vinbär har visat sig förhindra svampangrepp på potatis och verkar dessutom groningshämmande. Oljans förmåga att binda dofter används i exklusiva parfymer. Vildformen av svarta vinbär heter tistron och växer i kusttrakterna (Minnhagen-Alvsten *et al*, 1996). Före 1800-talets slut odlade man sällan sura

bär som röda vinbär för att göra sylt och saft, eftersom socker var en dyr importvara. Det blev vanligt först vid slutet av 1800-talet när den inhemska sockerbetsodlingen kom igång och priset sjönk (Andréasson, 2007).

Inslingrat i krusbärsbuskarna i grunden efter Stuga 2 växer **humle**, *Humulus lupulus*. Humlen är ursprungligen vild i Sverige, men började odlas som medicinalväxt av cisterciensermunkar på 1300-talet (Carlberg, 1988). Dess innehåll av olika alkaloider sägs stimulera aptiten och förbättra sömnen. En kudde med humlekottar sägs kunna bota tandvärk (Berglund, 2004) och ge rogivande sömn, vilket användes på tyska krigslasarett under första världskriget. Ännu för hundra år sedan rekommenderades humledroppar mot smärtsamma 'dröpplar (gonorré) (Nielsen, 1991). Humle ansågs dämpa männens sexualitet vilket kan förklara varför den var så vanlig i klostren (Minnhagen-Alvsten *et al*, 1996).

Figur 22–23. Humle slingrar sig i krusbärsbuskarna i grunden efter Stuga 2.

I Norden användes ursprungligen pors till ölframställning, men sedan 1600-talet används humle. Odling påbjöds i lag och varje hemman skulle enligt 1734 års lag ha humlegård och varje sådan hålla tuhundra stänger (Lindman, 1974, band 3). På 1860-talet upphävdes de sista bestämmelserna om humleodling (Wallenquist, 2007). De svenska bryggerierna importerar idag sin humle från sydtyskland (Lindman, 1974, band 3). Det är en bitter harts, lupulin, som endast finns i honblommorna, som neutraliserar det söta i ölet och gör det lagom beskt och hindrar det från att surna. Humle vrider sig alltid åt höger när den växer och kan växa så mycket som 17 centimeter per dygn! Dess vetenskapliga namn *lupulus* kommer från *Lupus* som betyder varg och syftar på att humlen kväver växterna den slingrar sig på liksom vargen kväver lammet den slår (Berglund, 2004). Humleodling var en bra affär för torparna i Östergötland som på 1860- och 70-talen kunde få mellan 12 och 15 riksdaler pundet för torkade humlekottar när dessa såldes till bryggerierna i staden (Wallenquist, 2007).

Även andra buskar som syren och **olvon**, *Viburnum opulus*, växer runt torptunet. Olvon växer vilt i Sverige men har sedan länge odlats som prydnadsbuske. Enligt Linné är olvon det Uppländska namnet på växten medan den i Blekinge kallas för ugglerrönn (Den virtuella floran). Olvonens blomsterkorgar är platta med vita blommor i krans. Olvonbuskens tämligen hårda och lättklivna trä har använts av skomakare till skoppliggar och i Norge har man gjort vävskedar av det (Bolin, 1949).

Figur 24. Olvon växer vilt i Sverige.

Figur 25. Akleja innehåller blåsyra.

Framför de båda boningshusen växer en dubbel narciss, troligen pingstlilja, och gula gullvivor. Några perenner som **akleja**, *Aquilegia vulgaris*, finns här också. Aklejan kommer ursprungligen från Centraleuropa (Mossberg & Stenberg, 2003) och odlades hos oss redan under medeltiden (Lindman, 1974, band 4) och finns omnämnd i dansk litteratur redan på 1450-talet (Oskarsson, 2008). Den kallas även tyska klockor då den sägs härstamma från Tyskland. De gamla germanerna kallade den älvahandske och den sades vara helgad åt Frigga. Efter kristendomens införande överfördes detta till Jungfru Maria ”vår frus handskar” (Henriksson, 1996). I medeltidens måleri-konst symboliserade aklejan den Heliga anden (Oskarsson, 2008). Aklejan sägs vara lejonens favoritföda och den som gnuggar

aklejan mellan sina fingrar får ett lejons mod (Berglund, 2004). I den nordiska gudasagan sägs den ha varit alvernas växt och helgad åt himlagudinnan. Växten innehåller blåsyra och på 1600-talet ansågs den ha elva dygder: mot gulstot, rubbningar i lever och mjälte, njursten, hjärtebäva, skörbjugg, sår, skabb, maktlöshet, kräkningar och fallandesjukan (Beyron, 1977). Linné underkände dock dess medicinska egenskaper då kloka gummor hade ordinerat så stora doser mot skabb att barnen avled (Carlberg, 1988). Den ska även ha använts som afrodisiakum (Olsson, 1982), men numera pryder den bara våra rabatter.

Strax intill aklejan finns några exemplar av vit **malva**, *Malva moschata*. I Retzius ekonomiska flora från 1806 berättas att stjälkarna av alla malvor genom rötning ger tågor som verkar som mellan-ting mellan lin och hampa. Här berättas vidare att romarna åt malva stuvad som spenat fast med kryddning av olja, ättika och exotiska kryddor. Cicero förät sig på ett gästbud och blev sjuk. I Amerika har man upptäckt att äggen får dålig smak om hönsen äter malva (Bolin, 1949). Gemensamt för alla malvor är att de kallats för kattost, vilket man förstår när man ser frukternas form. Mysk-malva luktar mysk om man gnider den mellan fingrarna och kallas därför desmeros ibland. På torpen där blommorna var allmänt förekommande kallades de kort och gott för koskiteblomma (Berglund, 2004). Linné skriver att blommornas starka doft orsakar svimning hos hysteriska kvinnor (Wallenquist, 2007).

Figur 26. Malvan kallades förr för koskiteblomma.

Taklök ska ha vuxit mellan det ursprungliga huset och berghällen, men av denna hittades inga exemplar vid kurstillfället (Torsten Hellberg muntligen).

Figur 27. Nässlan är rik på C-vitamin och kan bota skörbjugg.

På ett stort område mellan ladugård och bostadshus växer kirskål och **nässlor**, *Urtica dioica*, en "kulturväxt" som alla lär sig redan som barn, inte minst för att man bränner sig på den. Nässlor påträffas idag runt torpen där marken är kväverik, alltså där hö- och gödselstackarna, men även utedassen, var placerade. Nässlor odlades förr i särskilda nässelgårdar för användning i hushållet som mat, medicin och spånadsväxt (Lindman, 1974, band 3). Stjälken är rik på sega fibrer som lämpar sig att spinna till garn. Nässlorna rötades på samma sätt som lin. Materialet som tillverkades kallas nåttelduk och är mjukt och sidenglänsande (Bolin, 1949). Korna utfodrades med torkade nässlor för att höja mjölkproduktionen och ge smöret bättre färg. Även hönsen fick nässlor för att värpa bättre och ge guln starkare färg. Reumatiska leder piskades med nässlor mot smärta och stelhet. Även "dårar" piskades och det hände att de "återfick förståndet" (Hoppe, 1992). Nässlan är rik på C-vitamin och mineraler och är dessutom relativt proteinrik och har använts för sina urindrivande egenskaper, till att rena blod och mot lungsot och skörbjugg. Färsk rot kokad i vatten kan användas till att färga ägg till påsk, men kan också användas till växtfärgning. Inom folktron sägs nässlan skydda människor mot fiender om man håller den i handen tillsammans med körvel (Bolin, 1949). I Slovakien trodde man att den kvinna som satte sig att kissa i ett nässelbestånd inte löpte risk att bli gravid (Nielsen, 1991).

Vid krikonen väster om husgrunden, växer **träjon**, *Dryopteris filix-mas*, denna ormbunke som ibland odlas, men som förekommer vild i Sverige (Mossberg & Stenberg, 2003). Förr ansågs den på samma sätt som vårdträden ge skydd mot häxor och onda makter (Olsson, 1982). I folkmedicinen ansågs träjon även vara ett utmärkt medel mot reumatism och ryggsnitt. Torkade blad i tygpåsar lades i sängen direkt under det ömmande stället. Även mot åderbräck ska träjonen göra nytta och då genom varma fotbad på färska blad och rötter

Figur 28. Träjon ansågs skydda mot onda makter.

(Hoppe, 1992). I Lindmans Nordens Flora, band 9 från 1974 kan man läsa att "Träjonets jordstam och bladbasen innehåller barts, som är ett av de bästa medlen mot inälsmaskar" (bandmaskar). Detta var välkänt redan i det gamla Grekland och blev känt på bred front när både Ludvig XIV av Frankrike och Fredrik den store av Preussen med dess hjälp befriades från sina plågsamma parasiter (Nielsen, 1991). Idag vet man att träjon är mycket giftig och cancerframkallande (Carlberg, 1988).

Figur 29. För teckenförklaring se bilaga 4 och 5.

Kvarngölstorp

Under eftermiddagen besökte gruppen soldattorpet Kvarngölstorp. Soldattroten finns omnämnd redan 1686 och troligtvis är det den stugan, eller delar av den som fortfarande står på plats (Östra Vingåkers Hembygdsförenings forskargrupp 2005). Omedelbart norr om soldattorpets nuvarande tomtgräns ligger dock det som kursdeltagarna fick bekanta sig med; flera övergivna och övervuxna grunder från bostadshus, ekonomibyggnader, jordkällare, terrasseringar mm.

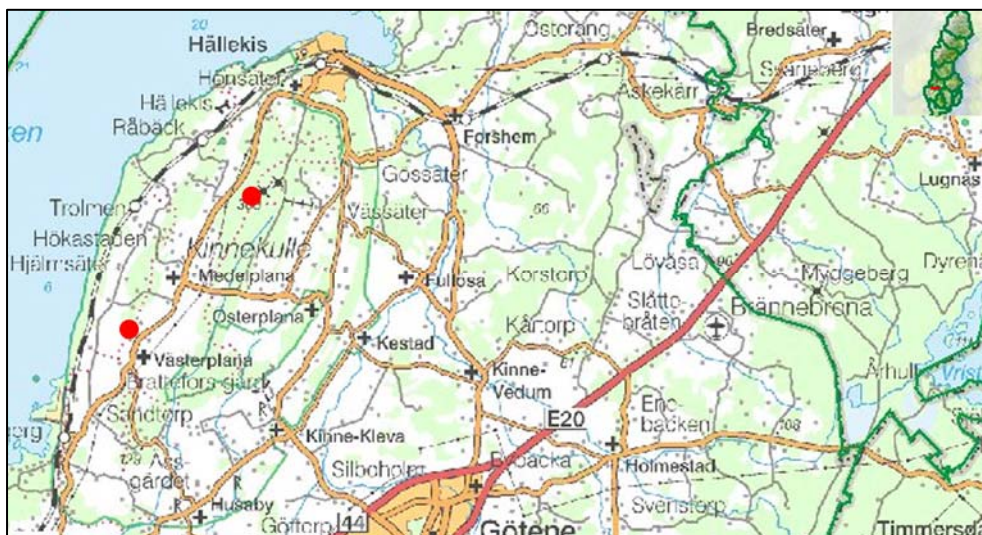
Platsen finns med på den häradsekonomska kartan från omkring år 1900 och betecknas med "B", en backstuga. Platsen har dokumenterats på en översiktlig skiss av Östra Vingåkers hembygdsförening 1995. Det sägs att backstugan bland annat var hem för en lungsotsdrabbad familj (Östra Vingåkers hembygdsförenings arkiv, Kvarngölstorps soldattorp). Vid kurstillfället hade vi med oss skissen och letade upp lämningarna. Att besöka bebyggelselämningar utan att ha fotografier eller en tidigare boende med sig visade sig vara en större utmaning. Det blev en tydlig övning i förarbetets betydelse vid torpinventeringar. Platsen bjöd dock på ett rikligt utbud av kulturväxter och blev ett trevligt avslut på kurshelgen.

Figur 30. Glada kursdeltagare i blomsterprakten vid Kvarngölstorp.

Västergötland

Kursen i Västergötland hölls i Medelplana och Västerplana socknar den 14–15 juni i samarbete med Kinnekulle hembygdsgård. Bengt Sjöstedt och Ingmar Green visade på flera torplokaler av vilka Stora Salen ansågs utgöra bra kursunderlag. Ordförande Gill Bengtsson visade på Strömans, även den valdes ut som objekt till söndag eftermiddag.

Figur 31. Karta över torpen i Västergötland. De röda prickarna anger torpens läge. Med början från norr: Stora Salen och Strömans. Utsnitt ur blå kartan.

Kursen hölls för 13 deltagare. Lördagens teoridel hölls i Medelplana-Västerplana hembygdsgård. Alldeles invid låg hembygdsgårdens Stenmuseum som var öppet för besök under dagen. Under söndag förmiddag for gruppen till Kinnekulle. Där arbetade gruppen med metoden vid lämningarna efter torpet Stora Salen. Den medhavda lunchen avnjöts i fält. På eftermiddagen besöktes backstugan Strömans på Medelplana allmänning.

Figur 32. Några av kursdeltagarna under lördagens teoridel i Medelplana-Västerplana hembygdsgård.

Stora Salen

Lämningarna efter Stora Salen ligger på Högekullen, nästan högst upp på Kinnekulle i Medelplana socken. Grunderna ligger i en öppen sydsluttning inom ett väl samlat gårdstun. Från Stora Salen finns flera äldre fotografier, nedtecknade berättelser och även släktingar till dem som bodde på platsen. Under kursen kom ättlingar till boende på Stora Salen. Börje Persson och Sture Andersson, som berättade om sina minnen från platsen. Till denna rapport har vi använt den information om platsen som finns publicerad på Kinnekulle hembygdsförenings hemsida, äldre tidningsartiklar, muntliga uppgifter samt kartor från Lantmäteriet.

Figur 33 & 34. Motiv från Kinnekulle. Ovan: Stora Salen efter ett vykort. Bilden är troligtvis fotograferad på 1930-talet. Fotografen är okänd. Tidpunkten på året är troligtvis kring midsommar eftersom slåttarna är påbörjad. Nedan: Stora Salen i maj 2008.

I kartstudien inom ramen för detta projekt studerades fem kartdokument. På den geometriska avmätningen från 1689 finns ingen byggnad markerad på platsen. På Generalstabskartan från 1845 finns en byggnad markerad på platsen och en stig men ingen uppgift om vad platsen benämndes. På laga skifteskartan från 1843 finns ett bostadshus, ekonomibyggnader samt åker- och svaljord markerade på platsen. Inte heller på denna finns något namn markerat. På den häradsekonomiska kartan från 1877–82 finns "St Salen T" utsatt med ett bostadshus, tre ekonomibyggnader samt åker- och ängsmark omkring dem. Genom gården sträcker sig en väg i nord-sydlig riktning. På den ekonomiska kartan från 1960 finns namnet "Stora Salen" samt byggnader, markslags- och ägo gränser markerade.

Figur 35. På häradsekonomiska kartan från 1877–82 är platsen för Stora Salen markerad med "St Salen T".

Märta Persson föddes 1910 på Stora Salen som dotter till de sista brukarna Karl och Anna Persson. Märta gifter sig senare och får efternamnet Andersson. Märta minns att hennes farfar berättat att det första huset i Salen stått nere i kanten av åkern som kallades "Gubbelyckan", söder om ladugården. Under kurstillfället inventerades inte den platsen. Märta berättar vidare att en man vid namn Torsten Fast har sagt att det allra första huset i Salen var snickarstugan, som flyttats från sin första plats och ställets där vi i dag finner grunderna efter den. Kring platsen finns alltså två muntliga uppgifter om tidigare bebyggelse än 1814 i närheten av Stora Salen.

Stora Salens nyare historia börjar dock år 1814 då gården inköptes av Petter Olofsson och hans hustru. I de intervjuer som gjorts med Märta berättas att bostadshuset vid Stora Salen byggdes av Petter Olofsson som flyttade in 1814 tillsammans med sin fru Catarina Andersdotter. Deras initialer "POS-CAD Anno 1814" högs in i en sten och placerades i murstocken.

Det boningshus som senast stod på platsen, vars grunder dokumenterades under kursen, byggdes av deras son Per Pettersson år 1856. Han föddes 1834 och kom att benämnas "Per i Salen". Han gifte sig med Anna. På äkta "køllenmål" kallades han "Per i Sarn", liksom hans söner senare fått heta Karl och Johan i "Sarn". Senare byggdes bostadshuset till på ena gaveln. I stugan fanns en stor öppen spis och vintertid eldades det i denna så att "spishalla ble heter" och här fick man värma sig på kvällen innan man kvickt hoppade i säng.

Figur 36. "Karl i Sarn" med hästen Pajas på Stora Salen kring 1920. Lägg märke till askarna på rad bakom ekipaget. I bakgrunden skymtar bostadshus till vänster och snickarstuga till höger.

Ladugård och övriga uthus uppfördes av Per. Gården bestod av boningshus, snickarstuga (som även var tvättstuga och bryggstuga), ladugård och två ytterligare ekonomibyggnader. Endast en del av snickarstugan var av äldre ursprung. Gården hade djur; två kor och en häst samt kanske något ungdjur och ett par tre får. Om Per Pettersson berättas det att han var mångkunnig och skicklig, det sägs att han kunde göra nästan allting själv.

Figur 37. Familjen samlad runt pionen år 1919, för att fira Per Pettersson på hans 85-årsdag. Från vänster; Anna Pettersson, Per Pettersson, till höger om honom står tre oidentifierade kvinnor. I en liten samlad klunga till höger i bild sitter Anna med sonen Nils och dottern Märta bredvid sig. Bakom dem står Annas make och barnens pappa Karl i mörk skjorta. Det är Märta på fotografiet som berättat om platsen. Till vänster skymtar den östra delen av bostadshuset och till höger syns en del av snickarstugan. Av pionen syns inget på platsen idag. Fotografen är okänd.

Den siste brukaren av Stora Salen blev Pers son Karl och hans hustru Anna, Märtas föräldrar. Gården och tillhörande mark köptes av Baron Klingsporr för 10 000 kronor. Per och Anna flyttade från Stora Salen den 1 oktober 1938 till ett nytt boställe på Karlsro. Därefter förföll byggnaderna vid Stora Salen varpå de slutligen revs till ved av Viktor Ohldin 1953–54 (Nya Lidköpings Tidning).

I Märtas berättelser finns mycket information om hur det var att leva på platsen och hur byggnader brukades. En uppgift som är av intresse för vår studie om det biologiska kulturarvet är till exempel hennes redogörelse för hur barnen fick leka framför bostadshuset (Märta Anderssons levnadsbeskrivning);

”Ena halvan av trädgården hade avsatts till oss för att leka på. Stigen till Ladugården och uthuset delade av trädgården i två halvor. Den andra halvan fick vi inte gå eller springa på, för då trampade vi ned gräset, det skulle far skörda, slå med lie och bö och foder till djuren det var väldigt viktigt att akta gräset.”

Figur 38. Deltagarna vid Stora Salen får instruktioner om hur uppritningen går till av kursledare Christina Svensson.

Terräng. Öppen ängsmark nästan på toppen av Högekullen på Kinnekulle. Gårdstunen och omkringliggande område är öppet och det är fortfarande möjligt att skönja strukturerna av odlings- och ängslandskapet. Gården ligger på en plåtå vid slutet av en sydsluttning. Väster om gårdstunet planas marken ut. Öster om gårdstunet sluttar marken kraftigt liksom även söder om ladugården. Området söder och väster om gårdstunet var vid kurstillfället avverkat.

Beskrivning: Vid kurstillfället var grunderna efter såväl bostadshuset som flera av ekonomibygnaderna väl synliga. Bostadshuset låg i den norra delen av gårdstunet och ekonomibygnader samt djurhållning i den södra delen.

Bostadshus: 14×7 meter stort (Ö-V). Grunderna utgörs av syllsten. Trappstenen längs med södra vägglinjen är 4×1 meter stor. Spismursröset är raserat men väl synligt med tegelrester och ligger utmed den norra vägglinjen. I den östra delen finns en försänkning i grunden.

Snickarstuga: Fem meter sydost om bostadshuset finns grunder efter en 9×6 meter (N-S) stor byggnad. Grunden är av sylsten. Trappsten längs med västra vägglinjen, 2×0,7 meter stor. Spismursröset är kraftigt raserat men synligt utmed den östra vägglinjen. Denna stuga användes enligt Märta berättelser, som snickarstuga (St. Salen av Märta Persson).

"I detta hus som var ganska stort hade också inretts en tvättstuga som då hette bryggbus. Där var en kraftig mur med inmurad tvättgryta av koppar, en stor vind där virke förvarades och ett litet rum, kammare. Bryggbus var vanlig benämning, där fanns stora såar-kear, ett var ansett för tvätt (och var högt och smalt) att laka i vilket var de stora tvättarnas behandling."

"Det andra karet var lågt och vitt i omkerets, hade använts vid brygging av öl. Det växte humle på gården och hade varit vanligt så länge det var tillåtet. Farmor hade haft gott handlag för att brygga öl."

Ekonomibyggnader: Drygt 30 meter söder om bostadshuset finns lämningar efter två byggnader. Den östligaste är 5×5 meter stor, med en stenfri öppning i söder, cirka en meter bred. Grunden är tydlig och flera rader hög, dess östra vägglinje är högst. En knapp meter väster om denna låg en 8×5,5 meter stor (N-S) lämning, den är inte lika tydlig och utgörs av ett varv sten.

Ladugård: Sydväst om ekonomibyggnaderna finns grunder efter ladugården. Den är 19×5 meter lång (V-Ö). Grunderna är tydligast i öster, den västra delen utgörs av en gles sylstensrad. Detta betyder oftast att den delen var loge.

Figur 39. Stora Salen fotograferat från norr på 1940-talet. Samtliga lämningar som beskrivits ovan kan identifieras på detta fotografi. Närmast i bild syns bostadshuset till höger och Snickarstugan till vänster. Längst bak på fotot syns taket på den långa ladugårdsbyggnaden. På fotografiet syns även taket efter en mindre byggnad mellan ladugården och bostadshuset. Under kursen hade deltagarna detta fotografi att jämföra med, därför letade vi extra noga efter spår efter denna byggnad. Det blev dock ett exempel på att ibland finns inga synliga spår kvar efter byggnader. Fotografen är okänd.

Växter

Som nämns på sidan 35 har humle odlats på gården ”så länge det var tillåtet”. Ingen humle hittades dock vid kurstillfället. Samma sak gäller för pionen på figur 37. Troligen har pionen flyttats med när man flyttade från torpet. Det har även funnits päron vid Salen. Sture Andersson, son till Märta, berättar att han har en käpp tillverkad av ett päronträd från Salen. Det är hans mors farfar, Per i Sarn, som gjort käppen (brev poststämplat 2008-03-12).

Vid torpet finns många träd planterade som lönn och kastanj. Planterade i vinkel längs vägen står **askar**, *Fraxinus excelsior*, som är vanligt som vårdträd och som har otaliga sägner förknippade med sig. Det är samma askar som syns på figur 36. Den förste mannen hette Ask och ska ha skapats av Oden ur världsträdet Yggdrasil (Nielsen, 1991). Vid trädets tre rötter fanns källan där nornorna spann människornas livstrådar. Yggdrasil uppges dock vara evigt grön och flera författare påpekar att 'askr' också kan tolkas som idegran, *Taxus baccata*. Häxorna sägs använda askspön att göra hastiga växlingar i vädret med (Henriksson, 1996). Ask är ett annat namn för spjut vars skaft ska ha tillverkats av ask (Carlberg, 1988). I Trojanska kriget var enligt Homeros kämparna beväpnade med askspjut (Berglund, 2004) och även pilen som träffade Akilles hälska ha varit av ask (Nielsen, 1991).

Figur 40. Vid Stora Salen har man planterat askar på rad.

In på 1700-talet ansågs askblad kunna fördriva ormar och liksom hasseln vara bra mot ormgift (Bolin, 1949). I en gammal örtabok från 1700-talet sägs

”The som äro mycket fete och orörlige, kunna tage tre blad af Ask och doppa i vin, äta thet hvar morgon fastande en tid, göre sig ock karbad af askelöf och pilelöf, så blifva de smale och vige af sig igen” (Bolin, 1949).

Inom folkmedicinen används blad och bark som urindrivande medel mot bland annat gikt, men i starkare doser även som kräkmedel (Nielsen, 1991). I Skåne är ask ett vanligt vårdträd och i södra Europa har yngre askar använts till häckar sedan medeltid (Berglund, 2004).

Figur 41. *Surt sa räven om rönnbären, men ändå tycks han gilla dem.*

Vid husgrunden står en **rönn**, *Sorbus aucuparia*. I Norden var rönnen helgad åt guden Tor (Nielsen, 1991), medan den i Tyskland var helgad åt Donar och ägde skydd mot drakar. På Island kallas den för *reynir*, och i Dalarna för *röjna* eller *rajna* (Henriksson, 1996). Ett gammalt talesätt lyder "Surt sa räven om rönnbären" och pekar på det faktum att räven faktiskt tycker om rönnbär. På vintern kan man få se hur han hoppar i snön för att få tag på bären. En vidskepelse förknippad med rönnbär är, att om det blir mycket bär, ska det bli en kall vinter. Flygrönnarna, rönnar som slagit rot i andra träd eller på tak och liknande, var förr eftertraktade som skydd mot trolldom. Bären angrips ofta av rönnbärsmalen, en fjärl var larver äter bären. Slår det fel med rönnbären går den istället på äpple (Bolin, 1949). Liksom de flesta andra växter kan man färga med rönn, lövet ger på försommaren en gul färg men ju längre sommaren lider desto brunare blir färgen (Hansson & Ryd, 1980). Av bären framställs sorbitol som används som sockerersättning (Nielsen, 1991).

Söderut nerför backen där den gamla halvvägen gick, sträcker sig ett stort buskage med **snöbär**, *Symphoricarpos albus*. Snöbär odlas ofta som häckväxt och är en länge kvarstående buske (Mossberg & Stenberg, 2003) som på sina håll kan bli ett ogräs. Den kallas ibland snöbärsbuske eller smällebär. Andra namn är snötroy, snödroppe, galenbär och smälleskitbär eftersom den kan ge magont och diarré (Armfelt-Hansell, 1969). Busken upptäcktes i Amerika runt år 1800 och kom till Sverige ca 50 år senare (Carlberg, 1988). Svedjemyr skriver i sin inventering från Malexander i Östergötland att yngre torp där skog inte planterats ofta hyser snöbär. Han drar därför slutsatsen att det är troligt att snöbär dukat under för granen på de äldre torpen (Svedjemyr, 1986).

Figur 42–43. *Snöbärens blommor är små och oansenliga. Mer uppmärksamhet väcker bären som sitter kvar hela vintern.*

Söder om snöbären, bredvid vägen finns buskar med syren och **hagtorn**, *Crataegus laevigata*. Hagtorn användes förr som häckväxt och den hårda veden användes bland annat till hammarskaft och trissor. Den har förr använts både som svinfoder och till nödbröd. Av blommor och blad kan man göra te som sägs vara bra vid åderförkalkning och andfäddhet (Hoppe, 1992). Redan antikens läkare ordinerade både torkade blommor och frukter som stärkande medel vid hjärtbesvär (Nielsen, 1991). Numera odlas flera arter, sorter och hybrider av hagtorn som prydnadsträd i trädgårdar och parker (Den virtuella floran).

Figur 44. Hagtornens bär är röda.

Figur 45. Krusbär hittas ofta vid äldre torplämningar.

Vid den sydöstra grundens sydöstra hörn står ett par buskar med **krusbär**, *Ribes uva-crispa*, (Carlberg, 1988) som har odlats i Sverige åtminstone sedan 1600-talet (Lindman, 1974, band 5). Krusbär kallas även stickelbär och är den enda arten i släktet ripsar (*Ribes*) som har tornar (Mossberg & Stenberg, 2003). Krusbär påträffas ofta vid äldre torplämningar medan det vid yngre istället hittas vinbär.

Runt husgrunden finns stora hobbar med **pingstliljor**, *Narcissus poeticus*. Pingstliljan kommer ursprungligen från södra Europa och är en av de allra äldsta trädgårdsblommorna (Berglund, 2004). Den nämns första gången i Norden på 1600-talet (Minnhagen-Alvsten *et al*, 1996). Det svenska namnet syftar på att den ofta blommar runt pingst (Den virtuella floran). Pingstlilja tar sju år på sig från frö till blomma och ett danskt talesätt säger att den som pingstdagens morgon kan plocka 50 utslagna pingstliljor i sin trädgård, samma sommar får tur med småkreaturen (Berglund, 2004).

Figur 46. Pingstliljan liksom flera andra liljor tar sju år på sig från frö till blomma.

Figur 47-48. Den röda varianten av gullviva kallas lundviva.

Tillsammans med pingstliljorna växer även gula **gullvivor**, *Primula veris*, som vildväxande finns i ett område från Europa, inklusive Sverige, till norra Asien (Oskarsson, 2008). *Primula* betyder vårens första ört och viva är ett gammalt folkligt namn som växten fått efter sin likhet med en gammeldags kvinnohuvudbonad, huva. Den har dock haft flera olika namn genom åren som Maria nycklar, nyckelblomster, gökblomma, käringtänder, yxlägg, sempertupp och hanekam. Bladen sägs ha en behaglig anissmak som gör att man använt den till

att smaksätta dricka. Bland andra Kajsa Warg gjorde vin på blommorna (Wallenquist, 2007). Förutom den gulblommande gullvivan finns också olika nyanser av rött, orange och brun (Oskarsson, 2008). Linné tog dessa mer rödblommade arter som en egen varietet och kallade den **lundviva**, *Primula elatior*. På grund av färgen kallas den ibland för rödviva eller svavelgul viva. *Elatior* betyder hög (Wallenquist, 2007). Denna hittades på Strömans, se sidan 44.

Körvel är en annan ört som växer i stor mängd vid husgrunden. Det finns två sorter; **dansk körvel**, *Anthriscus cerefolium*, som är ettårig och även kallas trädgårdskörvel. Den kommer ursprungligen från Ryssland och spreds med romarna i Europa. Den har förr använts mot kikhosta och cancer, och blandad med ättika mot inälvsmask. Avkok på körvel som ansiktsmask sägs hjälpa mot rynkor. Men alla eventuella medicinska egenskaperna försvinner vid uppvärmning.

Den andra sorten är **spansk körvel**, *Myrrhis odorata*, som är perenn och ursprungligen kommer från Frankrike. Det var munkarna som förde körveln till Sverige och man ser den ofta förvildad vid gamla gårdar och torp (Hoppe, 1992). Körvel är den kryddväxt som oftast förekommer vid gamla torp (Wallenquist, 2007). Inom folktron sägs körvel skydda människor mot fiender om man håller den i handen tillsammans med nässlor (Bolin, 1949). Roten ansågs förr fördriva svärmod och ge ett gladare sinne (Carlberg, 1988). Inte mindre än

Figur 49-50. Körvel har förr odlats på Stora Salen.

tolv dygder räknas upp för örten, bland andra som skyddsmedel för smittsamma sjukdomar, mot ormbett, snuva och håll (Henriksson, 1996). Dess medicinska verkan är som störst i oljan som finns i fröet. Den är mild laxerande och smärtstillande. Rötterna kokades förr som hjälp mot pesten, men numera är dess främsta egenskaper som sötningsmedel till diabetiker. Att äta körvelsoppa på skärtorsdagen har lång tradition i Europa. Den sägs vara lagom mild för magen att bryta fastan och inleda påskan med (Lindvall & Lindvall, 1997). Om den dagligen gavs som foder till kon ansågs det öka mjölkavkastningen (Wallenquist, 2007). Körvel har använts av biodlare att fånga in svärmande bin. Bina ansågs bli mer medgörliga om kupan smordes in med den vällyktade växten (Carlberg, 1988). I en artikel i Nya Lidköpings tidning från 1946 står det att läsa: "En mindre vanlig odling hade de också på Salen förr och det var medicinalväxter, särskilt renfana och körvel" (N.L.T 1946). Detta förklarar väl varför det finns så mycket körvel kring torpet. Däremot är det kanske förvånande att ingen renfana hittades.

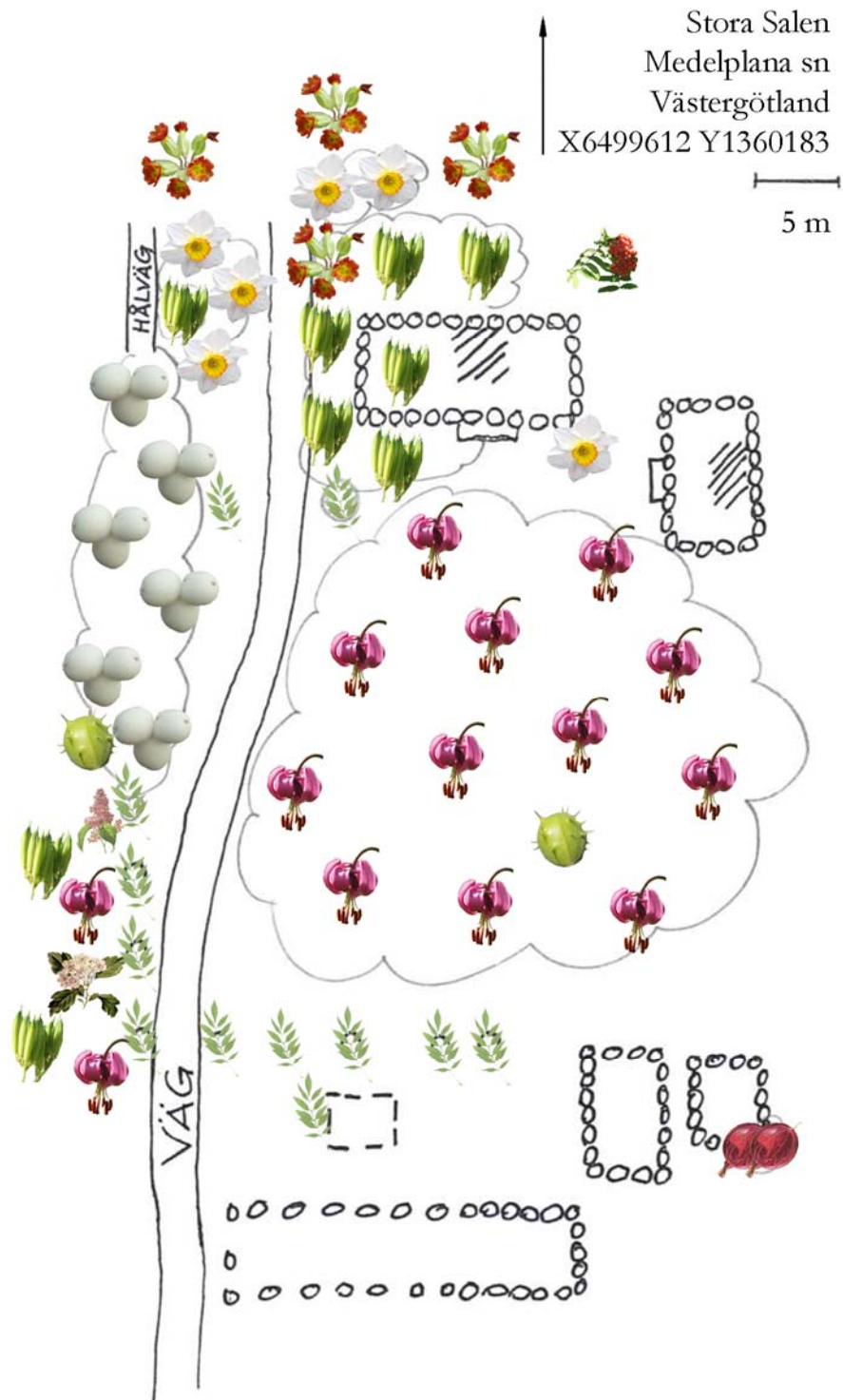

I stor mängd runt tunet finns även **krollilja**, *Lilium martagon*, som ursprungligen kommer från Mellan-europa och västra Asien. Krolliljan är gammal i odling, minst sedan 1700-talet i Sverige. På tyska kallas den för *Goldwurz*, antingen på grund av de gula lökarna eller för att alkemisterna trodde att löken kunde förvandla andra metaller till guld. Liljan har haft många namn genom åren, krull- eller kroklija, krumlilja, klockelilja och kranslilja är andra namn. *Martagon* är turkiska för turban (Wallenquist, 2007).

Figur 51. Krollilja växer i stor mängd vid Stora Salen.

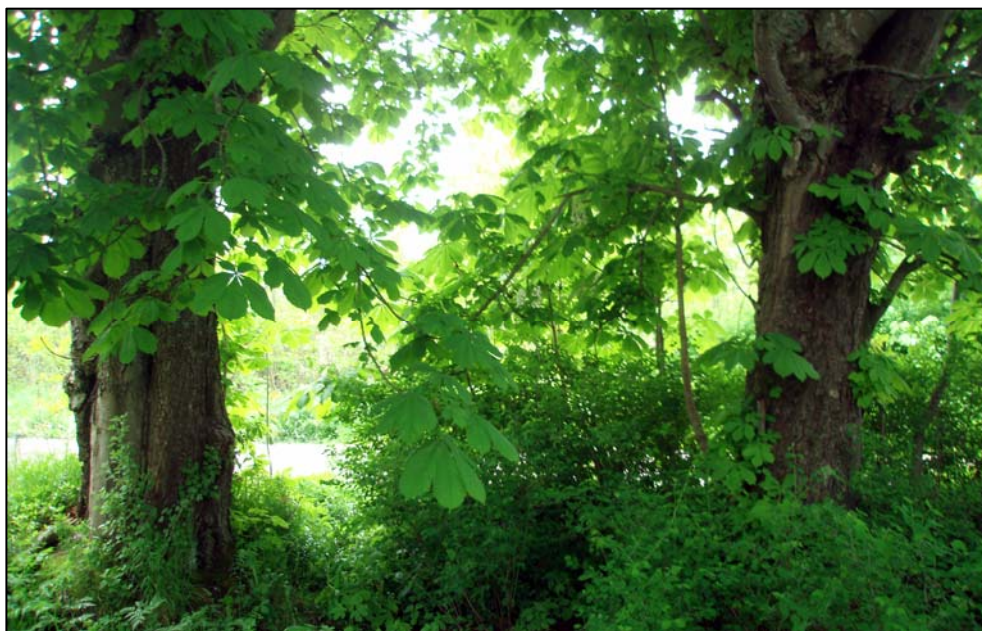
Figur 52. Så här såg spismursröset vid Stora Salen ut sommaren 2008. Notera hur otydliga bebyggelse lämningar kan bli under växtsäsongen. De vita blommorna är körveln som växer i stor mängd runt husgrunden.

Figur 53. För teckenförklaring se bilaga 4 och 5.

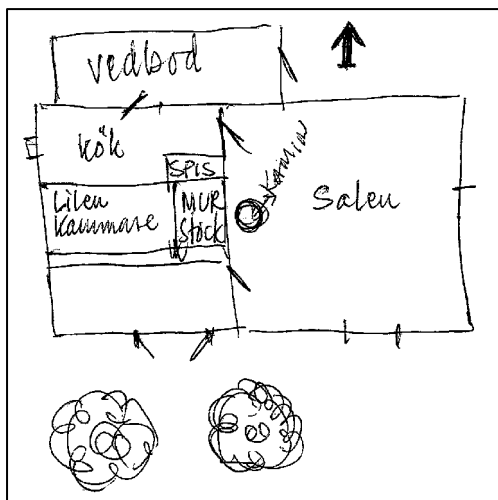
Strömans

Under eftermiddagen besökte gruppen platsen med bebyggelse lämningarna efter skomakare Strömans torp på Tån i Västerplana socken. Grunderna ligger alldeles invid en grusväg. Under kursen hade vi ett fotografi på ett torp med en gumma framför. Ingen av oss lyckades bli helt övertygade om var fotografen hade stått för att en gång ta den bilden. Under hösten 2008 visade det sig att detta foto, som hembygdsföreningen fått fram, inte var från denna plats. I skrivande stund saknas fortfarande fotografi på hur torpet Strömans såg ut.

Figur 54. Två stora kastanjer står framför grunderna vid Strömans.

Platsen finns markerad på den häradsekonomiska kartan från 1877–82 med en symbol för bostad. Till denna rapport har vi fått muntliga från Gill Bentsson, ordförande i Kinnekulle hembygdsförening. Gill har samlat information bland annat genom att intervjua Anna Gustafsson, 91 år, som minns lite om platsen eftersom hon fick lämna skor hos barske skomakare Strömman. Anna minns skomakare Strömans fru, Mia. Hon hade arbetat som husa på Hjelmstätter och hade lärt sig ”prata fint”. Anna minns att hon fick två fina knappar av Mia, knapparna hade Mia fått från Hjelmstätter. Anna har

än i dag kvar knapparna fastsydda på en kartongask. Mia dog före skomakare Strömman och efter en tid togs skomakare Strömman in på ålderdomshemmet. Den siste boende i torpet var Olov Johansson, kallad Olle-Johan eller Olaven. Därefter stod torpet tomt. Det användes då av byns ungdomar som samlingsplats, bl.a. hade Jordbrukarungdomens förbund (JUF) hade möten där och ungarlarna träffades och spelade kort.

Figur 55. Gills bror Kjell Bengtsson har ritat en plan över hur han minns torpet såg ut.

Torpet revs någon gång på 1950-talet och virket användes för uppvärmning. Gills pappa var med och rev torpet. Gills bror Kjell Bengtsson har ritat en plan över hur han minns att torpet såg ut, se figur 55. I stugan fanns en sal i öster med en kamin. I mitten av stugan fanns en murstock. I byggnadens västra del fanns en "hall", en liten kammare och ett kök längst i norr. Utbyggnaden norr om stugan var en vedbod från vilken det fanns en dörr direkt till köket (Bengtsson, brev daterat 2008-12-10). Vatten fanns inte på tomten utan fick hämtas hos grannen i Kranshagen. Gill har även uppgifter om att platsen troligtvis hette Gustavsberg (Bengtsson, brev 2009-01-10).

Figur 56. Kan det verkligen vara det fotot som hör till det här torpet? Undrar deltagarna vid Kinnekullekursen.

Terräng. Lämningarna ligger norr om en grusväg, väster om en tomt i bruk och ansluter i norr till en övergiven fotbollsplan. Grunderna ligger i en dunge av väl uppväxt lövskog.

Beskrivning: Vid kurstillfället var växtligheten mycket hög och blommande, men grunderna efter stugan synliga.

Bostadshus: 6,5×5,5 meter stort (Ö-V). Grunderna utgörs av syllsten. Det finns ingen tydlig trappsten. Spismursröset är inte synligt. I den nordöstra delen finns en utbyggd försänkning, 4,5×2 meter (Ö-V), med en tydlig trappsten i nordöst. Utmed grundens nordvästra hörn finns en utbyggnad, 2×1 meter (N-S). Jordkällaren skall enligt Gill Bengtsson ligga söder om grusvägen, under kurstillfället undersöktes inte den delen.

Växter

Torpet domineras av två stora **hästkastanjer**, *Aesculus hippocastanum*, som står som grindstolpar framför torpet. Både Dioscorides och Plinius skriver att kastanjerna har medicinsk användning mot bland annat blodspottning. Fruktskalen har ordinerats som sammandragande medel (Nielsen, 1991).

Figur 57–58. Kastanjen blommar med stora klasar. Frukten har taggar.

I väster finns ett stort buskage med snöbär. Både öster och väster om husgrunden växer i stor mängd både vita och lila **syrener**, *Syringa vulgaris*, som har odlats i Sverige sedan 1600-talet (Carlberg, 1988). Det var den österrikiske diplomaten Ogier Ghiselin de Busbecq, Ferdinand I:s sändebud vid Soliman den Präktiges hov i Konstantinopel, som 1536 tog med sig syrenen från Turkiet till Wien (Berglund, 2004). Den hårda veden har använts till att göra räfsnappar på höräfsor (Hamilton, 1995). När syrenen var ny i Europa var det svårt att skilja på syren och schersmin. Därför kallades de för blå och vit pipbuske, då turkarna använde buskarnas grenar till att göra spelpipor. För att ytterligare förvilla vara det schersminen som ursprungligen hette *Syringa*, som kommer av *syrix* som är grekiska för Pans flöjt. Myten berättar att nymfen Syrinx förföljdes av Pan men räddades av att hon förvandlades till en schersminbuske. Av buskens grenar gjorde Pan en flöjt (Berglund, 2004). Men i Corneliusons *Växternas namn* kan man istället läsa att nymfen anropade sin far, floden Ladon, för att få hjälp i sin nöd. Han förvandlade henne då till ett vasstrå. Och Pan skär ju sina pipor i vassen... (Wallenquist, 2007).

Figur 59. Både vita och lila syrener växer vid Strömans.

Figur 60. Måbär förväxlas ibland med krusbär och vinbär.

Inne i syrenbuskaget i öster växer **måbär**, *Ribes alpinum*. Måbär är lik både vinbär och krusbär när de inte bär frukt. Måbär har röda bär och saknar taggar och är alltså egentligen mest lik vinbär, men till skillnad från denna har måbär inte lika många bär i klasarna. Bären är ätliga, men kan inte mäta sig med vinbärens (Lindman, 1974, band 5) och den kallas ibland för degbär. Måbär är mycket tålig och har god skottskjutningsförmåga och redan under 1700-talet propagerades det för att använda måbär till häckar (Carlberg, 1988).

Bland syrenerna finns även körsbär. Förr var det vanligt att man hämtade **fågelbärsplantor**, *Prunus avium*, som man hittade i skogen och planterade vid torpet. Fågelbär kallas även sötkörsbär, skogskörsbär och vildkörsbär (Almgren *et al*, 2003). Bären är söta och det var en fördel på den tiden då socker var en dyr lyxvara (Danielson, 1998). Bären användes torkade utan socker i soppor och välling (Svedjemyr, 1983). Fågelbärsträdet kom till Skandinavien med klosterväsendet på medeltiden, kanske redan på 800-talet med vikingarna.

Figur 61. Fågelbär blommar på våren.

Virket har använts till möbler, inredningar och finsnickeri (Almgren *et al*, 2003). Körsbärssaft ordinerades länge vid febersjukdomar för att stärka patienterna. Det berättas att den romerske fältherren Lucellus tog med sig körsbär hem till Rom efter sitt fälttåg mot Cerasunt i nuvarande Mindre Asien, därav det tidigare släktnamnet *Cerasus* (Nielsen, 1991).

Längs vägen, öster om kastanjerna, finns ett prunkande område med massor av växter. Marken täcks av vintergröna och tillsammans med både gula och röda gullvivor och förgätmigej, trängs en vit ros, troligen 'Alba Maxima', (Henrik Morin muntligen). **Rosor**, *Rosa sp.*, delas lite grovt in i vilda, ickeförädlade rosor, med fem rosa kronblad och förädlade rosor som har fler än fem kronblad och ofta i andra färger. Ursprungligen fanns endast en östlig och en västlig rossort. Den östliga, som fanns i länderna runt Persiska viken, korsades med den europeiska och en hybrid uppkom. Dessa korsades sedan med varandra och ett antal sorter uppkom (Nielsen, 1991). En sort, hundros, *Rosa canin*, har fått sitt namn på grund av att man trodde att den kunde bota sjukdomen hundgalenskap (rabies). Denna sjukdom förekommer inte i Sverige och här trodde man att namnet var ringaktande i förhållande till odlade rosor.

Figur 62–64. Vid Strömans växer en vit ros. Troligen 'Alba Maxima'.

Rosor odlades i Sverige redan under medeltiden, men kunskapen om vilka rosor som har odlats i vårt land fram till 1800-talets början är till stora delar okänt. Under 1800- och 1900-talen saluförde svenska plantskolor tusentals sorter och deras sortiment har kraftigt ökat över tiden (Engström, 2007). Av nypon, rosornas frukter, som innehåller tjugo gånger mer C-vitamin än apelsiner, kan man göra nyponsoppa (Bolin, 1949).

Figur 65–66. Två pioner växer vid Strömans.

Strax intill står två **pioner**, *Paeonia sp.* Denna folkkära blomma växte ursprungligen vild i Asien och finns idag i över 3000 sorter. I Kina startade förädlingen och där har de odlats i minst 1500 år. Från början för rötternas medicinska egenskaper, men från omkring år 600 odlades pionerna för sin skönhets skull. Pionerna är långlivade men utan skötsel kan de sluta blomma (Oskarsson, 2008).

Man skiljer på buskpioner, vars blad vissnar och fälls på hösten och örtartade pioner, där hela växten vissnar (Fearnley-Whittingstall, 2006). Dessa delas grovt in i luktpion, dillpion och bondpioner. Bondpionen är den äldsta pionen i odling, en av de äldsta trädgårdsväxterna över huvudtaget (Berglund, 2004). Bondpionen kom till Skandinavien någon gång mellan 1050- och 1400-talen (Wallenquist, 2007). Förr trodde man att pionen var en helig växt som stammade från månen och sades lysa i mörkret. Rot och frön användes vid 1600-talets slut mot epilepsi och nattmaror. (Berglund, 2004). Namnet kommer från grekiskans *paionios* som betyder läkande. Paion, de olympiska gudarnas läkare, var så skicklig att han slapp förpassas till dödsriket utan förvandlades av gudarna i stället till pion (Wallenquist, 2007).

Figur 67. Irisar slutar ibland blomma när de stått länge utan skötsel.

eftersom den fixerar andra dofter (Berglund, 2004). Irisen kallas även skomakariris vilket ju passar synnerligen bra på Strömans! Namnet tuppstjärt står för iris och svärdsiljor i allmänhet (Wallenquist, 2007).

Även blad av **daglilja**, *Hemerocallis sp.* hittades vid grunden. Inte heller dessa visade några tecken på knoppbildning. *Hemerocallis* kommer av *Hemero* som betyder dag och *Kallis* som betyder skönhet. Och precis som namnet antyder blommor den endast en dag (Wallenquist, 2007). I artiklar från början av 1900-talet rekommenderas dagliljorna som snittblommor (Oskarsson, 2008). Linné lät dagliljan ingå i sitt blomsterur där man med hjälp av olika blommor kan hålla reda på tiden. Dagliljan avslutar dagen och sluter sig vid åttatiden på kvällen. Den har odlats i Europa åtminstone sedan romartiden då den ingick i apotekarrabatterna (Berglund, 2004). I Danmark omnämns den på 1700-talet och det är möjligt att den fanns i Sverige redan då. I Kina används de torkade blommorna som krydda i maten (Wallenquist, 2007). Tillsammans med brandliljan är dagliljan den blomma som håller ut längst i en övergiven trädgård. Den kallas i Kina för glömskans ört och påstås kunna bota sorg genom glömska (Berglund, 2004).

Figur 68. Dagliljans blad kan vara svåra att upptäcka i gräset.

Figur 69. Brandliljan är en av de äldsta liljorna i svensk odling.

Blommade rikligt gjorde däremot **brandliljorna**, *Lilium bulbiferum*, som ibland även kallas gul lilja, eldlilja, stubbrosa (Wallenquist, 2007) och kejsarkrona. Det senare namnet används idag endast på arten *Fritillaria imperialis*. Benämningen getarsel förekommer också, kanske på grund av lukten (Carlberg, 1988). Brandliljan har odlats som prydnadsväxt sedan 1500-talet och var spridd även bland fattigt folk (Danielson, 1998). Brandliljan är en av de mest avbildade liljorna under 1500- och 1600-talen (Elliot, 2005). Det finns två varianter av brandlilja, en med och en utan bulber i bladvecken. Utan bulber kallas den saffranslilja.

I och kring grunden växer några enstaka exemplar av **trädgårdsnattviol**, *Hesperis matronalis*, som finns i allt från vitt till rosa och lila färgvarianter. *Hesperis* kallas även aftonviol då den doftar starkt i skymningen och om natten (Berglund, 2004). Den kommer ursprungligen från Alperna och Pyreneerna och omnämndes redan på 1600-talet (Den virtuella floran).

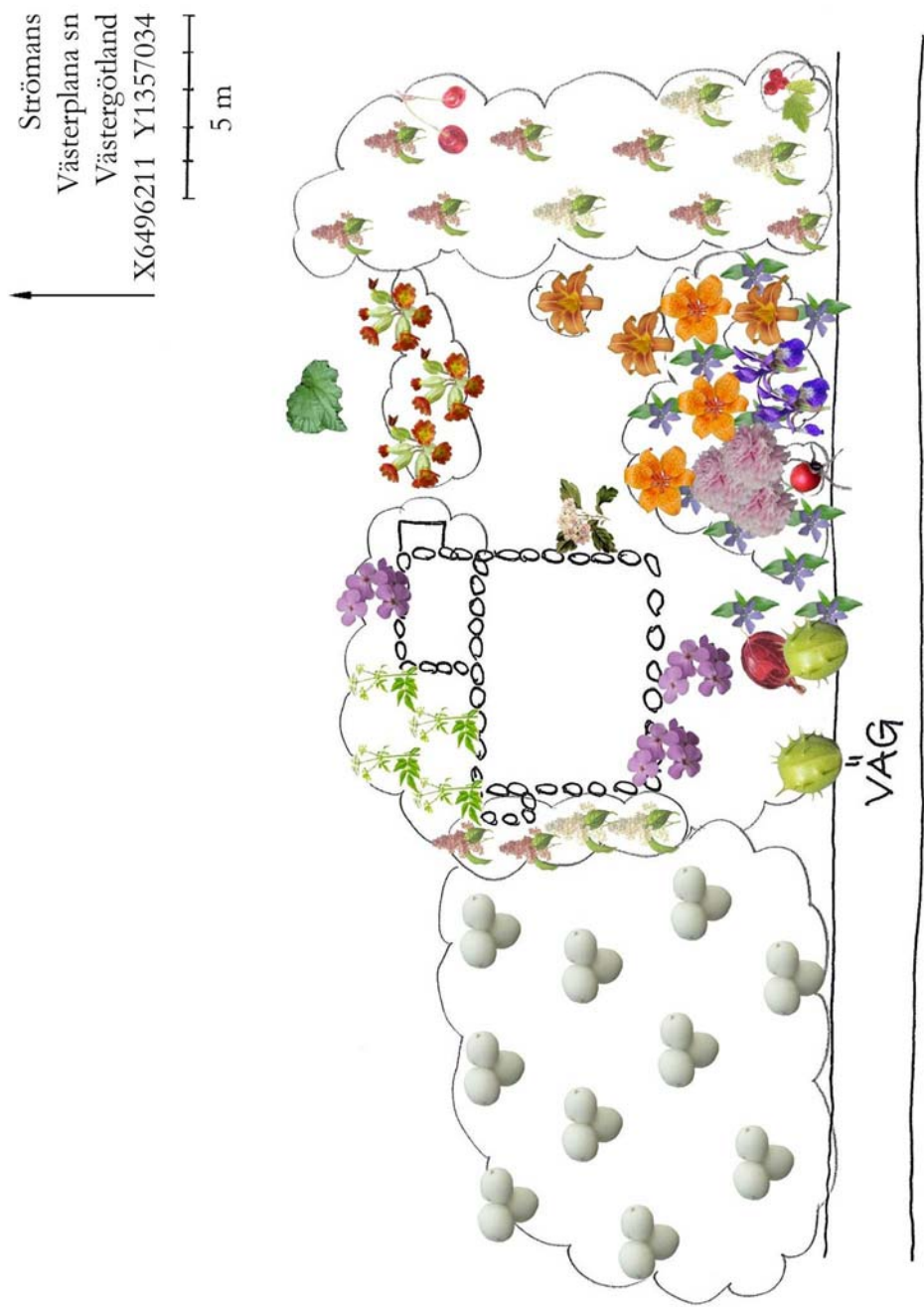
Figur 70. Trädgårdsnattviol eller *Hesperis*.

I kanten av tunet växer också **rabarber**, *Rheum rhabarbarum*, en odlad art som ibland kan påträffas kvarstående eller förvildad. Artnamnet *rhabarbarum* kommer eventuellt av *Rha* (floden Volga) och *barbarum* som betyder utländsk. Bladskäften är ätliga och används till desserter, sylt och saft. Rabarber odlades som medicinalväxt redan under 1600-talet medan odling för föda anses ha

börjat i slutet av 1800-talet då sockret blev överkomligt i pris. För 200–300 år sedan var jakten intensiv på torkade flickrabarber som användes som laxermedel och importerades till stora kostnader från Kina. Under 1700-talet fick Ryssland monopol på handeln, kanske kommer uttrycket att lägga rabarber på något, från denna händelse. Svenska forskare förde hem vad de trodde var flickrabarber, men det visade sig vara matrabarber som idag finns allmänt spridd i de Svenska trädgårdarna (Minnhagen-Alvsten *et al*, 1996). En trolig anledning till att man idag inte så ofta hittar rabarber vid övergivna torp är att man tog med sig plantorna eller att andra människor grävt upp dem.

Figur 71. Rabarbernas placering vid en hög med vad som ser ut som gammalt trädgårdsavfall vid Strömans, väcker misstanken om att dessa kommit till platsen i ett senare skede.

Figur 72. För teckenförklaring se bilaga 4 och 5.

Halland

Kursen i Halland genomfördes 6–7 september i Grimeton socken i samarbete med Grimetons hembygdsförening och Halländska hembygdsrörelsen. Holger Nilsson och föreningens ordförande Helge Nilsson visade på flera torplokaler, av vilka Långmossa ansågs utgöra bra kursunderlag. Under kursen deltog 13 personer. Lördagens teoridel hölls i Grimetons församlingshem. Under söndagen arbetade gruppen vid ruinerna efter torpet Långmossa. Fakta om denna plats har hämtats från Grimeton hembygdsförenings torpinventering, fotografier, samt intervjuer med tidigare brukare av Långmossa, Rune Larsson, som Holger Nilsson gjort.

Figur 73. Karta över torpet Långmossa i Halland. Den röda prickerna anger torpets läge.

Långmossa

Ruinerna efter torpet ligger ensligt i skogsbrynet av väl uppväxt blandskog. Till och genom torpet leder tre mindre vägar. Kvar i dag finns grunder efter ett bostadshus, två ekonomibyggnader, ett stenmurssystem och en mindre, fungerande men fallfärdig, ekonomibyggnad. Kringlämningen är skogen ganska nyligen avverkad.

Figur 74. Långmossa idag, fotograferat från öster. Takåsen på den kvarvarande ekonomibyggnaden skymtar fram.

Figur 75. Gåramålning av bostadshuset från sydväst. I bakgrunden skymtar ladugårdens västra gavel. Tavla ur Karin Rydells privata samling. År och målare är okänt.

Långmossa finns markerat på den häradsekonomiska kartan från 1919–25 (fig. 76). Bostadshuset och ekonomibyggnaden i rät vinkel söderut, syns i det röda partiet. Söder om den röda markeringen finns en grön avgränsning med ringar. Detta är ofta en symbol för en trädgårdsyta. Under kursen kunde vi se att denna yta motsvarades av ett område omedelbart söder om ruinerna efter bostadshuset, som avgränsades med stenmur. På den häradsekonomiska kartan syns ingen ladugårdsbyggnad, det är därför troligt att den byggdes senare än 1925. På den ekonomiska kartan från 1966 finns platsen markerad med två byggnader. Platsen har inget namn utskrivet på dessa kartor. Platsen har kallats Rydells efter torpets brukare eller Långmossa vilket är en beskrivning av miljön. Kring torpets läge i skogen finns flera mossar.

Figur 76. Häradsekonomisk karta från 1919–25 över Långmossa.

Historiken om torpet har hämtats från Grimetons hembygdskommittés bok *Det gamla Grimeton* samt av insamlad fakta från Holger Nilsson. Torpet etablerades på 1880-talet av ”arbetskarlen” Nils Rydell (1847–1925). Nils pappa hette Johan Rydell och arbetade som trädgårdsmästare på godset Torstorp. Nils var gift med Johanna Britta Börjesdotter (f. 1847). Torpet låg under godset Torstorp och Nils gjorde dagsverken på godset. Torpet kunde friköpas år 1915. Nils och Brittans son Karl Rydell (f. 1881) tog över när fadern dog. Karl Rydell var gift med Gertrud Elisabet Johansson (f. 1894). Deras barn hette Arvid, John och Rut. När Karl dog såldes platsen på auktion till Albert Larsson och hans son Rune Larsson tog sedan över Långmossa. Platsen ägs i dag av Rune Larssons döttrar.

Figur 77. Familjen Rydell fotograferade framför bostadshuset vid Långmossa omkring år 1938. I mitten står Arvid i finkostym och har konfirmerats. Längst t v står pappa Karl Rydell och bredvid honom dottern Rut. Till höger om Arvid står mamma Gertrud och sonen John. Foto ur Ella Hammars privata samling.

Terräng: Torpet ligger i en öppen plats i väl uppväxt blandskog, på toppen av ett krön. Kring platsen finns flera mossar. Gårdstunet och omkringliggande tidigare brukade ytor har avverkats. Väster om gårdstunet sluttar marken ned mot en mosse som sträcker sig i väst-östlig riktning.

Beskrivning: Vid kurstillfället var grunderna efter såväl bostadshus som ekonomibyggnaderna väl synliga. Bostadshuset ligger i den södra delen av gårdstunet. En ekonomibyggnad ligger i vinkel med bostadshuset östra del. Norr om bostadshuset går en väg genom tunet i öst-västlig riktning för att i väster vika av norrut. Norr om denna väg finns grunder efter ytterligare en ekonomibyggnad. Utmed samtliga tre vägar finns stenmurar. Under kursen arbetades med dokumentation av lämningar och växter kring hela gårdstunet. Resultatet från det redovisas nedan.

Bostadshus: Totalt 24×5 meter stort (Ö-V). Grunderna utgörs av sten. Den östra delen av bostadshuset, 6 meter, var fädel och ligger i suterräng, dess östra gavel var därför 1,6 meter hög och utgjordes av fem rader sten. Grunden skyttar bakom den röda fingerborgsblomman på figur 84. Bostadsdelen låg i den västra delen.

Spismursröset är raserat men väl synligt med tegelrester, 2×2 meter stort och 0,7 meter högt. Öster om spismursröset finns tre rader med plintstenar. Vid 12,5 meter från lämningens västra gavel finns en syllstensrad, som bör ha markerat utbredningen av bostadshuset. Öster om den fortsätter grunden. En trappsten ligger längs med södra vägglinjen, cirka 2×1 meter stor. Mitt för trappstenen utmed den norra vägglinjen finns en utbyggnad, 3,5×1,7 meter stor (Ö-V) och 0,6 meter hög. Från den nordöstra gaveln sträcker sig en stenmur norrut i 6 meter, vartefter den viker av österut för att följa vägen. Enligt muntliga uppgifter fanns plats för ungefär sex kreatur i fädelan.

Figur 78. Deltagarna vid Rydells ritar upp bostadshuset.

Till kurstillfället hade vi ett fotografi av bostadshuset med oss i fält (figur 79 nedan). Genom att jämföra lämningarna och fotografiet gick det att få en bra bild av byggnadens funktion. På fotografiet ser man att byggnaden består av två delar; den västra bostadsdelen har flera fönster, en vacker tvådelad dörr och en trappsten. I den västra delen syns också skorstenen.

Figur 79. Bostadshuset fotograferat från sydväst. Troligtvis 1930-tal.

Den östra delen har högre stengrund eftersom den ligger i kraftig östsluttning. Där finns inga fönster och dörren är enklare. Även väggen skiljer sig åt; bostadsdelen har en brädfodrad vägg, medans fädelen utgörs av plank. Taket är av halm. Lägg märke till att det i fotografiets högra kant skymtar en gavel, vilket tar oss över till nästa lämning.

Ekonomibyggnad. I rät vinkel från bostadshusets östra del finns grunder efter en ekonomibyggnad, 8,5×6 meter stor (N-S). Mellan byggnaderna finns en cirka en meter bred gång. Lämningen ligger i kraftig östsluttning, dess östra grund består av flera varv sten, den västra ligger i marknivå. Den södra delen är en källare, 1,8 meter djup med en ingång från söder. Där finns trappsten kvar. I källaren ligger en rostig järnsäng. I lämningens norra del finns ett utrymme, ungefär 6×3 meter brett, vilket enligt muntliga uppgifter från Holger Nilsson var hästens plats. Utmed den norra gaveln finns en stengrund som är något kortare än lämningens övriga bredd, vilket tolkas som en enkel tillbyggnad (dialektalt; *luda*).

Ekonomibyggnad. 12 meter norr om bostadshuset ligger en 15×6 meter stor (Ö-V) stengrund. I mitten av den finns en rad plintstenar, öster om den ytterligare tre rader. I grundens sydöstra hörn finns en grund, 3×2 meter.

Växter

Vid Långmossa finns många olika växter. Vid den vinklade stenmuren i öster står en stor hamlad lönn, *Acer platanoides*. Träd som planterats i anslutning till huset och som tilldelades övernaturlig, beskyddande verkan kallas vårdträd. Ett sådant träd står ofta framför huset eller också har man planterat ett träd på vardera sidan om grinden, för att beskydda dess invånare. Lönnen är väldigt vanlig som vårdträd i Bergslagen men planterades även på andra håll i landet och har odlats åtminstone sedan 1700-talet. Löven användes till kreatursfoder och virket till slöjd och finare snickeriarbeten, som musikinstrument och intarsia (Carlberg, 1988). Yx- och räfskaft av lönn lär ha gett mindre blåsor än skaft av andra träslag (Almgren *et al*, 2003). Barken har använts som färgmedel. Stammens saft är under savstigningen på våren mycket riklig och kan liksom den nordamerikanska sockerlönnen inkokas till socker (Lindman, 1974, band 6). Under 1700- och 1800-talen hyste man i Sverige stora förhoppningar om lönnen som sockerproducent. Produktionen fick dock aldrig någon praktisk betydelse och intresset avtog så småningom (Almgren *et al*, 2003). Däremot användes saven, spädd med vatten, som måltidsdryck (Wallenquist, 2007).

Figur 80. Lönnen vid Långmossa.

I grunden strax intill växer några få bestånd med körvel. I samma grund finns också en stor alm, *Ulmus glabra*. Som vårdträd ansågs almen kunna skydda mot onda makter (Carlberg, 1988). I Skåne är alm ett vanligt vårdträd (Berglund, 2004).

Figur 81. Alm med frö.

Enligt den nordiska mytologin ska den första kvinnan, Embla, ha sitt ursprung i almen (Carlberg, 1988). Romarna ansåg almen vara en sierska sedan ett träd i Junos lund i Nuceria fallit över gudinnans altare och ånyo rest sig, vilket skulle förebåda romarnas seger över cimberna. Grekerna höll alm för en bild av döden och sorgen, helgad till drömmarnas gud (Henriksson, 1996). I äldre tider då nöden stod för dörren efter missväxt, användes vilda växter för att dryga ut det lilla mjöl man hade. Innerbarken av alm ansågs ge det bästa barkbrödet, vanligast var dock att man använde tallens innerbark (Holmberg *et al*, 1999). Inom läkekonsten användes den inre barken till en invärtes dekott mot hudsjukdomar och vattensot. Almknoppar kokta i brännvin användes utvärtes av allmogen som medel mot bulnader. Bladen har laxativa egenskaper (Henriksson, 1996).

Norr om husgrunden står en **ek**, *Quercus robur*. Dess ved har länge varit uppskattad av människan för sin hårdhet och motståndskraft. Under flera hundra år tillhörde alla ekar kronan, eftersom veden användes till skeppsbyggnad. Upp mot 2000 välväxta ekar gick åt för att bygga ett örlogsfartyg av Wasas storlek (Almgren *et al*, 2003). Sverige skulle troligen inte ha haft sin stormaktstid om det inte vore för våra ekar (Bolin, 1949). Eken är än idag symbol för Sveriges styrka och frihet och återfinns i sparbankens symbol. Det var belagt med

Figur 82. Ekarna i Grimeton har både korta blad- och ollonskaft.

stränga straff att hugga ner eller skada ekar, till och med småplantor hade samma skydd. Detta är ett skäl till att ekar ibland står kvar mitt ute i åkrar. Ekollonen har använts som svinfoder och som kaffesurrogat, men de har hög halt av garvsyra och är inte lämpliga som människoföda. Ekbark användes i äldre tid vid läderberedning i garverier och för att färga svart (Den virtuella floran). Redan på 400-talet före Kristus anbefalldes Hippokrates att den sönderhackade ekroten, kokad i vatten eller vin till gröt, skulle användas för att lägga på brännsår. Inom folkmedicinen används barken av unga träd till blodstillare, frostknölar, hemorrojder, mot halskatarr och diarréer (Nielsen, 1991). Inget annat träd tycks vara förknippat med så många myter, sagor och sägner som eken. Eken har dyrkats som gud och orakel av romare, greker och kelter (Almgren *et al*, 2003). Eken kallas även för skogsträdens konung. Eklövet har tradition som symbol för medborgerliga förtjänster. "Redan de gamla romarna hedrade sina förtjänta män med eklövskransar, medan lagerkransen var lönen för krigiska bedrifter, senare ock som bekant för vetenskapliga och konstnärliga" (Holzhausen, 1935). Det svenska namnet ek härstammar från fornnordiskans *igjá*, som betyder vördnad (Almgren *et al*, 2003).

Söder om husgrunden finns ett avgränsat område med **prästkragar**, *Leucanthemum vulgare*. Denna växt är vild i Europa, inklusive Sverige. I svensk trädgårdslitteratur från början av 1900-talet beskrevs arten som lämplig att odla i stora tuvor i de lite mer oordnade delarna av trädgården som vid stubbar, större stenar, framför buskage eller vid en gammal mur (Oskarsson, 2008).

Figur 83. Prästkragar växer på tunet.

Spritt bland prästkragarna, liksom öster om grunderna finns både vita och lila **fingerborgsblommor**, *Digitalis sp.*, som i Sverige numera är naturligt förekommande endast i Bohuslän (Minnhagen-Alvsten *et al*, 1996). *Digitalis* som den ofta kallas, är en gammal medicinalväxt från klosterträdgårdarna som i alla tider använts till att bota krämpor och läka sår. Det gäller att dosera rätt eftersom hela växten är giftig (Berglund, 2004). Redan på 1000-talet var de medicinska egenskaperna kända i England och användes mot vattusot, som ofta har ett samband med sviktande hjärta (Minnhagen-Alvsten *et al*, 1996). Som hjärtmedicin började fingerborgsblomman användas 1775 då "en klok gumma" gav en örtblandning bland annat innehållandes *digitalis* till sina hjärtsjuka patienter. Den engelske läkaren William Withering ansåg sig förstå att det var just *digitalis*bladen som innehöll den verk samma ingrediensen. Senare undersökningar har visat att detta antagande stämmer (Nielsen, 1991). Drogen *Folia digitalis* görs av torkade blad och var förr en vanlig apoteksvara. *Digitalis* har hittills inte kunnat framställas på kemisk väg (Wallenquist, 2007). *Digitalis* kommer av *digitus* som betyder finger och det folkliga namnet i många länder syftar på blomformen, fingerborg. I England kallas den *Fox glove*, rävhandske.

Figur 84-85. Både lila och vit fingerborgsblomma växer vid torpet.

I 1700-talets Sverige kallades den även för klockegräs, purpurklockeblomma och fingerhatt och namnen bjälla och biskopsmössa återfinns i botanisk 1800-tals litteratur. Linné beskrev den 1753 i *Species plantarum* och räknade den då som vild eller förvildad (Wallenquist, 2007). Fingerborgsblommans frö kan vila i marken i årtionden i väntan på en ledig plats (Berglund, 2004).

Figur 86. Kirschkål är bra mot gikt i stortån.

Söder om husgrunden finns ett stort buskage med snöbär och vid trappstenen växer **kirskål**, *Aegopodium podagraria*. Kirskål benämns även kers, djurkål, qualler och skvallerkål. Det senare namnet kommer sig av dess förmåga att sprida sig (Carlberg, 1988). Det latinska namnet fick växten av att munkarna och nunnorna som införde den till Norden på medeltiden (Lindman, 1974, band 7) flitigt rekommenderade den mot podager, gikt i stortån (Nielsen, 1991). Den sjuke fick med sig en planta hem för att kunna genomföra sin giktur. Kanske är det därför som ogräset är så

allmänt spritt (Holmberg *et al*, 1999). På 1700-talet rekommenderades kirskål som grönsak och odlades som sådan fram till 1800-talet (Carlberg, 1988).

Figur 87. Att plocka hasselnötter ingår inte i allemansrätten.

Här står även en **hassel**, *Corylus avellana*, en buske som utnyttjats för sina nötter. Namnet ingår i medeltida Ortsnamn som Hæslaby, nuvarande Hässelby och Hässleholm. Redan på medeltiden var det förbjudet att plundra hasselskogar, men 1879 skriver Hildebrand i *Sveriges medeltid* att;

"...man hade dock så pass mycket undseende med den begärelse, som anblicken af nötklasarne måste väcka, att det, enligt Östgöta- och Skånelagarne var vandraren medgifvet att plocka så mycket, att han dermed kunde fylla hatten ända upp till hattbandet eller vanten ända upp till öppningen för tummen".

Att plocka hasselnötter ingår inte i allemansrätten, så om man vill plocka nötter måste man först ha markägarens tillstånd. Hasseln blommar tidigast av de svenska vilda växterna, redan i februari till mars.

De långa raka skotten används till käppar, tunnband, korgar och sägs ge bra träkol. Under krigsåren var hasseln högt skattad för gengaskol. I Palmbergs *Svenska Örtekrantz* från 1684 berättas om hasselns skydd mot pesten: Borra hål i stora nötter, fyll med kvicksilver, täpp till och häng runt halsen. Här hittas också uppgifter om hasselns egenskaper mot ormgift:

"När man slår en orm med en hasselstake så blifver han lika som döfder, hvar tuf af part sluta thetta; Trä stå emot ormgift".

I Tyskland trodde man i gamla tider att en ormkung bodde under en hassel med mistel. Den var vit och prydd med en krona och så stark att den utan vidare kunde köras rakt igenom den grövsta ek. För att fånga den måste man hälsa hasselbusken i Guds namn och därpå gräva upp den. Så snart man fick syn på ormen skulle man läsa en trollformel och strö gråbo på den. Då förlorade den sin kraft. Sedan man kommit i besittning av hasselormen behärskade man växternas alla hemliga krafter och var skyddad mot alla onda andar och trollkunniga människor. Man hittade dolda skatter, bröt sig genom vilka dörrar som helst, var osårbar och kunde göra sig osynlig. Till och med den onde måste göra en till viljes. Men varje natt skulle hasselormen ha ett ägg och vinruta (kryddväxt) vilket ju var en billig begäran (Bolin, 1949)!

Figur 88–89. Rönnspirea växer här och var vid Långmossa.

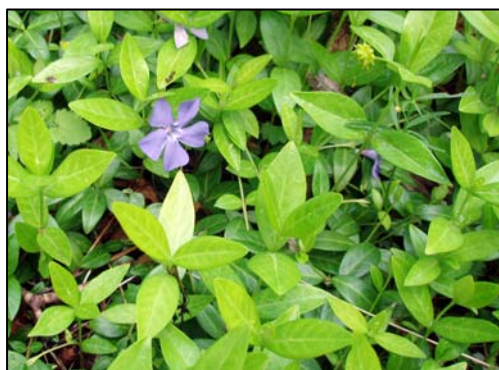
Väster om grunden växer **rönnspirea**, *Spiraea sorbifolia*, som ursprungligen kommer från Asien och som förökar sig med rotskott till täta bestånd (Holzhausen, 1935). Den beskrevs av Linné 1753 (Wallenquist, 2007).

Här växer även ett par buskar med **schersmin**, *Philadelphus coronarius*, som ursprungligen kommer från Sydeuropa och mindre Asien. Det vetenskapliga namnet kommer av en kung i Egypten, Ptolemaios II, en vitter man som älskade kultur, litteratur och naturvetenskap. Han kallades Philadelphos, ett namn som kommer av *philein*, älska och *adelphos*, broder eller syster. Namnet fick han när han gifte sig med sin halvsyster efter att ha förskjutit sin första gemål. Coronarius kommer av latinets *corona*, krona eller krans, som kommer av att romarna använde schersminen till kransar (Wallenquist, 2007). Liksom syrenen introducerades schersminen på 1500-talet av den österrikiske diplomaten Ogier Ghiselin de Busbecq (Berglund, 2004). Schersminen har odlats i Sverige sedan 1600-talet (Wallenquist, 2007). Den kallas även falsk jasmin (Holzhausen, 1935).

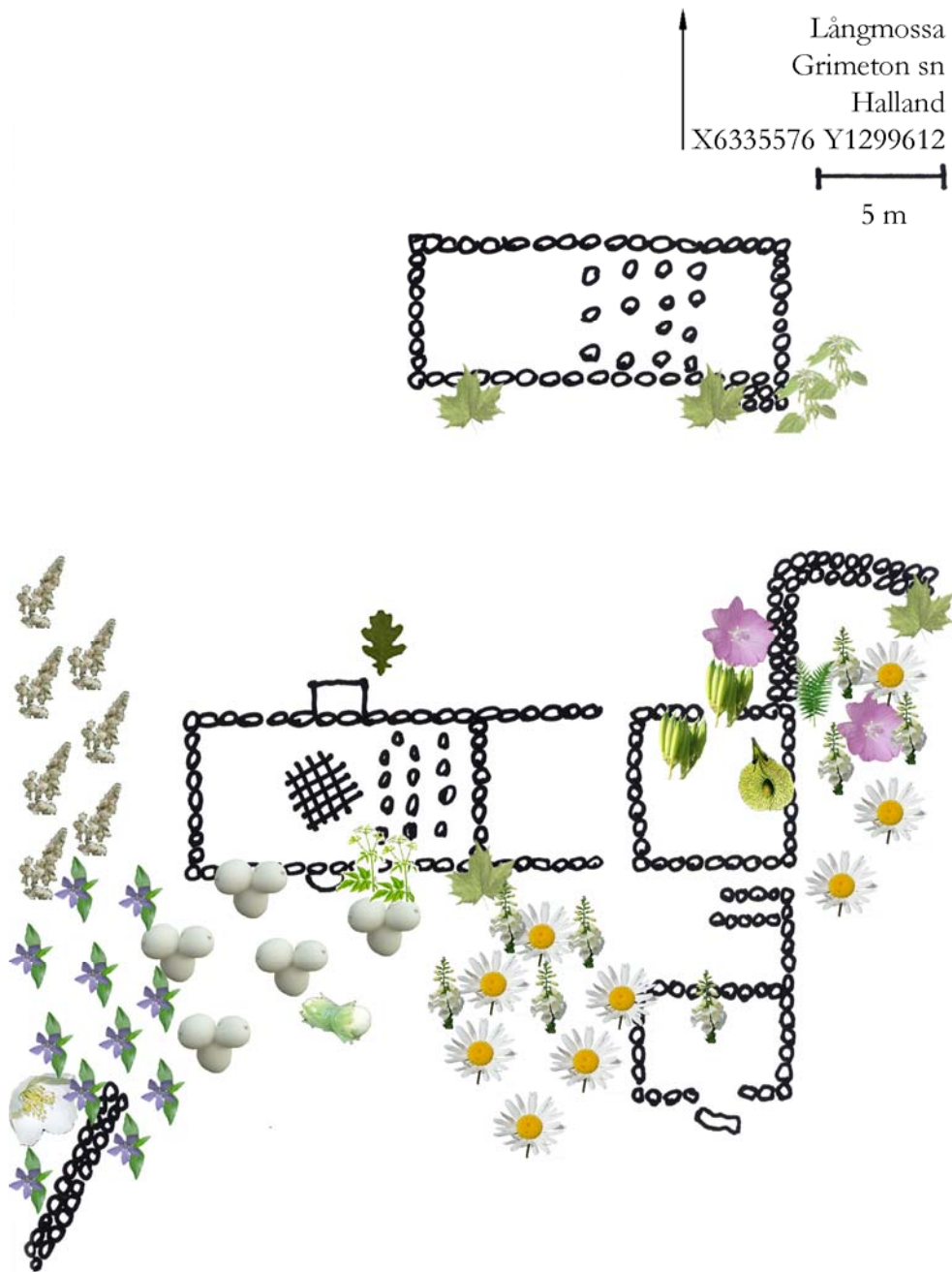

Figur 90. Schersmin kallas ibland felaktigt för jasmin.

Längs muren i sydväst breder **vintergröna**, *Vinca minor*, ut sig. Den kommer ursprungligen från Europa och är en mycket tålig art som finns kvar långt efter att ett ställe övergivits (Mossberg & Stenberg, 2003). Arten är känd i odling åtminstone sedan början av 1800-talet och har använts på bland annat kyrkogårdar (Holzhausen, 1935). Namnet kommer från latinets *vica-pervica* som tillskriver växten egenskapen att behandla svullnader. *Vincere* betyder segra och kan syfta på att växten är grön året om och alltså besegrar vintern. I Östergötland kallas den pellevink, från latinets *pervica*. Vintergröna kallas även gravmyrten och sinngröna och det svenska namnet syftar på att den är grön året om. Enligt Olle Svedjemyr, som undersökt kulturväxter kring ödetorp i Malexander socken i Östergötland, är vintergrönan tillsammans med till exempel krusbär, syren, snöbär och spirea, en av torpartidens karaktärsväxter (Svedjemyr, 1986).

Figur 91. Vintergröna tar snart över stora områden om man inte håller efter den.

Figur 92. För teckenförklaring se bilaga 4 och 5.

Slutsatser

Någon närmare jämförelse mellan växtmaterialet i de olika geografiska områdena har inte gjorts inom ramen för årets projekt. Vid en hastig överblick konstateras att växtmaterialet inte uppvisar några stora skillnader. Detta trots olika geografiska förutsättningar som höjd över havet, odlingszoner och närhet till modern bebyggelse. Åldern på torpen och hur länge de stått övergivna varierar också. Där en växt saknas finns istället en annan och mängden och antalet arter uppvisar inga stora skillnader. Undantaget möjligen vid Stora Salen där antalet arter är något lägre, men där mängden av varje art mer än väl kompenserar för detta. För lökväxterna är det som vanligt förvånansvärt magert. Krollilja fanns i stor mängd vid Stora Salen och brandlilja vid Strömans. Pingstilja växte vid Fågelhult och Stora Salen. Mängder av körvel växer vid Stora Salen men även sparsamt vid Långmossa. Krusbär, syren och kastanj förekommer på alla torpen utom vid Långmossa, men vinbär endast vid Fågelhult. Vid de torp snöbär och spirea hittats har dessa brett ut sig och bildar idag snåriga buskage.

Vid inventeringarna tidigare år har varken en enda pion, daglilja eller löjtnantshjärta hittats, vilket kanske inte är så förvånande. Att en del växter försvunnit förklaras av att en del togs med redan när siste brukare flyttade från torpet, som rabarber och pioner. Andra växter försvinner när skötseln upphör, som dahlia som varje höst måste tas ur jorden till skydd för frosten och till viss del lökväxter som tulpan och narcisser. Åter andra växter har genom åren grävts upp och hamnat i grannens trädgård, som löjtnantshjärta och krolliljor. Så är säkert fallet med pionen vid Stora Salen. Gemensamt för torpen är dock att det moderna skogsbrukets oförsiktiga markberedning och planterade granar tränger undan kulturväxterna. Men under årets inventeringar sticker ett torp ut just i detta fall, nämligen Strömans. Här hittades både pion, rabarber, daglilja och iris. Och detta trots att torpet ligger nära inpå modern bebyggelse. Kan det istället ligga till som så att en del av växterna kommit dit med trädgårdsavfall efter det att torpet övergavs?

Under kurserna blev det även detta år tydligt att det är skillnader i byggnadsmaterial beroende på var i landet man gör sin inventering. Vid Kinnekulle var materialet till bebyggelsegrunderna av kalksten, just för att den är vanligast där. Under kurserna 2008 hade vi möjligheten att ha med eller intervjua personer som bott på platsen eller hade anknytning till den. Utöver arkivstudier blir det en dimension som lyfter fram många pusselbitar till en plats historia. Att i dag besöka ett torplämningsområde och ha en ciceron med sig som minns hur det såg ut och hur byggnaderna användes är mycket givande. Torpen som besöktes under årets kurser hade också ett mycket rikare fotomaterial än tidigare år. Fågelhult och Stora Salen uppvisade båda ett tiotal fotografier, med byggnader, människor och djur. Långmossa hade färre fotografier men kompletterades istället med en gåramålning. Från Strömans fanns ett fotografi vi arbetade med under kursen. Vi lyckades inte hitta tillbaka till platsen där fotografen borde ha stått, vilket kändes frustrerande. Efter att kursen avslutats framkom det att fotografiet var från ett annat torp. Fotografier kan alltså både förklara och förvilla.

Vad händer nu? Inventeringar och kurser får nu efter fem år anses avslutade som metodutvecklingsprojekt. Metoden går nu att användas i ordinarie arbete tillsammans med de arkeologiska undersökningar som utförs. En manual för metoden har sammanställts och finns att ladda ned på deltagande organisationers hemsidor. Manualen är tänkt att vara en inspiration och vägledning till bland annat hembygdsföreningarnas egen verksamhet. Vi hoppas att formerna, samarbetet och inventeringsaktiviteterna motsvarar människornas egna formuleringar av sina behov och att metoden stimulerar till nya tankar, erfarenheter och ett vidare engagemang som är varaktigt bortom det enskilda torpet (Svanberg & Wahlgren, 2007).

På Vallby friluftsmuseum växer ympar och frön som samlats in från torp i Västmanland under åren. Delar av det biologiska kulturarvet vi hittat vid torpen har fått en skyddad plats att leva vidare på, stolta bärare av sin proveniens. Kanske kan detta inspirera hembygdsföreningar och andra intresserade att anlägga torpträdgårdar vid sin hembygdsgård eller på liknande platser.

Figur 93. På Vallby friluftsmuseum i Västerås växer det insamlade biologiska kulturarvet från torpen i Västmanland. Museichef Katarina Frost, längst t.h., visar upp samlingen för kursdeltagare 2007.

Vi har under utvecklandet av denna metod dokumenterat och belyst en bråkdel av den rika historia som ryms i några av de tusentals torplämningar som finns i vårt land. Vår förhoppning är att vårt arbete kommer att inspirerat fler att göra detsamma!

Kalvstorp – bland päron och porslin

Bakgrund

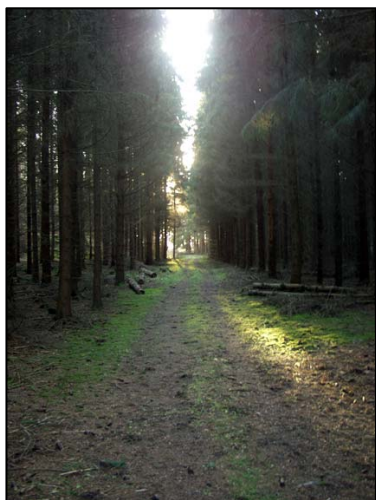
En arkeologisk undersökning i forskningssyfte har utförts vid bebyggelse lämningarna efter torpet Kalvstorp i Rytterne socken, Västmanlands län under hösten 2008. Undersökningen har haft som ambition att pröva en kombination av arkeologiska och biologiska metoder för att ytterligare belysa torplämningarnas breda forskningspotential. Forskningsgrävningen bekostades av 28:25 medel från Riksantikvarieämbetet samt egeninsats från Stiftelsen Kulturmiljövård Mälardalen, Vallby Friluftsmuseum och Skogsstyrelsen. Syftet var att använda arkeologiska metoder för att få fram kunskap om det biologiska kulturarvet. Studien är mycket begränsad på grund av begränsade resurser. Undersökningen vid Kalvstorp ska ses som en inledande metodutveckling bland annat för arkeologiska undersökningar vid bebyggelse lämningar.

Figur 94. Plats för undersökningen. På kartan är samtliga sju torp som studerades under år 2006 i Rytterne socken markerade med röd punkt och namn (Sjökvist & Sköld, 2007). Utsnitt ur Gröna kartan.

Ett hundratal arkeologiska undersökningar av torplämningar har tidigare genomförts i Sverige. Dessa har främst haft inriktning på att studera platsens funktion och ålder (Lind et.al., 2001). Torparkeologin kan ibland berätta en annan historia än de skriftliga källorna, ett exempel är undersökningen av en backstuga i Gräsås i Halland där en helt annan materiell kultur än vad som kunde förväntas utifrån de skriftliga källorna påträffades (Lind et.al., 2001). Arkeologiska undersökningar av trädgårdar, trädgårdsarkeologi, har under de senaste två decennierna utförts på flera platser i Sverige. Dessa har utförts i samband med planerat restaureringsarbete eller i forskningssyfte (se t.ex. Frost & Jonsson, 2003). En trädgårdsarkeologisk undersökning söker svaren på vilken form och vilket innehåll en historisk park eller trädgård har haft. Merparten av de hittills undersökta trädgårdarna är slotts- och herrgårdsparkar. Det här är, så vitt vi känner till, den första trädgårdsarkeologiska undersökningen av en torplämning. I Hubbo socken i Västmanland har en arkeologisk slutundersökning utförts utifrån *Syrenen i ruiner* metoden under 2007. Syftet var att dokumentera yngre bebyggelselämningar i form av tre torplämningar från 1700- och 1800-talen samt en stenmur. Inom ramen för slutundersökningen utfördes en fördjupad arkivstudie, intervjuer med tidigare brukare. De kvarvarande kulturväxterna kring bebyggelsegrunderna och stenmuren dokumenterades och identifierades (Svensson, 2009).

När skog avverkats måste, enligt Skogsvårdslagen, området på nytt beskogas. Detta kan ske genom naturlig förnyring eller plantering. I de flesta områden behövs oavsett metod även markberedning. Syftet med markberedning är att åstadkomma gynnsamma punkter för nya plantor att slå rot på. Det finns olika metoder för markberedning men gemensamt för dem är att mineraljorden ska blottläggas genom att humuslager och markvegetation förs åt sidan eller bäddas in under ett tunt mineraljordslager.

I samband med avverkning och framför allt markberedning blir det ofta skador på forn- och kulturlämningar i skogsmark. I dag ska skogsbruket ta hänsyn till torplämningar, eftersom många av dem nu klassificeras som fornlämning enligt Kulturminneslagen eller bedöms som övrig kulturhistorisk lämning och då hanteras av Skogsvårdslagen. Fornlämningar och kulturlämningars geografiska utbredning ska vara den synliga utsträckningen och kring dessa ska det även finnas en skyddszon. I första hand är det gårdstunet som skyddas och det händer att markberedning beviljas inom kulturlämningens skyddszon.

Figur 95. Dagens väg till Kalvstorp sträcker sig över Kalvstorps tidigare åkermark som planterats med gran på 1960-talet.

Fornlämningar och kulturlämningar i skogsmark skyddas såväl av Kulturminneslagen (1988:950) som Skogsvårdslagen (1979:429). Många torplämningar var inte registrerade som fornlämningar eller kulturlämningar under 1960-talet. Dessa lämningar kom då att markberedas och planteras, och i många fall har plantor placerats i bebyggelsegrunderna. Mycket av denna skog har nu växt sig stor och är avverkningsklar. Än i dag är det endast ett fåtal av dessa torplämningar som är registrerade som fornlämningar i FMIS, trots att de mycket väl uppfyller den statusen. En statusanalys på registrerade torp har ännu inte gjorts, men behovet är stort då intensivskogsbruket åter kan komma att öka.

Undersökningen vid Kalvstorp utfördes inom ramen för projektet *Biologiskt kulturarv*. Projektet *Biologiskt kulturarv* syftar enligt Riksantikvarieämbetet till att öka information och kommunikation om skogens kulturarv för att minska skadefrekvensen på lämningar i skogen samt att fler människor görs medvetna om skogens kulturvärden (RAÄ beslut Dnr 342-4007-2007).

Kalvstorp i arkiven

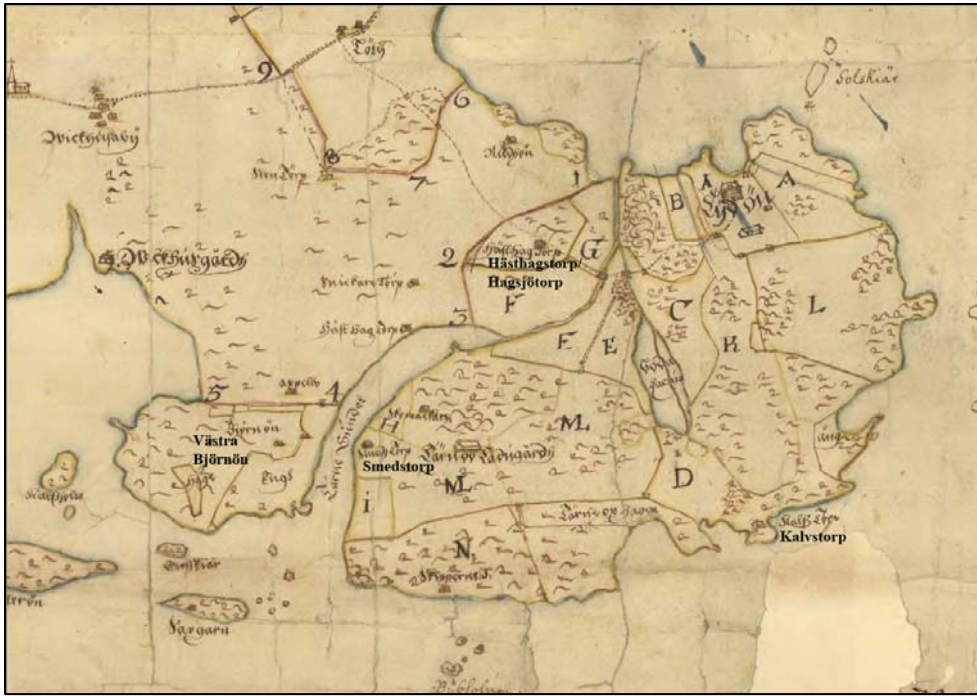
Arkivhandlingar, såsom husförhörslängder och syneprotokoll, ger en möjlighet att möta personerna på platsen och få en inblick i deras liv. Som alla arkivhandlingar är de behäftade med källkritiska aspekter. Vad valdes att nedtecknas och vad kom inte att skrivas ned? Det är intressant att husesyner och husförhörslängder kan bidra med information om såväl boende som byggnader och växter.

Huruvida äldre lantmäterikartor kan vara en källa till bebyggelsehistorisk forskning har under lång tid studerats av Ulf Sporrang. Han menar att kartorna har ett högt källvärde, lantmätarna bör ha befunnit sig på platsen och mätt upp området. Lantmätaren fick ta ställning till stridigheter grannar emellan, ofta i samband med nya skiftesreformer. Sporrang anser att de tidiga 1700-talskartorna är särskilt informativa, dessa kartor åtföljs ofta av en utredning och ett ”dag för dag” protokoll (Sporrang, 2007).

1600-tal

Inom ramen för denna studie har belegg för torpet Kalvstorp hittats så långt tillbaka som från 1680-talet. Den äldsta kartan som visar Kalvstorp är en geometrisk avmätning från år 1687 (fig. 96), där det finns en husikon och ”*Kalfstorp*” utritat (T47-35:1, Tidö). Torpet är redan på denna karta enligt beläget invid vattenbrynet och långt borta från huvudgården Tidö. Närheten till vattnet har naturligtvis skapat möjlighet till kommunikationer till och från Kalvstorp såväl vinter som sommartid. Enligt husförhörslängden för åren 1680–1700, brukades torpet av Matz Pärsson, född i Ryssland 1640, hans hustru Margareta, sonen Johan och flickan Margareta (Husförhörslängd AI:B1).

Namnet *Kalvs* tycks ha varit allmänt använt in på 1900-talet även om torpet under hela 1800-talet står omnämnt som Kalvstorp i formella sammanhang (Ortsnamnsregistret SOFI). Namnet *Kalf* finns nedtecknat i register för medeltida personnamn med belegg från och med 1230-talet och namnet finns även på uppländska runstenar. *Kalfs* är genitivform av *Kalv* och är en äldre stavning (e-mail Ulla Swedell).

Figur 96. Karta över Tidö från 1687 kompletterad med namn på intilliggande torp med modern stanning. Kalvstorp ligger i sydöstra hörnet (T47-35:1, Tidö).

1700-tal

År 1786 upprättas en geometrisk avmätning över "Tidö, Tärnö och Vikhus Säterier". Anledningen är att gränserna mellan säterierna har blivit oklara. I de skriftliga dokumenten som hör till kartan står att en del av Kalvstorparnas jord och äng hör till Tärnö; "ett anseeligt stycke af den under Tidö nu nyttjade oxhagan, samt större delen utaf Kalfstorps voro liggande inom Tärnös urgamla rågång...". På karta är platsen "Kalfs Torp under Tidö" markerad med en husikon (T47-35:2). På tillhörande konceptkarta finns ytterligare information om platsen, där finns "Tidö oxhaga" och "Kalfstorps Wret och ängen" markerat innanför Tärnös ägor (19-RYT-42:1).

Vid en husesyn 16 november 1786 uppgavs följande byggnader finnas på torpet: "Stuga med kammare och förstuga, 14 alnar lång och 11 alnar bred, 8 varv på syllar. Två fönster. Östra på gården keällare med bod. Dito norr 2ne bodae med sina bottnar. I samma rücka lider [...], med stall och foderrum. Wäster på gården fägården. Fähus inredd med balkar till bås för 5 creatur och färkätte. Norr utom gården lada med loge och 2ne golv. Höbod i samma. Vid södra ändan av ladubyggnad lider" (RA volym 207).

Under åren 1786 och 1787 ritas en "Concept Charta öfer Tidö Sätets Gårds ägor..." (fig. 97). På denna karta finns kartritarens anteckningar, mått, överstrykningar, indelningar av markslag med numreringar och olika noteringar, ibland även privata reflektioner (19-RYT-44). Det var på denna konceptkarta som en svagt synlig notering om "Trä gård" hittades under de inledande torpstudierna av Kalvstorp, vilket gjorde att platsen kom att bli synnerligen intressant för detta projekt (Sjövist & Sköld, 2007).

Figur 97. Conceptkartan från 1786–87. Inom området nr 524, begränsat av en grön linje, finns en blyertsnotering om ”Trä gård”. Norr är uppåt på kartan.

Med hjälp av digitalkamera fotograferades delar av en renritade versionen av konceptkartan (fig. 98). Genom att studera kartan och dess renritade version får vi en mycket intressant bild av hur Kalvstorp såg ut på den tiden, eller hur kartritaren valt att tolka platsen (Tollin, 2008). Tyvärr har tillhörande Notarum Explicatio (kartans teckenförklaring och beskrivning) inte påträffats på Riksarkivet, vilket är oturligt eftersom kartans indelning är så nogsamt numrerad. På platsen finns fyra byggnader markerade. Kring dessa finns flera avgränsade inägor, hägnader och fägor. Till Kalvstorp hör flera ganska stora ängar, Storängen och Lillängen samt en äng sydväst om gårdstunet och ytterligare en i väster.

Figur 98. Den renritade versionen av denna konceptkarta finns på Riksarkivet i Stockholm och är både stor och i mycket dåligt skick.

Vid en husesyn 1794 nämns att det vid torpet finns humlegård för torpets behov, samt några gamla fruktträd och körsbär. Några år senare, vid en husesyn i november 1798, får man en än mer fyllig beskrivning. ”Söder om gården en liten humlegård för torparens behov. Trägård med några gl fruktträn, samt Kjörsbärs och Krikonträn samt Plommon, buskar av Krusbär samt diverse wilträn och anssor apel” (Husesyn Kalfstorp, 5 nov. 1798, RA volym 207).

1800-tal

Under 1800-talet träffar vi flera av brukarna av Kalvstorp i husesyner, mantals- och skattskrivningar. År 1816 bodde torparen Anders Olsson, hustrun Brita Jansdotter, sonen Anders Gustav och drängen Per Persson på Kalvstorp. Anders Olsson gör fyra dagsverken på Tidö (Riksarkivet, Tidö husesyner 1816–34).

Vid en husesyn den 20 juni 1818, då en man vid namn Olof Björkholm tillträdde torpet efter Anders Olsson, beskrevs torpet ha en knuttimrad stugbyggnad som var knappt sju meter lång och knappt tre meter bred. På taket låg torv. Inne fanns en vardagsstuga med öppen spis och bakugn, en kammare och förstuga. Man hade två fönster i stugan och ett i kammaren. Även i kammaren fanns en spis. Till mangården hörde även två olika bodar och en grästenskällare. På fågårdens låg ett stall, ett fähus med foderrum och lane, en trösklada samt en badstuga. Alla byggnader hade halmtak, utom stugbyggnaden och badstugan, vilka hade torvtak. Badstugan uppges vara odugligt men ugnen är i gott skick. Trädgården innehöll några gamla fruktträd och krusbärsbuskar. Humle nämns inte år 1818 (Riksarkivet, Laga af- och tillträde husesyn å Torpet Kalfs den 20 juni 1818, Husesyner 1816–1834).

Den 13 december år 1831 hålls husesyn då Lars Jansson avträder Kalvtorp. Utöver de gamla fruktträd och krusbärsbuskar som fanns sedan tidigare nämns att Jansson har planterat sju äppelträd, två plommonträd och ett biggareauträd. Dessutom finns en humlegård till 30 stänger (Riksarkivet, Kalvtorp syn 13 december 1831 (–32?), Husesyner 1816–1834).

År 1838 avträder Ridmans änka och hennes bror skomakaren Eric Barkeu. Tillträder gör Gustav Dahlgren. Det uppges då finnas *”Några gamla fruktträd, samt desutom 7 äple Träd, 2 Plobmonträd & Biggareau samt humlegård till 20 Stänger”* vid Kalvstorp. (Riksarkivet, Husesyner 1835–).

Från 1800-talet har två kartor återfunnits. Första karta som Kalvstorp syns på är en gränsbestämmelse från 1863 (fig. 99). Platsen är markerad med husikon och benämns *”Kalfs”* (19-RYT-87).

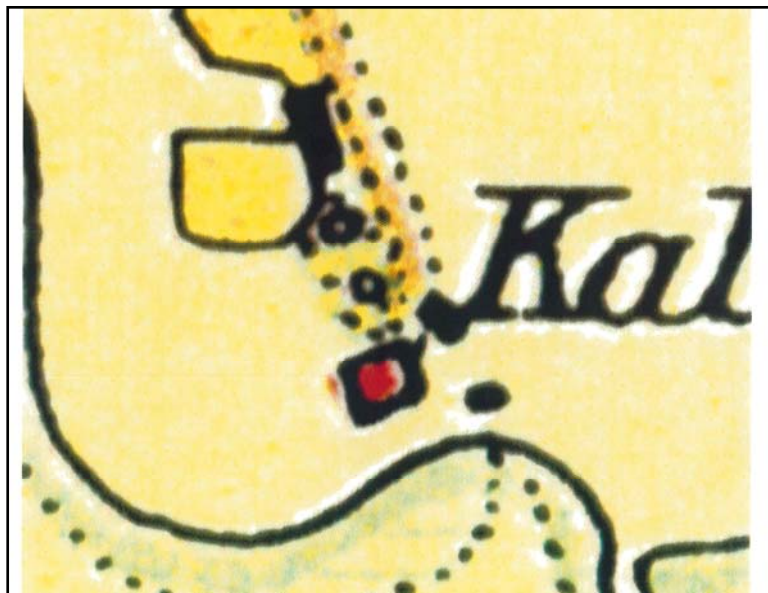

Figur 99. Karta över Kalvstorp från 1863.

På generalstabskartan från 1868 syns en husikon och benämningen *”Kalvtorp”* (J243-74-1). På dessa finns alltså ingen möjlighet att få en uppfattning om hur övrig bebyggelse har sett ut.

1900-tal

Från 1907 finns en häradsekonomisk karta (fig. 100). På den syns ett bostadshus nära vattnet och ytterligare tre byggnader. Åker och äng är markerade, liksom vägen som leder fram till Kalvstorp. Norr om bostadshuset syns en avgränsad yta som markerats som trädgård.

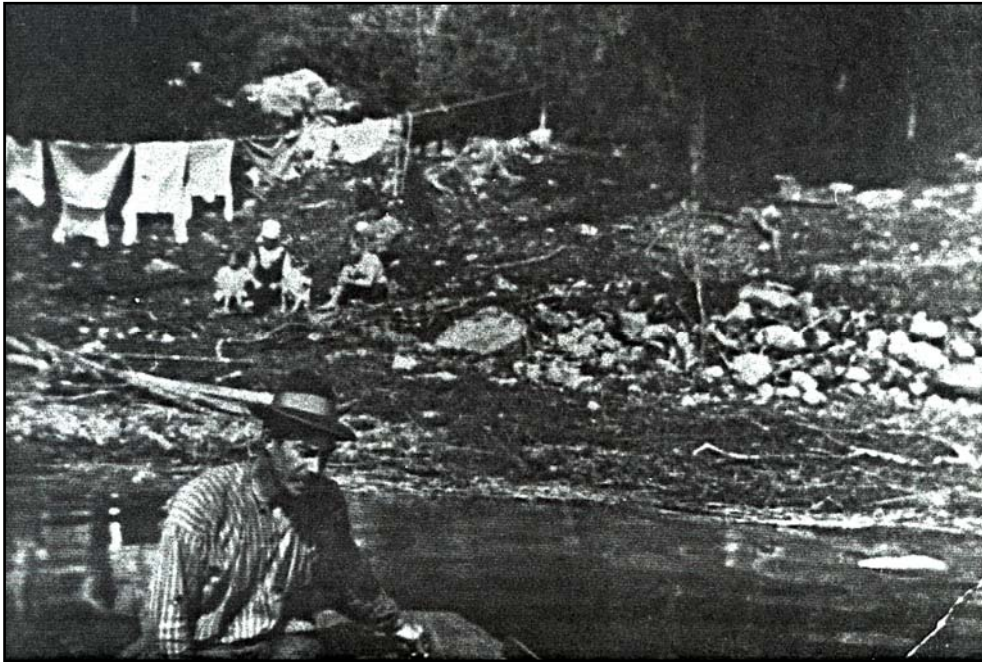
Figur 100. Häradsekonomisk karta från 1907.

Efterföljande häradsekonomiska karta är mer detaljerad, den är odaterad men troligtvis från 1911 (fig. 101). På platsen benämnd "Kalfstorp" är ett bostadshus och fyra ytterligare byggnader. På denna karta finns alltså ytterligare en byggnad, jämfört med 1907 års karta, markerad öster om ladugården. Trädgården ligger fortfarande direkt norr om bostadshuset och vägen leder som tidigare fram till bostadshuset. Öster och väster om torpet växer skog (J112-74-7). Vid denna tid finns två stugor på torpet, en gammal undantagsstuga samt en något nyare stuga och förstas ekonomibyggnader.

Figur 101. Häradsekonomisk karta från omkring 1911.

Så småningom revs samtliga bostadshus och uthus på 1940-talet. Avslutningsvis, på den ekonomiska kartan från 1961, finns platsen endast markerad med namnet "Kalfstorp" och skogen intill "Kalvskogen" (J133-10G).

Figur 102. Den siste brukaren på torpet var Axel Johansson, även kallad Kalvs-Axel, vilken arrenderade torpet in på 1930-talet. På fotografiet syns Axel Johansson i båt utanför Kalvstorp och barnen Linus, Gerd och Margit på stranden (Klang, 1997).

Syfte och målsättning

Det antikvariska syftet med projektet vid Kalvstorp är att studera huruvida en undersökning som denna skulle generera ett material som underlättar vid en helhetsbedömning av platsen i samband med framtida antikvariska eller skogliga åtgärder. Vid torplämningen Kalvstorp prövas att kombinera arkeologiska undersökningsmetoder, arkeologiska analysmetoder samt analys av historiskt källmaterial. Stor vikt läggs vid att samla in kunskap om platsens nära förflutna, alltså tiden från 1850 och framåt, via fotografier och intervjuer. Till detta läggs den biologiska insatsen i form av insamling av ympar och frukt för sortbestämning.

För våra studier är det i första hand gårdstunet som är av intresse och därmed de kulturväxter som påträffas där. En intressant fråga för bevarandet av vår biologiska mångfald är därmed hur mycket av det biologiska kulturarvet som bevaras under mark och på vilka djup det går att hitta fröer och lökar. Målet är att vid Kalvstorp samla in makrofossilprover från platser som är intressanta för denna studie. Makrofossil är bevarade rester av fröer och andra växtdelar, vilka kan undersökas och artbestämmas. Eftersom makrofossil faller till marken i närheten av växtplatsen kan dessa ge en antydning om vilka växter som en gång har funnits på en plats.

Vid lämningarna efter torpet Kalvstorp finns kartbelägg för trädgårdar, åker och äng sedan 1786–87 (fig. 97). Går det att med arkeologiska undersökningsmetoder återfinna rester efter trädgårdar vid torp? Vilken bevarandegrad har fröer och lökar? Resultaten från denna undersökning är tänkta att användas som underlag för information till markägare vid bland annat markberedning och därmed öka förståelsen för torplämningarnas bevarandevärde. Genom att se på vilket djup fröer och lökar kan bevaras kan en dialog föras om till exempel *var* och med vilken *typ* av markberedning som bör utföras. Skulle denna metod kunna anpassas för att användas vid arkeologiska undersökningar och dokumentation av bebyggelselämningar?

Den nu undersökta torplämningen vid Kalvstorp ingick i studien över Rytterne socken 2006 (Sjökvist & Sköld, 2007) och inventerades även i samband med kursen Syrener i ruiner år 2007 (Sköld & Svensson, 2008). Kalvstorp valdes ut som forskningsgrävning eftersom man vid inventeringen gjorde bedömningen att det fanns ovanligt många bevarade kulturväxter på platsen vid en jämförelse med övriga torplämningar i området. Platsen övergavs på 1940-talet och ligger isolerad vid vägs ände på privat mark. Det borde innebära att de kvarvarande kulturväxterna på platsen tillhör torpets historia. Torpet har en på kartor och i andra arkivhandlingar dokumenterad historia från sent 1600-tal till tidigt 1900-tal, med flera olika bebyggelsefaser. På en historisk karta från 1780-talet finns uppgifter om "Trä gård". Detta sammantaget ger en intressant möjlighet att försöka knyta de bevarade kulturväxterna på platsen till olika bebyggelsefaser i Kalvstorps historia. Dessutom omtalas fruktträd, bärbuskar och humle i arkivhandlingar som rör torpet, de äldsta uppgifterna finns i en husesyn från 1794. De tidigare åkrarna och ängarna som tillhörde Kalvstorp är idag bevuxna med granskog planterad under mitten av 1960-talet.

Bebyggelselämningarna efter Kalvstorp ligger i skogsmark vid Mälarens strand ungefär 1,8 kilometer söder om Tidö slott. Kalvstorp ligger i en liten dalsänka mellan två skogsklädda moränhöjder i öster och väster. Marken är rik på större stenblock. I dalsänkan som löper i nordsydlig riktning består marken av gammal sjöbotten, lerjord med flera större stenblock ovan mark. Platsen är enligt belägen på privat mark och har åldrats i avskildhet. Området har varit övergivet sedan 1940-talet då byggnaderna revs. Platsen planterades med gran under mitten av 1960-talet. I dag är det en lugn plats, endast en väg för fyrhjuling går genom gårdstunet. Vägen används av den lokale fiskaren på väg till stranden och av Tidös tillsynsman när det ska fyllas på mat till djuren i skogen i en utfodringstunna.

Vid Kalvstorp påträffades vid inventeringen 2006 grunder efter minst åtta byggnader (fig. 103). Tre husgrunder med spismursröse bedömdes finnas på platsen. Den nordligaste grunden är 7x5 m med ett spismursröse av sten ca 0,4 m högt. Sydöst om denna grund finns ytterligare en husgrund, 6x5 m med ett spismursröse av tegel. Längre söderut finns den tredje husgrunden, 7x5 m, med ett ca 0,5 m högt spismursröse av tegel. Två uthus/lador kunde iakttas, den nordligaste är 20x6 m stor, den sydliga är 8x5 m. Tre källare finns kvar varav två är källargrunder, 5x5 respektive 4x3 m stora och en är en källargrop, 4x4 m stor (Sjökvist & Sköld, 2007). Grunderna har registrerats in som fast fornlämning i FMIS och benämns där lägenhetsbebyggelse Rytterne 213.

Frågeställningar

Forskningsgrävningen hade följande frågeställningar:

- Hur mycket av det biologiska kulturarvet bevaras under mark? På vilket djup i marken går det att hitta fröer, lökar etc.?
- Hur väl stämmer kartmaterialet med vad som går att finna arkeologiskt och biologiskt?
- Lämningens vetenskapliga potential
- Datering och funktion av lämningarna
- Bedömning av fynd - karaktär, mängd och bevarandegrad

Metod

Vid genomförandet av en trädgårdsarkeologisk undersökning kombineras arkeologiska undersökningsmetoder med analys av historiskt källmaterial. Användandet av flera källor och en kombination av olika undersökningsmetoder har visat sig ge bättre underlag för tolkning av lämningarna efter en historisk trädgård (Frost & Jonsson, 2003). Vilka undersökningsmetoder som kan användas och ge ett tolkningsbart resultat varierar från fall till fall, beroende på platsens karaktär och bevarandeförhållanden.

Arbetet inleddes under sommaren med ett besök på Kalvstorp för en orientering bland de husgrunder och kulturväxter som tidigare dokumenterats. Syftet med besöket var att få en uppfattning om platsens karaktär inför planeringen av den arkeologiska undersökningen samt för att kunna välja lämpliga undersökningsmetoder till fältarbetet.

Fältarbetet skulle inledas med en okulär besiktning av platsen för att se om det fanns ytterligare spår i marken att undersöka. Ambitionen för utgrävningen var att undvika större ingrepp i torplämningarna och därför planerades endast ett fåtal mindre provschakt samt provtagning för analys av makrofossil och vedart. Syftet med provschakten var att fastställa funktion och datering av husgrunderna samt undersöka om rabatter eller planteringsgropar finns kvar i marken på platser som i kartmaterialet och på fotografierna visar på kulturväxter. Inmätning av de kvarvarande husgrunderna och kulturväxterna skulle möjliggöra en jämförelse med de historiska kartorna. Det var även intressant att se hur väl det äldre kartmaterialet stämde med vad som går att finna arkeologiskt och biologiskt. För att få fram mer information om de bevarade kulturväxterna på platsen samlades sticklingar, rotskott och frukt in av Vallby Friluftsmuseum för odling och framtida sortbestämning. I samband med den arkeologiska undersökningen i fält intervjuades ett par personer som idag har anknytning till platsen, vilka bidrog med information av värde för tolkningen av lämningarna.

Inför fältarbetet studerades resultaten från inventeringarna 2006 och 2007. Särskild vikt lades vid beskrivningarna av Kalvstorp i husesynerna och studier av de historiska kartorna. Genom enkla kartöverlägg kunde olika bebyggelsefaser urskiljas. De fotografier som påträffats i samband med den tidigare genomförda inventeringen av Kalvstorp studerades också inför undersökningen. En förfrågan gjordes även till Arkiv Västmanland och Västmanlands läns museum om de i sina samlingar kunde ha ytterligare fotografier från Kalvstorp.

Resultatet från fältarbetet skulle analyseras tillsammans med det historiska källmaterialet. Först därefter kunde vi få svar på om den arkeologiska undersökningen av Kalvstorp bidragit med ytterligare kunskap om platsens historia och biologiska kulturarv.

Figur 103. Inventering över Kalvstorp, ur Sköld & Svensson, 2008. Grunderna på denna skiss är markerade med heldragen linje. För teckenförklaring se bilaga 5.

Vetenskapligt namn	Svenskt namn	Vetenskapligt namn	Svenskt namn
<i>Dryopteris filix-mas</i>	Träjon 	<i>Malus domestica</i>	Äpple
<i>Urtica dioica</i>	Nässla 	<i>Prunus domestica</i>	Plommon/Krikon
<i>Aquilegia vulgaris</i>	Akleja 	<i>Prunus avium</i>	Körsbär
<i>Ribes uva-crispa</i>	Krusbär 	<i>Aegopodium podagraria</i>	Kirskål
<i>Philadelphus coronarius</i>	Schersmin 	<i>Syringa vulgaris</i>	Syren

Figur 104. Teckenförklaring med vetenskapliga och svenska namn för växterna.

Fältarbete

Okulär besiktning

Inom trädgårdsarkeologi används okulär besiktning, vilket innebär att man utifrån sin arkeologiska kunskap använder ögonen för att läsa av strukturer i marken. Det kan bland annat vara spår efter odlingar, vägsträckningar eller bebyggelse. Bäst resultat får man om detta sker tidigt på våren eller sent på hösten då marken är snöfri men inte täckt av grönska. Spåren kan dokumenteras i form av enkla skisser och fotografier som underlag till kommande undersökningar och analys. En viktig aspekt i metoden *Syrener i ruiner* är att en plats blir tydligare ju fler gånger man besöker den och för växternas skull, vid flera olika tidpunkter under året.

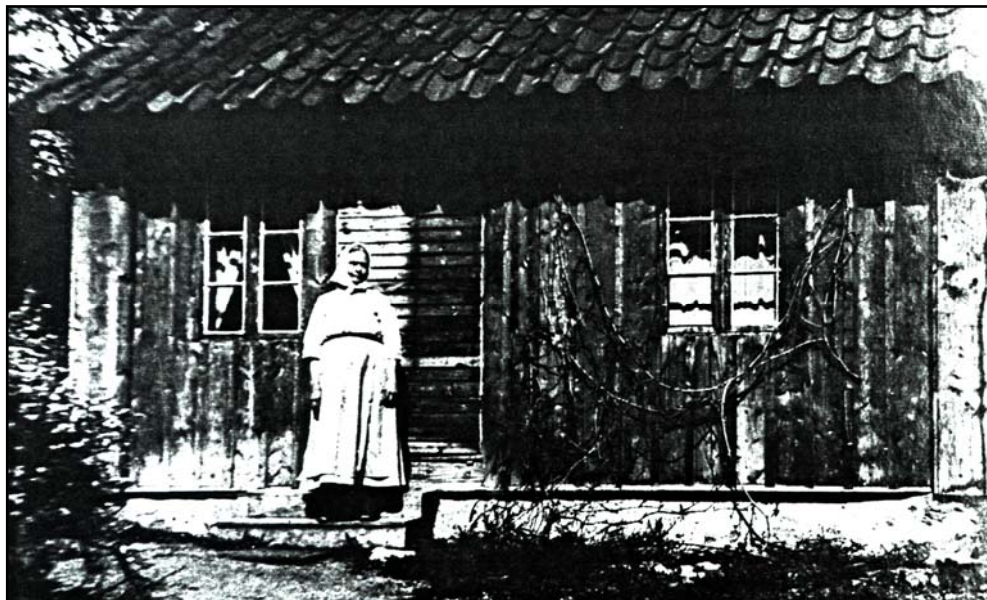
Kalvstorp historia finns dokumenterad sedan år 1687. Platsen har alltså brukats under minst 250 år. Under en så lång period förändras naturligtvis platsen flera gånger; byggnader blir gamla och rivs eller brinner ned och nya byggnader byggs utifrån de förändrade behoven. Platsens inägor ändras under åren utifrån de förändrade behoven, kring såväl djur som odlingar. Även vägsträckningar kan förändras under så här lång tid, både inom tunet och till och från platsen. Eftersom Kalvstorp nyligen hade inventerats inriktades den okulära besiktningen på att jämföra spåren i marken med det historiska kartmaterialet. De två kartor som främst användes i fält var den geometriska kartan från 1786–87 (fig. 97) och den häradsekonomiska kartan från 1911 (fig. 101).

Figur 105. Maria Löfgren, Christina Svensson och Katarina Frost studerar kartor och jämför med vad som syns i fält.

1911

Inledningsvis letades spår efter bebyggelsen så som den är markerad på 1911 års karta. På denna karta framgår att vägsträckningen till torpet är densamma som på äldre kartor.

Figur 106. Kalvs-Axel Jobanssons mor utanför den gamla undantagsstugan vid Kalvstorp omkring år 1925. Stugan är brädfodrad med breda, kilsågade bräder och taket täcks med enkupigt tegel. Fönstren har inga omfattningar och dörren är mycket enkel (objekt 6, fig. 113). På fotot är stugan kraftigt solbelyst och bör vara fotograferad mot öster. På skuggorna syns att solen står högt på himlen.

Figur 107. Platsen fotograferad från samma plats 2009.

På tunet finns markeringar för fyra byggnader utöver bostadshuset. Med utgångspunkt från kartan möts en besökare som kommer på vägen norrifrån till Kalvstorp först av en avlång byggnad på västra sidan av vägen. Detta är ladugården, efter vilken det finns en tydlig grund kvar än i dag (objekt 1, fig. 113). Mitt emot ladugården, på andra sidan vägen, finns på kartan en mindre byggnad. Idag finns flera olika spår av byggnader på östra sidan av vägen. En närmast kvadratisk källargrund, ett antal syllstenar, en större plan yta med stenar i de yttre hörnen samt en kvadratisk ingrävning i slänten i öster. I anslutning till ladugården finns markering för åkermark. Vägen sträcker sig därefter vidare söderut över tunet.

Figur 108. En syllsten från badstugan/tvättstugan syns centralt i fotografiet, bakom skymtar Mälaren.

Därefter passerar vägen undantagsstugan som ligger omedelbart öster om vägen. Grunden efter undantagsstugan med spismursröse av sten syns tydligt på platsen (objekt 6, fig. 113). Därefter svänger vägen av västerut och avslutas vid det yngsta bostadshuset (objekt 9, fig. 113). Grunden efter det bostadshuset är tydlig, men beväxt med rejäla träd. År 1911 fanns alltså både undantagsstuga och bostadshus på platsen. Norr om det yngsta bostadshuset och väster om undantagsstugan finns markering för trädgård. Invid vattenbrynet finns ytterligare en byggnad (objekt 8, fig. 113). Den har en tydlig grund 4,5x3,5 meter (NÖ-SV), med ett rejält spismursröse. Syllstenarna har kvar huggmärken efter brytningen. Det är en liten stuga. Utifrån dess läge och konstruktion bör det vara en badstuga/tvättstuga. Platsen för denna stuga finns markerad på kartan från 1911.

När grunderna efter samtliga byggnader, åkrar och ängar på 1911 års karta påträffats gick arbetet vidare med att se hur trädgården var uppdelad. Den yta som på kartan markerats som trädgård är i dag en delvis snårig yta beväxt med slån och ett majestätiskt päronträd. Kring båda bostadshusen finns flera buskar och växter som var vanliga i torpträdgårdar; schersminer, krusbär och syrener. De har växt sig stora och spretiga, men det går att urskilja en trädgårdsstruktur på platsen. Kring större, markfasta block finns rabattliknande avgränsningar. Det finns öppna ytor och olika begränsningar som skapar rum som passar in i 1911 års torpmiljö.

Fotografiet av det yngsta bostadshuset vid Kalvstorp (objekt 9, fig. 113) som visar ett par framför förstukvisten, är taget i skarpt motljus (fig. 109). Det tyder på att ingången vetter mot norr eller öster. Dessutom är det sannolikt att brukarna ville ha uppsikt över gårdstunet. Bostadshusets förstukvist bör med anledning av detta ha varit riktad mot öster. Naturligtvis kan det vara skador på fotografiets plåt eller kopieringen som skapar upplevelsen av det skarpa motljuset.

Figur 109. Axel Johanssons föräldrar utanför den nyare stugan vid Kalvstorp, bostadshuset på 1911 års karta (objekt 9, fig. 113). Stugan är lite mer påkostad än undantagsstugan (fig. 106). Den har en liten förstukvist och omfattningar kring fönstren. Troligtvis fotograferat från öster.

Figur 110. Samma stuga år 1928. Delar av familjen Johansson framför stugan. Fotograf okänd. Ur Gerd Petterssons privata samling.

1786–87

Kartan från 1786–87 är särskilt intressant eftersom det finns en svag blyertsnotering om "Trä gård" markerad omedelbart öster om gårdstunet (fig. 97), vilket på den här tiden betyder odling av fruktträd. Platsen var inte lika tydlig i fält som på kartan, ytan beskrivs bäst som en sluttning mot väster i skogsmark med många stora stenar och markfasta block. Mot öster avgränsas ytan en kort sträcka med en stenmur. Det är i dag svårt att föreställa sig att denna yta en gång varit en fruktträdgård. Inom ytan växer idag ett plommonträd och strax utanför, nära vägen, några krikonträd. Åker och äng samt vägen fram till Kalvstorp var detsamma som 1911, liksom odlingsytan söder om gårdsgruppen på kartan.

Figur 111. Vy över en del av ytan som benämns "Trä gård" på 1786–87 års karta. I bakgrunden skimtar del av den östra begränsningen, en stenmur.

Utifrån kartöverläggen samt husesynsprotokoll var det tydligt att bebyggelsestrukturen vid denna period sett annorlunda ut än 1911. Första antagandet var att platsen för ladugården var densamma som på 1911 års karta. Utifrån grunderna efter ladugårdens norra gavel finns syllstensrader vilka sträcker sig österut. Dessa tolkades som en portliderlänga med stall i väster och två bodar i öster, vilka syns på kartan centralt i gårdsgruppen. Omedelbart söder om bodarna finns en tydlig källargrund (objekt 4, fig. 113). Av byggnaden längst i norr, som enligt syneprotokollet bör vara logen, "Norr utom gården lada med loge och 2ne gohv. Höbod i samma" återfanns syllstenar i dess sydöstra och norra gavel. Utmed den västra sidan fanns ställvis ingrävningar i slänten (objekt 2, fig. 113) (Riksarkivet, volym 207).

På 1786–87 års karta finns platsen för bostadshuset markerat strax söder om ekonomibyggnaderna (fig. 97). I dag finns ingen husgrund på den platsen. Strax söder om platsen finns en husgrund (objekt 5, fig. 113). Denna husgrund stämmer inte med läget eller med storleken för bostadshuset markerat på 1786–87 års karta. Norr om platsen för bostadshuset utifrån 1786–87 års karta finns ett röjningsröse. Grunden (objekt 5, fig. 113) återges inte på någon av de övriga studerade kartorna.

Söder om undantagsstugan på 1911 år karta (objekt 6, fig. 113) finns ytterligare en grund med tre tydliga sidor. Den bedömdes vid besiktningen 2006 vara ett uthus/lada (objekt 7, fig. 113). Ytterligare ett försök att finna platsen för bostadshuset utifrån 1786–87 års karta prövades genom att följa vägen söderut genom portlidret. På den platsen där bostadshuset kan ha legat syntes en plan yta vars västra sida avgränsades av en stensatt kant (objekt 11, fig. 113).

I husesynerna från 1790-talet nämns att humlegården ska vara belägen söder om gården. Inga spår efter humle syntes, däremot växer krusbärsbuskar spridda över Kalvstorp.

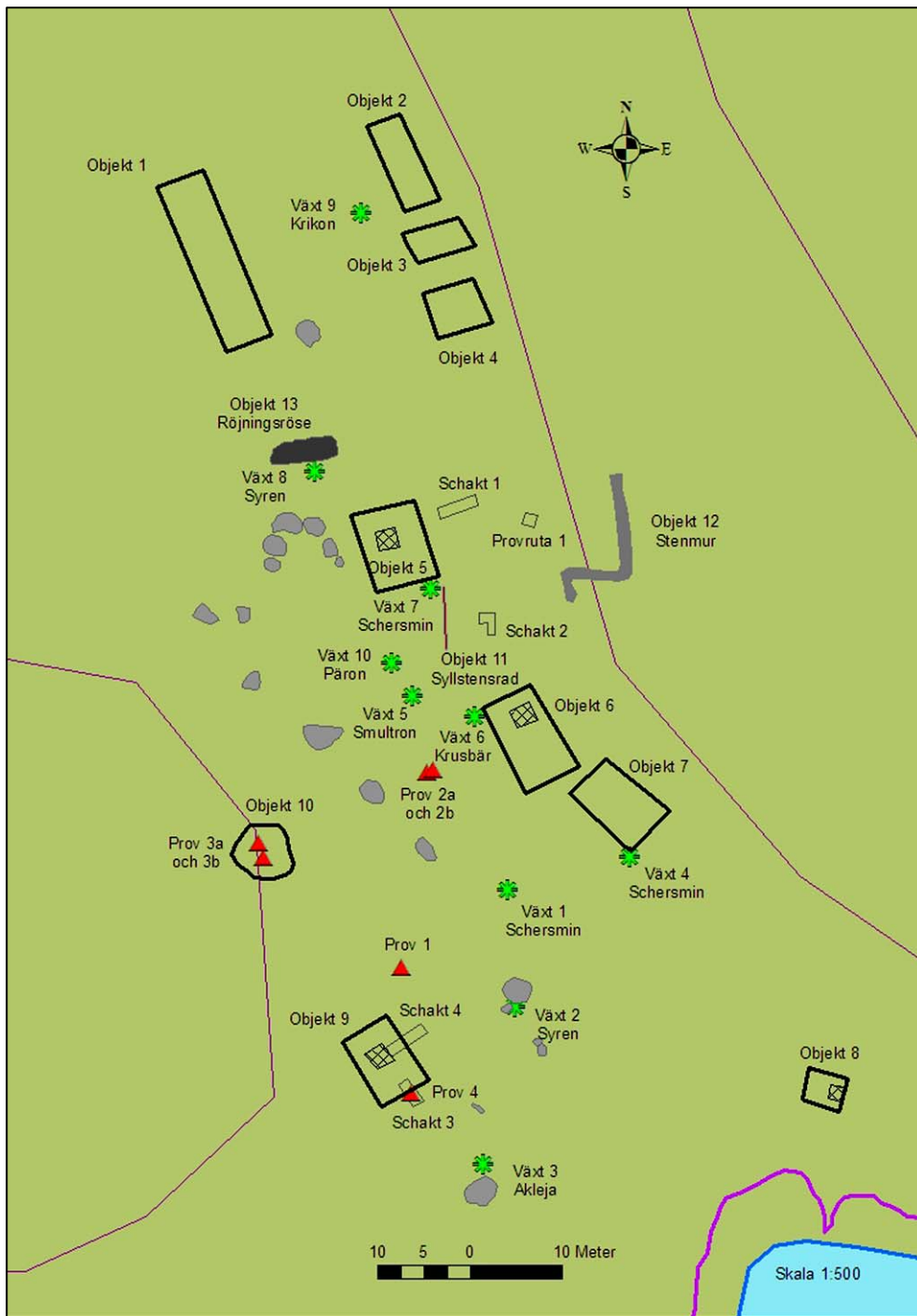
På kartan från 1786–87 är vägen mellan Kalvstorp och torpet Skogsnäs markerad. Det är än i dag möjligt att följa vägsträckningen norrut. På den västra sidan om moränhöjden, i kanten av skogen löper en väg vilken ställvis är täckt med ris från gallringsarbeten. Väster om vägen har en gång Kalvstorps åker och äng legat, i dag växer hög planterad granskog i dessa. På vissa platser finns staketrester kvar som en gång separerat vägen från åkermark. Utmed vägen närmast Kalvstorp finns stora planterade lärkträd.

Figur 112. Den gamla vägen mellan Kalvstorp och det närbelägna torpet Skogsnäs går än i dag att följa. På vissa ställen finns ännu staketrester kvar.

Uppmätning och kartöverlägg

Den digitala inmätningen av platsen kom att krångla under 2008, då platsen dels ligger i väl uppväxt skog, dels stördes av annan radiokommunikation. Vintern kom emellan och under två dagar i mars 2009 kunde lämningarna till slut mätas in med totalstation och GPS. Mätdata har därefter bearbetats i Intrasis och ArcGIS. Syftet var att dokumentera lämningarna samt att mätningarna skulle utgöra underlag för rektifiering mot de historiska kartorna. Samtliga växter som samlades in till Vallby mättes in och finns markerade på kartan i figur 113. Detsamma gäller för makrofossilproverna. Detta sammantaget utgör sedan underlag för dokumentation samt vidare analys och tolkning av olika bebyggelsefaser och platsens utveckling.

Figur 113. Inmätning av bebyggelselämningar (objekt 1–11), stenmur (objekt 12), röjningsröse (objekt 13), makroprover (prov 1–4), schakt (1–4), prövgrop (1) och växter (1–10) vid Kalvstorp.

Kartanalysen fokuserades främst på kartorna från 1786–87 och 1911. På 1786–87 års karta finns flera markfasta block utritade. Dessa block finns fortfarande kvar vid Kalvstorp, dessa mättes in och användes som bas för rektifieringen.

Figur 114. Rektifiering av 1786–87 års karta utifrån dagens inmätningar. Som utgångspunkt för rektifieringen användes de markfasta blocken som än i dag var tydliga. På kartan är dessa gråfärgade. Bebyggelse lämningar synliga idag är markerade med röda linjer. Schakt och provgröp är markerade med blått. Plats för insamlande växter är markerade med grön stjärna och makrofossilprover med triangel. På kartan från 1786–87 syns flera av kartritarens anteckningar, bl.a. ”Trä gård” inom markeringen för område nr 524.

Rektifieringen av 1911 års karta baserades på dagens inmätningar av det yngsta bostadshuset, ladugården, badstugan/tvättstugan och undantagsstugan. Efter en jämförelse med dagens inmätningar mot 1911 års karta kan man konstatera att det idag är möjligt att se grunderna efter samtliga ovan nämnda byggnader på plats. Denna rektifiering återges inte i denna rapport.

Utgrävning

Den arkeologiska utgrävningen genomfördes manuellt med spade och skärslev. Eftersom platsen är beväxt med många lövträd och undersökningen genomfördes på hösten användes först krattor flitigt för att se strukturer bland lämningarna. Därefter placerades flera schakt och en provgröp ut på platser av intresse för undersökningen. Schakten var 2,5–4,5 meter långa och ungefär en meter breda. Schakten grävdes lagervis nedåt till som mest 0,45 meters djup. Under arbetet söktes efter

konstruktioner och fynd för att vägleda tolkningen av platsen. Dokumentation av grävarbetet gjordes med hjälp av schaktbeskrivningar, fotografier amt digital inmätning. De undersökta ytorna återställdes efter undersökningens slutförande.

Schakt 1

Utifrån den okulära besiktningen, kartstudier och intervjuer påbörjades sökandet efter bebyggelsestrukturen så som den ritats på 1786–87 års karta. Utifrån husesynsprotokollets uppgifter om väderstreck samt etnologisk kunskap om hur gårdar och torps olika bebyggelseenheter är sammansatta och konstruerade, placerades ett första schakt öster om grunden invid vägen (objekt 5). Hypotesen var att grunden som syntes där var del av huvudbyggnaden. I schakt 1 påträffades inget som indikerade att så varit fallet.

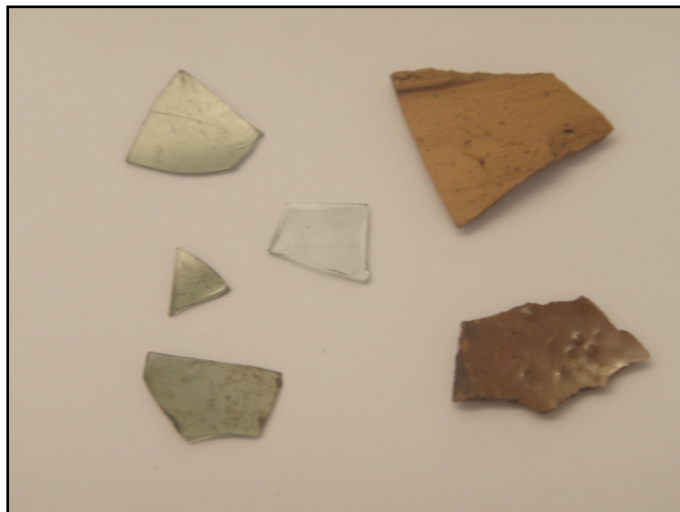
Schakt 2 – Det äldsta bostadshuset

Nästa schakt placerades på ytterligare en möjlig plats för huvudbyggnaden utifrån resultaten av den okulära besiktningen. Ett L-format schakt placerades på den troliga platsen för spismursröset.

Figur 115. Christina Svensson gräver i schakt 2.

Ytan rensades på nedfallna småträd och kvistar och krattades fram. Schaktet grävdes genom grästorven, cirka 0,08 meter tjockt. Massorna placerades på presenning för att underlätta vid återfyllning. Direkt under grästorven kom rikligt med tegelfragment och kol spritt över hela schaktet. På cirka 0,10–0,15 meters djup framkom en stenpackning. Stenarna bestod av 0,10–0,15 meter stora stenar, en del skörbrända eller eldpåverkade. I schaktet hittades fynd spritt över hela schaktet; glaserad keramik (F1) och (F2), glas (F3), benfragment (F4) och en spik (F5:1). En mindre krafnsning med skårsleven i styllstensraden (objekt 11, fig. 113) resulterade omedelbart i en glasskärva av samma ljusa typ som i schaktet (återplacerades). Fynden har analyserats av medeltidsarkeolog Jonas Ros, KM. Den glaserade keramikskärvan (F1) är av yngre rödgods (BII4) och är troligtvis från en gryta av vanlig typ från 1600-talet. Den andra skärvan glaserad keramik (F2) var del av en skål från 1600-talet, av yngre rödgods (BII4). Glasyrresterna från skärvans insida verkar ha varit i två färger, varav en av den troligtvis är vitlera. Glasskärvorna (F3) är samtliga svagt välvda, tre är något grönaktiga och härrör troligtvis från ett passglas och en ljusare skärva från ett dryckesglas.

Figur 116. Fynd från schakt 2. Längst till vänster syns tre grönaktiga glasskårvor från ett passglas, glasskårvan i mitten är troligtvis från ett dryckesglas (F3). Överst till höger är en skärva glaserad keramik, troligtvis från en skål (F2) och längst ned till höger en skärva glaserad keramik, troligtvis från en gryta (F1).

Utifrån resultaten från schakt 2 ansågs ett bostadshus från 1600-talet ha hittats. Inget av fyndmaterialet tyder på att detta bostadshus var i bruk på 1700-talet, detta bör alltså vara en äldre byggnad än det bostadshus som finns markerat på 1786–87 års karta.

Provruta i "Trä gård"

I området markerat med "Trä gård" på 1786–87 års karta grävdes en 1x1 meter stor provruta. Området sluttar mot väster från en moränhöjd i öster. Inom området ligger flera stora markfasta stenar och platsen ger ett väldigt obrukbart intryck. På en tillsynes odlingsbar yta placerades en provruta i vilken inga spår av planteringsgropar framkom. Frukträd behöver dock inte stora öppna ytor, omkring 3–4 meter i yta fungerar, så att försöka hitta en planteringsgrop var något av en chansning.

Schakt 3 – Det yngsta bostadshuset

Därefter fortsatte utgrävningen kring grunderna efter det yngsta bostadshuset (objekt 9, fig. 113). Ett första schakt grävdes genom bostadens södra vägglinje. Exakt var syllstensraden stått var svårt att se på grund av alla träd och rötter som nu växer i grunden. Efter intensivt krattande framkom flera mindre stenar vilka inledningsvis tolkades som kanten till en rabatt. Hypotes var att huset kan ha haft ett fönster mot vattnet och det även kan ha funnits en rabatt. Schaktet påbörjades cirka en meter innanför den förmodade södra vägglinjen, löpte genom vägglinjen och fortsatte utanför husgrunden i ungefär en meter. Det var ett ca 0,10 meter tjockt lager med tegel och murbruk i schaktets översta del. Därunder var marken myllig och rik på rötter. Det som först antogs vara kanten till en rabatt visade sig istället vara den södra vägglinjens syllstensrad som efter rensning syntes tydligt. Stenarna var 0,20x0,35 meter stora. I schaktet framkom ganska mycket skärvor av fönsterglas vilket gav en god indikation för att det utmed södra vägglinjen funnits ett fönster mot vattnet. Glaset var av modern karaktär, ganska ljust och en dryg millimeter tjockt.

Det påträffades flera lösfynd (ej tillvaratagna) i schakt 3 som samtliga kan tolkas som förbrukat och kasserat material; en krokig, spikliknande metallbit, 28 cm lång, vars ena del var böjd som en hasp. Ett ovalt järnbeslag, cirka 3,5x2,5 cm stort. En timmerkil av järn och drygt tio rostiga klippspikar. En skärva pressglas med meanderbåge hittades, troligtvis efter ett vinglas. Vidare framkom en skärva mörkt glas, av typen ölfaska eller förvaringskärl samt en mindre bit ben, troligtvis en matrest. En mynningsbit från ett lerkärl med rödmålad insida och två fragment från ett lerbeförhållande med gulglaserad insida. En porslinskärva med del av blå och grön dekoration hittades. Fragmentet var för litet för att härledas till sort. I schaktet samlades ett makroprov in som vid utgrävningen tolkades som en växtrest (prov 4) samt en rot för analys av vedart.

Schakt 4 – Det yngsta bostadshuset

På fotografiet i figur 109 syns vid förstukvisten en rad av mindre stenar vilka kan tolkas som en rabattkant. På ömse sidor syns växtlighet klättra uppför husväggen. Med förhoppning om att finna spår efter plantering placerades schakt 4 från mitten av husgrunden, genom syllstensraden och ungefär två meter utanför. I mitten av grunden fanns ett rejält spismursröse som hade rasat och spridit sina stenar över hela grunden. Lagret med tegel och skärvor av taktegel var kompakt och upp till 0,3 meter tjockt. I den förmodade vägglinjen framkom en syllstensrad. Stenarna i syllstensraden var cirka 0,3–0,6x0,25–0,40 meter stora. Det fanns puts och murbruk mellan dem. Det framkom även en lång plåtbit, som kluvits i delar, vilken troligtvis skyddat vindskivan på förstukvisten. Den hade spikhål och på vissa platser fanns det spik kvar. Utanför syllstensraden fanns stenar efter förstukvisten. I schaktet var det tydligt att materialet var kraftigt omrört i samband med rivningen av torpet. Tegelstenar och tegelpannor låg huller om buller. Inga tydliga spår efter växtlighet påträffades. Rabatten som syns på fotografiet kan ha tagits bort eller så kan schaktet hamnat över farstukvisten.

Flera skärvor av porslin framkom och mest påfallande var delarna efter ett djupt fat (F5:2) och var placerat utanför syllstensraden. Det ligger nära till hands att tolka det som ett mjölkfat till katten. Servisens fabrikat och namn var möjligt att läsa; Rörstrands "Edith". Efter en förfrågan till Rörstrands museum visade det sig att servisdekoren Edith tillverkades 1908–1913 i flintgods på servismodellen AL. Dekoren hade använts på både kaffegods och matservisgods. Flintgodset var ett relativt billigt material, som de flesta hade råd med (Jenny Hallström, Rörstrand Museum).

Figur 117. Del av en djup tallrik av märket Rörstrand Edith.

Ytterligare skärvor från en kaffekopp med mörkgrön dekor av blommor samt en ensam bit med del av ljusgrönt mönster påträffades (F6). Dessa kommer troligtvis från sent 1800-tal eller tidigt 1900-tal (Jenny Hallström, Rörstrand Museum). I lagret framkom även diverse metall-delar, många svåra att identifiera, men en var ett kraftigt rostet klackjärn

(F7). En vacker knapp av pärlemor (F8), knappt 1,5 cm i diameter. En bit ben, troligtvis matrester, framkom även. På 0,45 meters djup var ett jord- och sandblandat lager vilket bedömdes som steril nivå.

Kring såväl det yngsta bostadshuset som badstugan/tvättstugan, fanns rikligt med "skräp" från skotillverkning, klackjärn, sulor och läderdelar till snörkängor utspritt på marken. Sannolikt kan dessa knytas till den skomakare, Eric Barkeu, som bodde på platsen under 1830-talet och som flyttade därifrån 1838 (RA, Husesyner, 1835–).

Objekt 7

Grunden söder om undantagsstugan tolkades under inventeringen 2006 som uthus/lada. Området rensades upp och krattades. Grunderna efter något rektangulärt var tydliga, enkelradiga och cirka 0,20–0,30 meter höga. Den västra långsidan bestod av en stensatt kant, de norra och södra likaså, dock något otydligare. Den östra långsidan är urgrävd direkt i moränslutningen. Ytan på grunden är 5,0x5,5 meter stor (NV-SÖ). Både i det nordöstra och sydvästra hörnet står det schersminbuskar. Kring de båda finns en liten rabattkant av sten. Inom den avgränsade ytan växte nu också

flera krusbärsbuskar. Med ett par spadtag prövades möjligheten att det kan ha varit rester av en odlingsyta, men det visade sig vara ett mycket tunt lager jord och därunder morän. Det kan ha därmed ha varit ett uthus, vilket senare rivits och marken därefter planterats.

Insamling av växter och frukt för sortbestämning

Ett samarbete kring insamling av torpväxter för bevarande och kunskapsuppbyggnad inleddes redan 2004 med Vallby Friluftsmuseum. I samband med projektets inventeringar i Lillhärad, Riddarhyttan och Tidö har ett flertal torpväxter samlats in till museet. Det insamlade växtmaterialet ingår i museets levande samlingar. En del av de insamlade växterna visas också i den torpmiljö som finns återskapad på Vallby.

Vid inventeringen 2006 var det inte möjligt att sortbestämma de fruktträd och buskar som fortfarande växer på Kalvstorp. För att det ska vara möjligt krävs att träden ger frukt. Varken syren eller schersmin blommar under inventeringssommaren, så de var heller inte möjliga att sortbestämma. Om träden och buskarna är så gamla att de inte längre blommar och ger frukt finns en annan möjlighet. Genom att samla in sticklingar och odla dem på Vallby friluftsmuseum är förhoppningen att de i framtiden ska blomma och bära frukt så att de kan sortbestämmas. I samband med den arkeologiska undersökningen samlades därför tio prover från sju olika arter in till Vallby friluftsmuseum (fig. 113). Arbetet och selektionen utfördes av hortonom Maria Löfgren och biolog Josefine Sköld. Sticklingar och rotskott samlades in från schersmin, syren, krusbär och krikon. Plantor samlades in av akleja och smultron. Dessutom samlades frukt in från ett päronträd. Päronträdet hade inte upptäckts vid den tidigare inventeringen, vilket inte är så märkligt då det bär frukt sent om hösten och trädet, som är mycket högt, har de frukt bärande grenarna i toppen. Päronen var mycket små och helt runda (fig. 118). En provsmakning var ingen angenäm upplevelse. Frukten hade en tydlig päronsmak, men den var mycket kärv. För att få veta vilken sorts päron det rör sig om och eventuellt hur gammal den sorten är, sändes frukten till POM (Programmet för odlad mångfald) där Inger Hjalmarsson analyserade den. Frukten är sannolikt ett Bergamottpäron (Inger Hjalmarsson, muntligen).

Figur 118. Päron från Kalvstorp av sorten Bergamott.

Det finns flera olika bergamotter, men gemensamt för dessa är att de till formen är runda eller plattrunda med bredden större än höjden. Bergamotter har odlats i Sverige under flera hundra år. Enligt uppgift lär de första bergamotterna ha planterats i klosterträdgården i Vadstena. Bergamotter (ibland benämnd pergamott/pergamot) finns

dokumenterade i litteratur från 1600-talet och framåt (Nilsson, 1989). Bland annat finns pergamot omnämnd och avbildad i *Blomboken*, Olof Rudbecks stora botaniska verk, från 1600-talets senare hälft (Martinsson & Ryman, 2008). Bland de bergamottpäron som är små och mognar i oktober finns ett par sorter framtagna i Tyskland, vilka kom till Sverige under senare hälften av 1800-talet (Sääf, 2002). Exakt vilken bergamott det rör sig om vid Kalvstorp är ännu inte utrett. För att åldersbestämma ett träd kan man borra och på så sätt räkna årsringarna i borkkärnan. Dessvärre blir många fruktträd snabbt ihålliga och därmed kan denna metod inte användas.

Vedartsanalys

I det historiska materialet som finns bevarat om Kalvstorp i form av husesyner, finns som tidigare nämnts ett flertal fruktträd omnämnda. Från konceptkartan från 1786–87 framgår även att det har funnits en omfattande fruktträdgård på platsen. Baserat på resultat från tidigare trädgårdsarkeologiska undersökningar var förhoppningen att kunna finna ett eller flera planteringshål med bevarade rotrester (Frost & Jonsson, 2003). En vedartsanalys skulle i så fall ge svar på vilket träd som planterats. Tyvärr visade det sig mycket svårt att finna spår efter plantering i Kalvstorps gamla fruktträdgård. Inom ytan som på kartan från 1786–87 benämns ”Trä gård” öppnades en provruta på 1x1 meter, där marken föreföll vara röjd för odling. Tyvärr syntes inga tecken på plantering. Något kulturlager syntes inte heller. Det förefaller som om man har planterat sina fruktträd där det har varit möjligt mellan alla stenar och block på sluttningen. Området som kallas ”Trä gård” är mycket stort och det skulle krävas omfattande schaktning i plan för att eventuellt finna spår av planteringshål. Det är alltså möjligt att finna planteringsgropar med rotrester i, men på denna yta, under vår begränsade undersökning påträffades dock inget planteringshål. Det kan vara något att tänka på om det i framtiden blir aktuellt med markberedning av den här ytan.

En liten rotrest påträffades i schaktet utanför det yngsta bostadshusets södra gavel (schakt 3). Det kunde vara av intresse eftersom det på fotografiet av huset (fig. 109) syns klängväxter mot fasaden. Roten påträffades inte i något tydligt planteringshål. Rotresten sändes till Vedlab för analys och visade sig vara gran. Diametern på veden var ganska stor, men undersökningen visade att ingenting i cellstrukturen tyder på att det var rotved. En möjlig förklaring är att det rör sig om rester efter en stolpe eller stör som använts som växtstöd (se Danielsson, bilaga 12).

Makrofossilanalys

Vid undersökningen insamlades prover för analys av makrofossil (fig. 113). Makrofossil är bevarade rester av fröer och andra växtdelar, vilka kan undersökas och artbestämmas. Eftersom makrofossil faller till marken i närheten av växtplatsen kan dessa ge en antydning om vilka växter som en gång har funnits på en plats. Optimalt ska makrofossilproverna tas i t.ex. diken, brunnar och andra fuktbevarande miljöer där syre inte kommer åt att bryta ner fröerna, men den möjligheten fanns inte vid Kalvstorp. Istället samlades prover in från en förmodad rabatt (prov 1), odlingsytan som på de historiska kartorna är markerad med grön färg (prov 2a och 2b) samt en grop som vid undersökningen förmodades kunna vara en gammal brunn (prov 3a och 3b). Ytterligare ett prov samlades in i ett av de grävda schakten (prov 4). Förhoppningen var att proverna ändå skulle innehålla något analyserbart spår av växtlighet.

Enligt Ann-Marie Hansson innehöll proverna förvånansvärt mycket material (se Hansson, bilaga 11). Detta trots att det endast har varit möjligt att samla in ”torra prover” för analys. Det växtmaterial som var möjligt att analysera var mestadels i dåligt skick och bestod huvudsakligen av fröer. Alla prover innehöll en blandning av yngre och äldre växtfragment i olika stadier av förmultning. De dåliga bevarandeförhållandena för makrofossil vid Kalvstorp innebär att analysen endast visar spåren efter sentida växtlighet, men analysen gav ändå kompletterande information om vad som odlats på platsen.

Prov 1 togs i en rabatt i närheten av det yngsta bostadshuset. Provet togs direkt i markytan. I provet fanns frö från omgivande träd (lönn, klibbal, björk och ask) ogräs som brännässla och tistel, men även frön från växter som enligt Ann-Marie Hansson kan ha varit odlade, nunneört och en ranunkelväxt. Här fanns även frön av hallon, som kan ha varit antingen odlade eller vilda. I provet förekom också dill, den enda kulturväxten som med säkerhet inte finns naturligt på platsen. Intressant var att provet

visade spår av gödsling, sannolikt kompost eftersom det innehöll benfragment, fiskfjäll och fragment av äggskal. (Det är naturligtvis möjligt att även dillfröet var en matrest som hamnat i komposten och senare i rabatten...). Ann-Marie Hansson framhåller också att brännässlorna tyder på hög kvävehalt i jorden och dessutom påträffades en mängd mollusker i provet, vilket visar att jorden i rabatten även hade en viss kalkhalt. Provet visade sig också innehålla barrfragment från gran och en möjlig tolkning är att man har skyddat växterna i rabatten mot kyla med granris.

Två prov (2a och 2b) togs direkt under grässvålen i den yta som markerats som odlingsyta på 1911 års karta, strax söder om det tidigare nämnda päronträdet. Här var lagret endast 0,20 m djupt. I den underliggande leran fanns nästan inget växtmaterial alls. Merparten av de analyserade fröerna i det övre lagret kom från träd (björk) och ängsväxter, men det fanns också äpple eller päron (vilket är troligast) och en hel del hallon. Även i det här provet förekom nunneört. Dessutom följde det med ett par levande lökar som visade sig vara gräslök.

Två prover (3a och 3b) samlades in från en grop i västra kanten av den ovan nämnda odlingsytan (objekt 10). Den stenskodda gropen utgjorde resterna efter en gammal brunn, vilket skulle innebära goda förutsättningar för makroprov. Tyvärr visade sig gropen vara helt torr och fyllt av skräp. Det första provet togs på 0,70 meters djup. Bland träden dominerade björk, det fanns också stora mängder skalfragment av hassel och frön av hallon, samt brännässla. Ytterligare ett prov togs på 0,80 m djup och i det provet dominerade hassel tätt följt av hallon och en mindre mängd brännässla. Det material som påträffats i brunnen kan alltså vara äldre än det som påträffats i övriga prover. Troligtvis har brunnen senare använts som en avfallsgrop. Den stora mängden fragment av hasselskal tyda på att man har tagit tillvara nötterna från de många hasselbuskarna som växer vid Kalvstorp.

Utifrån makrofossilanalysen kan man konstatera att det har vuxit hallon vid Kalvstorp. Kanske har man odlat hallon på den yta som betecknas som odlingsyta på 1911 års karta eftersom det finns så stor mängd hallonfrön i makroproverna här. Men det kan också vara så att skogshallon har fått möjlighet att etablera sig efter att de sista brukarna hade lämnat platsen åt sitt öde. Där har i alla fall odlats dill och gräslök. Kanske var det platsen för Kalvstorps köksträdgård?

Den i husesynerna omtalade humlegården som skulle finnas söder om 1700-talsgården var däremot inte möjligt att återfinna vid undersökningen. Inga spår efter humle framkom i de insamlade makroproverna. Detta trots att det från arkivhandlingarna är känt att det så sent som 1838 fanns humle till 20 stänger. De ovan nämnda dåliga bevarandeförhållandena kan vara en förklaring till detta.

Jordprover

Inför undersökningen angavs att det skulle göras jordartsanalys med syfte att se vilka typer av jordförbättringsåtgärder som utförts. I fält gjordes bedömningen att insamling av växtmaterial skulle ge ett bättre resultat, varför denna analys valdes bort.

Kalvstorp växter

Dill, *Anethum graveolens*, är en gammal kulturväxt från sydvästra Asien (Mossberg & Stenberg, 2003). Örten kommer ursprungligen från Indien och Persien och sägs ha gett skydd mot häxor och troll genom att man fäste en dillkvast ovan farstudörren (Nielsen, 1991). Man grävde förr även ner dill i gödselhögarna för att på så sätt skydda boskapen mot onda makter (Henriksson, 1996). Blivande brudar höll en blandning av salt och dill nära kroppen för att hindra att den onde fick tag på dem (Lindvall & Lindvall, 1997). Inom folkmedicinen användes fröerna mot matsmältningsbesvär, kolik och sömnlöshet (Nielsen, 1991). I Romarriket var dill symbol för vitalitet och Grekland användes den som medel mot hicka. Dill i vin sades under medeltiden ge en vidunderlig kärleksdryck. Den engelske 1500-talsläkaren Nicholas Culpeper ansåg att dillen kunde användas som bot mot huvudvärk, spädbarnkolik, väderspänningar, förstoppning och sus i öronen. Den engelska befolkningen var dock övertygad om att dillen var en djävulsväxt och för den som vågade sig på odling väntade bränning på bål. Dess lätt narkotiska verkan gjorde att munkarna på 1500-talet började odla den i Skandinavien. I Sverige odlade en grevinna Leijonhuvud dill både i Arboga och i Örebro på 1500-talet (Lindvall & Lindvall, 1997). *Graveolens* betyder starkt luktande (Henriksson, 1996). Dill kommer från det sachska verbet *dilla* som betyder vyssja eller vagga (Lindvall & Lindvall, 1997).

Gräslök, *Alliaceae schoenoprasum* var. *schoenoprasum*, är en vanligen förvildad och kvarstående växt vid gammal bebyggelse (Mossberg & Stenberg, 2003). Gräslök har odlats sedan medeltiden men klarar sig bara kvar på torr mark där inget annat ogräs kväver den (Carlberg, 1988). Gräslöken finns omskriven redan för flera tusen år sedan i Kinesiska skrifter. Munkarna odlade den redan under 1100-talet i Sverige och den ansågs reta aptiten, stimulera matsmältningen och den är mild laxerande. *Schoenoprasum* kommer av latinets *schoinos* som betyder säv och *prason* som betyder lök (Lindvall & Lindvall, 1997).

Intervjuer

För att söka information kring platser som brukats under historisk tid finns ibland möjligheten att söka i det nära förflutna genom att intervjua personer med anknytning till platsen. Först under slutfasen av detta rapportarbete hittades en person som bott på Kalvstorp, Gerd Pettersson. Gerd föddes 1924 och kom till Kalvstorp som fosterbarn till de sista brukarna Jenny och Axel Johansson när hon var nio månader gammal. Gerd bodde tillsammans med fosterföräldrarna i den nyare stugan (objekt 9, fig. 113) närmast vattnet tillsammans med deras son Linus och två fostersystrar. Gerd bodde på Kalvstorp till maj 1930 då familjen flyttade till Västerås. Gerd var bara sex år då hon lämnade Kalvstorp. Hon minns ändå Kalvstorp väl, främst för att det var en mycket bra period i hennes liv. Jenny och Axel var fantastiska fosterföräldrar. Som stöd för minnet finns även de många fotografier som Gerds mor Anna Karlsson tog under sina besök vid Kalvstorp. I undantagsstugan bodde farmor och farfar, Axels föräldrar (objekt 6, fig. 113). Gerd minns att Axel gjorde dagsverken vid slottet och arbetade i skogen. Jenny arbetade på Kalvstorp. De hade kor, höns, grisar och hästen Bläsen. Gerd minns att det växte pioner, löjtnantshjärtan, syrener och rudbeckior vid Kalvstorp. En viktig detalj som Gerd löste åt oss var brunnens placering, hon minns att det var strax bakom bostadshuset i skogsbrynet. Det gör att vi kan vara säkra på att objekt 10 är en brunn (muntligen, Gerd Pettersson).

Dagny Axelsson är född och uppväxt på Tidö gård och var ofta på Kalvstorp och lekte med barnen som bodde där. Främst lekte Dagny med Gerd och än i dag är de vänner. Dagny minns att det växte körsbär och bigarråer som de kunde plocka på 1930-talet ”till vänster när man kom till Kalvstorp” (Dagny Axelsson, muntligen). Placeringen stämmer med det markerade området för ”*Trü gård*” på 1786–87 års karta.

Dagny minns också att de lekte i de övergivna byggnaderna vid Kalvstorp efter att familjen Johansson hade flyttat till Västerås 1930.

För att ta reda på hur Kalvstorp brukats sedan platsen övergavs intervjuades Lasse Johansson, som arbetat på Tidö gård sedan 1964. När Lasse Johansson besökte oss vid Kalvstorp berättade han att han var med och planterade granskog vid Kalvstorp någon gång under mitten av 1960-talet. Då planterade man på den gamla åkermarken och någon markberedning gjordes inte. Lasse minns att de även prövade att sätta björkplantor på området väster om ladugården, men redan då var gräset så välväxt att det kvävde plantorna. Lasse pekade mot den norra delen av området, på 1786–87 års karta markerad med "Trä gård", och berättade att där stod ett stort äppleträd fullt med mistlar under slutet av 1960-talet. Lasse minns att äppleträdets stam var kraftig, 0,3-0,4 meter i diameter och att trädet var en 3–4 meter högt. Äppleträdet dog sedan, troligtvis tog mistlarna död på det. På slänten vid äppleträdet växer det stora gullvivor om våren. Kalvstorp har använts som fodringsplats för de vilda djuren under lång tid och platsen har därför besökts kontinuerligt av personal från Tidö. Lasse minns däremot inget päronträd. Vi lät honom se och smaka på päronen från Kalvstorp, men det var ingen sort han kände igen från slottets fruktträdgård. Det stora lärkträdet mitt på tunet minns Lasse att det alltid varit stort (Lasse Johansson, muntligen).

Mats Johansson, bor i torpet Valhall öster om Tidö slott och arbetar som fiskare i vattnen kring Tidös ägor. Mats har en båtplats vid Kalvstorps strand och passerar över Kalvstorp ett par gånger i veckan under säsong. Han kör fyrhjuling och håller på så vis vägen genom tunet öppen. Mats fick titta på kartan från 1786–87 på vilken det finns anteckningar om "Sommar och Winter Warp" i vattnet utanför Tidö. Detta borde enligt Mats betyda att brukarna hade rätt att lägga nät i vattnet (Mats Johansson, muntligen).

Kalvstorp som vi ser det nu

Med utgångspunkt i resultaten från fältundersökningen och det historiska källmaterialet, kan sannolikt tre eller fyra olika bebyggelsefaser urskiljas med minst lika många trädgårdsfaser.

Den äldsta bebyggelsen påträffades i schakt 2 med brandlager och fyndmaterial från 1600-talet. Det bör vara Kalvstorps första bostadshus, i vilket Matz Pärsson bodde med sin familj. Sannolikt fanns även bodarna, djurstallarna och fåhuset som syns på kartan från 1786–87 (fig. 97) redan vid slutet av 1600-talet. Humlegården har troligtvis sitt ursprung i denna period, då man under 1600-talet hade krav på att odla humle (Karlsson-Strese, 2008.) Päronsorten "Bergamott" förekommer redan på 1600-talet. Utifrån bostadshusets placering är det möjligt att det stora Bergamott-päronträdet som växer intill detta har planterats som vårdträd för Kalvstorp. Möjligen har även fruktodlingen planterats vid den här tiden, då den i syneprotokollet från slutet av 1700-talet omnämns som "några gamla fruktträd". Fruktodlingar i andra sammanhang än slotts- och herrgårdsmiljöer finns dokumenterade i kartmaterial från 1600-talet (Nilsson, 2008).

Den bebyggelse som syns på kartan från 1786–87 är sannolikt nästa fas. Då är bostadshuset ett annat än tidigare, närmare ekonomibyggnaderna. Troligtvis har det gamla bostadshuset brunnit och ersatts av en ny timmerbyggnad på 1700-talet. Utifrån kartan kan utläsas att Kalvstorp då var ett jordbruk med djurhållning, åker och äng, skogsskötsel och eget fiskevatten, vilket har bidragit till försörjningen utöver dagsverken vid slottet. I syneprotokollet står att fruktträden är gamla, vilket antyder att man inte aktivt arbetar med fruktodlingen. Humlegården däremot som finns söder om gården brukas fortfarande. Humlegården var troligtvis belägen inom den grönmärkade odlingsytan söder om gårdsgruppen (fig. 97). Det är tyvärr inte möjligt att med säkerhet säga att den husgrund som finns närmast resterna efter

ekonomibyggnaderna är spåren efter 1700-talets bostadshus. Måtten på husgrunden stämmer inte alls med uppgifterna i syneprotokollet och resultatet av inmätningen och jämförelsen med den rektifierade kartan tyder inte heller på att det är samma byggnad. Om bostadshuset var lagt på syllstenar som senare flyttats då huset rivits, är det inte lätt att finna spåren efter det. Det röjningsröse som idag skiljer fägården från mangården, vid vilken en syrenhäck är planterad, skulle kunna vara skapat av syllstenarna från mangårdsbyggnaden.

I syneprotokollet från 1818, då Olof Björkholm tillträder, beskrivs bostadshuset som mindre och högre än på 1780-talet. Huset har också tre fönster i stället för två som tidigare. Det kan tyda på att det inte är samma byggnad som brukas som bostad. I protokollet påpekas också att huset behöver repareras, bland annat bör knutarna brädfodras. Kan det vara undantagsstugan (objekt 6, fig. 113), som är huvudbyggnad under början av 1800-talet? Kan det vara så att man ville ha en ny bostad, närmare vattnet och på lite längre avstånd från fägårdens byggnader och djur? Fägården i norr skiljs från bostadshuset med ett långt stenröse och på södersidan av detta är en syrenhäck planterad. Kring bostadshuset växer schersminer och krusbär. Strax söder om bostadshuset syns grunden efter ytterligare en byggnad (objekt 7), vilket kan ha varit en bod av något slag. Den byggnaden rivs senare och i grunden planteras schersminer. Enligt syneprotokollet planteras nya fruktträd på 1820-talet. Var det den gamla fruktträdgården som fick en renässans igen? Genom intervjun med Lasse Johansson framkom att det fortfarande på 1960-talet växte äppelträd där. I samband med den okulära besiktningen påträffades också ett plummonträd inom den ytan. Samma syneprotokoll omtalar 30 stänger humle. Det är märkligt att inte ett enda spår efter en så omfattande humleodling återfinns. Kan det tyda på att man medvetet grävt bort plantorna för att använda marken till annat? Det kan också vara så att de dåliga bevarandeförhållandena för makrofossil på Kalvstorp har medfört att humlen som växte under 1800-talet inte har bevarats i jorden.

Till den sista fasen i Kalvstorps historia hör bostadshuset närmast sjön (objekt 9, fig. 113). Fyndmaterialet från de undersökta schakten tyder på att det huset använts under en stor del av 1800-talet och de första decennierna av 1900-talet. Familjen Axel Johansson blir de sista boende i den yngsta stugan vid Kalvstorp och de flyttar därifrån 1930. Kring den stugan finns många kulturväxter planterade. På båda sidor om vägen som leder fram till stugan växer idag schersmin. Flera stora stenblock finns i stugans närhet och på "stugsidan" av dessa växer syren, schersmin och akleja. På höjden väster om stugan finns en stor mängd hasselbuskar, som ser ut att vara beskurna eller möjligen avbetade. Hasselnötterna har tagits tillvara och skalen har kastats i en avfallsgrop. Stora buskage av hassel skärmar också av stugan mot norr och framför dessa syns rabatter kantade med mindre stenar. Analysen av makrofossil tyder på att blommor har odlats i rabatten samt att jorden där har förbättrats med kompost. Man har haft möjlighet att plantera växter som är enbart till lyst, inte avsedda för produktion och avkastning. Väster om undantagsstugan har det sannolikt funnits en odlingsyta, där man har odlat köksväxter. Makrofossilanalysen visade att det fortfarande finns gräslök där.

De båda bostadshusen från 1800-talet existerar parallellt fram till dess att Kalvstorp rivs på 1940-talet. Under 1800-talet moderniseras också torpets ekonomibyggnader. Det gamla fähuset ersätts av en betydligt större ladugård. Portluderlängan, källarboden och ladan ersätts av en mindre byggnad. Vid stranden längst i söder byggs en ny badstuga/tvättstuga. Det är det byggnadsbestånd som syns på kartan från 1911 (fig. 101).

Just när analysen och tolkningen av resultaten är färdiga kommer besked från Arkiv Västmanland att man har lyckats finna fler bilder från Kalvstorp! Daterade fotografier från 1925 och 1928 som visar både byggnader, växter, vägar, människor och djur. På

dessas finns bland annat ett foto på badstugan/tvättstugan vid stranden och ett foto på syrenbersån framför undantagsstugan. Ett foto visar vägen som leder från det yngsta bostadshuset förbi undantagsstugan. Framför undantagsstugan, i väster, syns en plan och öppen yta som skulle kunna vara trädgårdslandet (fig. 119). Ett annat foto visar en ekonomibyggnad som har skapats genom att man har återanvänt grunden från den gamla källarboden och byggt till den norrut. Ytterligare ett foto visar kor på fågården och i bakgrunden syns gårdesgården som skiljer fågården från åkermarken och skogen norr om gården med grinden som leder ut på vägen längs skogskanten och vidare norrut.

*Figur 119.
"Gerd tar bort gamla
fula blommor Hösten
1928". Fotografiet
visar vägen från det
yngsta bostadshuset
och centralt i bilden
skymtar den nord-
västra gaveln på
undantagsstugan. På
vägen går en man,
troligtvis Kalvs-Axel.*

Tillförde den här undersökningen något utöver det som redan var känt om Kalvstorp från den tidigare inventeringen? Vår bedömning är att så är fallet. Bidrog de arkeologiska undersökningsmetoderna till detta eller hade ytterligare inventering och källforskning kunnat ge samma svar? En del av resultaten, så som "fyndet" av päronträdet och fler fotografier med kompletterande information, hade naturligtvis påträffats med den metodik som redan utvecklats inom *Syrenen i ruinen*. Däremot hade bostadshuset från 1600-talet inte lokaliserats utan utgrävning och datering av fynden. Genom att mäta in bevarade husgrunder och andra objekt gavs möjlighet till jämförelse med de rektifierade historiska kartorna och en närmare analys av fotografierna. Dessa kartöverlägg användes för att förstå bebyggelsefaserna och tillhörande trädgårdar. Provtagningarna för analys av fossilt växtmaterial gav kompletterande information om vilka växter som odlats på platsen, framför allt vilken växtlighet som har etablerat sig där efter det att torpet togs ur bruk. Intressant var att analysen av makrofossil kunde påvisa jordförbättring i en rabatt i form av kompost. Vid Kalvstorp får man bild av hur naturen återerövrade platsen och de vilda växterna etablerar sig vid sidan av de gamla planterade kulturväxterna.

Analys och utvärdering

Hur mycket av det biologiska kulturarvet bevaras under mark? På vilka nivåer går det att hitta fröer, lökar etc.?

Vid Kalvstorp togs proverna för analys av makrofossil på varierande djup. Ett prov togs ända uppe vid markytan, ett annat strax under grästorven. Här fanns både fröer och lökar. Båda proverna gav tolkningsbara resultat. På mer än 0,20 m djup var resultatet däremot magert. Prover togs även i en brunn på 0,70 respektive 0,80 m djup. Även dessa prover gav resultat som kunde användas. Vad som hittas på en plats beror, som ovan nämnts, bland annat på de bevarandeförhållanden som råder. I just det här fallet var förutsättningarna dåliga eftersom det inte finns några fukthållande och syrefria miljöer i form av diken, dammar, brunnar och liknande. Det innebär att de frön och växtrester som bevarats vid Kalvstorp inte är så gamla, utan endast ger en indikation på vad som har vuxit på platsen under senare tid. Resultaten från makrofossilanalyserna vid Kalvstorp ska ses som unika för just denna plats. Att vinna generell kunskap ur endast en plats är inte möjligt. Vidare studier behövs för att bygga upp ett jämförelsematerial utifrån vilket metodens relevans kan avfärdas eller ytterligare bekräfta behovet av makrofossilanalyser vid torplämningar.

Det som ändå är av intresse för framtida forskning är, enligt Ann-Marie Hansson, det faktum att proverna från Kalvstorp innehöll så stora mängder analyserbart material trots att det rörde sig om torra prover. Analyser av detta slag är därmed fortsatt intressanta eftersom det ger möjligheter att skapa en bild av det biologiska kulturarvet.

Hur väl stämmer kartmaterialet med vad som går att finna arkeologiskt och biologiskt.

Arkeologiskt. Platskontinuitet är en central frågeställning inom arkeologin. Undersökningen vid Kalvstorp visade att det fungerade att utgå från historiska kartor och utifrån dem finna lägen för tidigare bebyggelse. Arbetet visade också betydelsen av att komplettera med de metoder som används vid arkeologi då det inte finns kartmaterial, nämligen att lägga vikt vid hur topografin ser ut i förhållande till möjliga bebyggelselägen. För att bekräfta eller avfärda hypoteser utifrån antaganden ovan behövs kompletterande grävning för att kunna avgöra hur bebyggelsestrukturen sett ut.

Vid Kalvstorp påträffades rester efter en byggnad som inte finns dokumenterad på någon av de historiska kartorna. Det äldsta bostadshuset från 1600-talet hade inte lämnat någon tydlig husgrund med spismursröse efter sig och påträffades heller inte vid den tidigare besiktningen. Denna byggnad påträffades först i samband med utgrävningen. Flera byggnader som finns dokumenterade i kartmaterialet och även i husesynerna, var inte möjliga att återfinna på platsen. Bostadshuset och fähuset som syns på kartan från 1780-talet har inte lämnat några tydliga spår i form av husgrunder efter sig. Bostadshuset var enligt husesynen en timrad byggnad 14 alnar lång och 11 alnar bred (8,25x6,50 m), åtta stockvarv hög och med två fönster. Om den byggnaden var lagd på syllstenar som sedan flyttats är den svår att återfinna idag. Kanske är röjningsröset som idag finns på platsen resterna efter syllstenarna. Fähuset har under senare tid ersatts av en stor ladugård som placerats på ungefär samma plats. Det som trots allt avslöjar fähusets placering, utöver kartan, är den stora mängden brännässlor som idag växer på platsen.

Biologiskt. Platsen för "Trä gård" var möjlig att återfinna med hjälp av en kombination av flera källor. Kartan från 1786–87 studerades i kombination med okulär besiktning i fält. Uppgifter från Lasse Johansson på plats i fält om var ett äppelträd tidigare stod samt Dagny Axelssons minne om körsbärs- och bigarråträd gör att platsen för "Trä gård" är återfunnen. I den undersökta provrutan framkom inga rester efter biologiskt kulturarv. Inom området markerat med "Trä gård" växer i dag bara ett plommonträd.

Plommonträdet var inte möjligt att sortbestämma eftersom det inte bar frukt. Utan uppgifterna på den historiska kartan är det inte säkert att *"Trü gård"* hade påträffas vid fältarbetet.

Päronträdet av sorten Bergamott som fortfarande bär frukt, växer inte inom den yta som på kartan från 1786–87 benämns *"Trü gård"*. Däremot passar det utmärkt in i det område som på den häradsekonomiska kartan från 1911 är markerad som odlingsyta. Päronträdet finns inte omtalat i någon av de bevarade husesynerna, om det inte gömmer sig bland *"några gamla frukträd"* eller *"anssor apfel"* som omtalas 1794.

De prydnadsbuskar som växer på Kalvstorp, syrener och schersminer, finns inte med i något kartmaterial och heller inte i några av husesynerna. Syrenerna finns däremot på fotografier från 1920-talet (Gerd Petterssons privata samling) och Gerd Pettersson minns att det växer syrener vid Kalvstorp. De växer i dag kring husgrunder, vid större stenblock, på ömse sidor om vägen som leder fram till det yngsta bostadshuset samt vid en stenmur. Samtliga växer utanför de ytor som på kartorna från 1786–87 och 1911 markerats som odlingsytor.

Kontentan av detta blir att de historiska kartorna är ett bra källmaterial, men en arkeologisk undersökning samt en noggrann inventering av grunder och växter kan ge kompletterande information som bidrar till tolkningen av en plats historia.

Lämningens vetenskapliga potential

Den genomförda arkeologiska undersökningen av Kalvstorp var begränsad, både ekonomiskt och tidsmässigt. Mycket finns kvar att undersöka och många frågor återstår att få svar på. Det är viktigt att behandla resultaten från Kalvstorp som unika för denna plats och utifrån den mycket begränsade undersökning som gjordes.

Torpinstitutionen var en stor och nationellt spridd företeelse från 1500-talet fram till 1943 (Elgeskog, 1945). Torparna var Sveriges näst största befolkningsgrupp under 1860-talet. Bilden av deras liv framställs som hård, fylld av arbete och ganska fattig. Stämmer den bilden? Eftersom systemet med torpare inte längre finns kvar representerar det händelser ur svunnen tid av människors åldersdomliga bruk. Att forska vidare kring torpens historia kompletterar vår historieskrivning. Just den här lämningens vetenskapliga potential anser vi är stor. Kalvstorp har en lång kontinuitet i sitt brukande, det är en plats som visar på försörjningsbredd och utveckling genom århundradena. Landskapet och omgivningen har påverkats av de människor som brukat platsen likväl som de naturgeografiska förutsättningarna har påverkat brukarna. Att Kalvstorp planterats med granskog har naturligtvis bidragit till att försvåra tolkningen av detta. Men lämningarna efter Kalvstorp har ändå klarat sig bra. Skogen är planterad på den gamla åkermarken och det övriga området har till stor del lämnats i fred sedan det övergavs på 1940-talet. Det är fortfarande fullt möjligt att återskapa hur åkrar, ängar och vägar berikat landskapet utifrån kartmaterialet och spåren i fält. Vägen mellan Kalvstorp och Skogsås är till exempel ännu möjlig att följa.

Kartorna innehåller information om åkerarealer, trädssystem och ängsmarkernas avkastning. Ur dessa finns mycket intressant och viktig information att hämta om resurser och aktiviteter. Att vidare fördjupa studier av äldre kartor och kombinera det med ytterligare metoder, som i detta projekt, kan belysa viktig information om övriga resurser som ett torps ekonomi vilade på. Kanske var det så att humle- och fruktodling var ett steg mot kommersialisering av jordbruket, att odlingen var ett sätt att skaffa kapitalinkomster (Nilsson, 2008). Vidare forskning kring brukande av odlingsarealer bör leda till ökade kunskaper om villkoren för jordbrukare i Mälardalen från 1600-talet och framåt.

Päronträdet är oerhört intressant, kan det vara ett av de äldsta bevarade bergamottträden i Sverige? Är det möjligt att datera trädet? Vilken sort rör det sig om?

Att ta makrofossilprover i torra miljöer visade sig vara en användbar metod vid undersökningar av torplämningar. För kunskapen om fröers bevarande behövs vidare forskning för att erhålla mer kunskap. Hur har makrofossil bevarats på andra torplämningar? Är det skillnad på torrprover och våta prover från torpmiljöer? Vad händer i markberedda och planterade ytor och vad händer i endast planterade ytor? Vad bevaras i dessa? För att få reda på vilken inverkan skogsbrukets metoder har på bevarande av fröer behövs flera studier, så att det finns ett bredare jämförelsematerial, däribland även i torpmiljöer där markberedning utförts.

Datering och funktion av lämningarna

Dateringen och bestämningen av funktionen har skett utifrån de historiska kartorna, arkivmaterialen, fynden och hur bebyggelselämningarna ser ut. Kartor återger en ögonblicksbild av hur platsen såg ut då, samt vad kartritaren valde att avteckna. Arkivprotokoll ger oss bland annat information om personer och byggnader, handlingarna är vanligtvis noggrant daterade. Detta har kompletterats med resultaten från grävningen; fynden ger datering och indikerar funktion. Framkomna konstruktioner, såsom syllstensrad, har avslöjat funktion. Bebyggelselämningarnas karaktär studeras utifrån byggnadstypiska element, så som de finns kvar i dag eller vad som går att se på fotografierna. Intervjuerna har väglett oss på plats. Sammantaget har användandet av flera olika metoder bidragit till resultaten kring datering och funktion av lämningarna.

Bedömning av fynd – karaktär, mängd & bevarandegrad

De arkeologiska fynden berättar om den dolda ekonomin, om saker som kastas bort eller tappas, föremål som inte är värda att bevara. Dessa ting tillför idag kunskap om vårt nära förflutna. Under grävningen vid Kalvstorp var ambitionen att samla in daterande material, såsom keramik och glas. På Kalvstorp finns ”skräp” i varierande bevarandegrad, såsom konserverburkar, glas och rester av läder från skotillverkning, som ligger spritt över gårdstunet. Dessa noterades endast.

Fynden som grävdes fram i schakt 2 var vägledande för datering och funktion av vad som funnits på platsen, en byggnad från 1600-talet. Fynden var troligtvis skräp för de som bodde i huset, trasiga glas och skärvor av keramik från grytor. Fynden i schakt 3–4 var betydligt fler till såväl antal som sort. Materialet var yngre, från mitten av 1800-talet och fram till torpets nedläggning på 1930-talet. Fynden kan även dessa beskrivas som kvarlämnat skräp, såväl inom som utanför byggnaderna. Fynden bestod bland annat av spikar, delar av konserverburkar, tyg, glas och rester från skotillverkning.

Fynd från det nära förflutna går att relatera till på ett personligt plan eftersom dessa väcker minnen inom oss på ett annat sätt än de förhistoriska fynden. Att till exempel hitta kattens mjölkfat utanför dörren skapar känslor som gör att det går att relatera till de människor som levde på platsen. Många av fynden från vårt nära förflutna finns det personliga minnen kring. Kanske ligger det en fara i det, eftersom man därmed gör en personlig selektion av vad som är bevarandevärt.

Metodens vidare potential

Bebyggelselämningar efter torp och mindre gårdar kommer allt mer att bli objekt för kulturmiljövårdens hänsyn, eftersom allt fler torplämningar uppfyller kraven för fornlämning. Troligen kommer även tillämpningen av fornlämningsbegreppet successivt att förändras till torpens fördel. Förtätningen av modern bebyggelse bidrar till att fler torplämningar berörs av nyetablering. Frågan är hur kulturmiljövården ska förhålla sig till torplämningar. Är det ett oändligt massmaterial som kan schaktas bort eller ska de betraktas som fornlämningar som ska undersökas? Behövs studier som denna vid Kalvstorp? Kan de bidra till en mer nyanserad bild av torparnas vardag?

Utifrån studien vid Kalvstorp kan konstateras att ju fler vetenskapliga ingångar till en plats som används desto bredare blir svaret. Att gräva, studera arkivmaterial, intervjua personer och analysera vad som bevarats under mark ger en bredare bild av torparnas liv och deras varierade ekonomi. Att genom intervjuer hämta kunskap och utveckla den i samverkan mellan minnesbärarna och vetenskapen är en styrka i denna metod. Saknas bakgrundskunskapen riskerar resultaten att hamna i ett slags oreflekterad optimism, där varje undersökt torpruin ses som en arkeologisk framgång (Andrén, 2002). Vad som blivit än mer tydligt i denna studie är att inhämtandet av kunskap genom intervjuer och arkiv kan vara *mycket* tidskrävande. Följden av detta blir naturligtvis att det blir kostsamt. Utifrån arbete vid Kalvstorp måste dock betonas att dessa uppgifter är värda tiden det tar att få fram dem. Att kontinuerligt samla in och dokumentera människors minnen om platser, händelser och vardagsliv är en mycket viktig gärning i bevarandet av kulturarvet.

Det var intressant att makroproverna i denna tidigare oprövade miljö gav resultat. Att samla in torra makroprover vid en torplämning har troligen inte gjorts tidigare i Sverige (Hansson, muntligen) och resultaten från Kalvstorp visar att det finns kunskap att hämta om det biologiska kulturarvet via denna metod.

Att dra generella slutsatser utifrån denna undersökning kan vara vanskligt, projektet vid Kalvstorp var mycket begränsat på grund av små resurser. Varje plats är unik för de brukare som bott just där och för den blandekonomi som just de tillämpade. Efter vår undersökning kan vi dock med säkerhet säga att markberedning vid Kalvstorp skulle förstöra det arkeologiska och biologiska källmaterialet. Det är mycket sannolikt att det gäller för de flesta torplämningarna. Att göra en helhetsbedömning av torplämningar, genom en studie som denna vid Kalvstorp, lyfter fram fler argument för och emot olika skogliga och antikvariska åtgärder. Vi anser att det behövs fler studier som denna vid andra torplämningar för att vinna mer kunskap och samtidigt bygga upp ett jämförelsematerial.

Forskningen kring torparnas liv har en stor vetenskaplig potential. Hur var livet egentligen ute i stugorna? Vad har de lämnat efter sig för spår till eftervärlden? Vi säger det igen; De många torpen väntar på sin egen historia!

Bilagor

Bilaga 1. Tabell med torpens förekomst i kartmaterialet

<p>Fågelhult Östra Vingåkers socken Fågelmon 1:1 Södermanland</p> <p>X6533757 Y1517139</p>	<p>Oppunda häradsallmäning, 1701. LMV C104:65-1. "Fogelhult" och symbol för bostadshus och avgränsning för den brukade marken på häradsallmännigen.</p> <p>Allmäningskarta över Oppunda häradsallmäning. 1714. (Kopia från Östra Vingåkers hembygdsförening). Avgränsning för området som Fougelmoon brukade på häradsallmännigen. Ikoner för bebyggelse, åkrar och äng.</p> <p>Generalstabskartan 1838–62. Vingåker J243-65-1. Platsen markerad med "Fogelmoen".</p> <p>Häradsekonomiska kartan (utan årtal, troligtvis från omk 1900) Tisenhult J112-65-20. "Fogelmon T", Symbol för ett boningshus och två ekonomibyggnader.</p> <p>Ekonomiska kartan 1948. Stora Toltp J133-9G6d49. Finns både "Fågelmon" som namn på inägor och utägor och "Fågelhult" som namn vid byggnaderna. På kartan syns den vinkelbyggda ladugården och ett boningshus.</p>
<p>Stora salen Medelplana socken Västergötland</p> <p>X 6499612 Y1360183</p> <p>RAÄ Medelplana 57:1 Område med fossil åkermark</p>	<p>Medelplana sn Medelplana nr 1–14 15 16, Laga skifte 1843. Bostadshus samt byggnad SV om denna, åkrar kring dem. Strax söder om ytterligare byggnad med svaljord omkring.</p> <p>Häradsekonomiska kartan 1877–82, Kinnekulle J112-53-17. "St Salen T" samt ett boningshus och tre ekonomibyggnader markerade med åker och äng omkring. Väg genom gården i N-S riktning.</p> <p>Generalstabskartan 1845, Mariestad J243-53-1. Markering för byggnad utmed en större stig på platsen.</p> <p>Ekonomiska kartan 1960, Kestad J133-8D9c62. Namnet "Stora salen" och ägan markerad.</p>
<p>Strömans Västerplana socken Västergötland</p> <p>X6496211 Y1357034</p>	<p>Häradsekonomiska kartan 1877–82, Kinnekulle J112-53-17. Flera markeringar för byggnader på platsen, en av dem bör vara detta torp.</p>
<p>Långmossa/Rydells Grimetons socken Halland</p> <p>X6335576 Y1299612</p>	<p>Häradsekonomisk karta 1919–25, Rolfstorp J112-2-29. Byggnader, in- och utägor markerade.</p> <p>Ekonomisk karta från 1966, Dagsås J133-5B6i68. Byggnader markerade på platsen.</p>

Bilaga 2. Tabell över vilka torp växterna återfunnits vid

	Stora Salen	Strömans	Fågelhult	Rydells
Dryopteridaceae				
Träjon			X	X
Liliaceae				
Brandlilja		X		
Krollilja	X			
Hemerocallidaceae				
Daglilja		X		
Amaryllidaceae				
Pingstlilja	X		X	
Iridaceae				
Iris		X		
Fagaceae				
Ek				X
Corylaceae				
Hassel				X
Ulmaceae				
Alm				X
Cannabaceae				
Humle			X	
Urticaceae				
Nässlor			X	X
Polygonaceae				
Rabarber		X		
Paeniaceae				
Pion		X		
Ranunculaceae				
Akleja			X	
Brassicaceae				
Trädgårdsnattviol		X		
Grossulariaceae				
Krusbär	X	X	X	
Måbär		X	X	
Vinbär			X	
Hydrangeaceae				
Schersmin				X

Rosaceae				
Äpple			X	
Oxel			X	
Rönn	X			
Hagtorn	X	X		
Krikon			X	
Körsbär		X	X	
Ros		X	X	
Rönnspirea				X
Aceraceae				
Lönn			X	X
Hippocastanaceae				
Hästkastanj	X	X	X	
Malvaceae				
Malva			X	
Apiaceae				
Körvel	X			X
Kirskål		X	X	X
Primulaceae				
Gullviva	X	X	X	
Oleaceae				
Syren	X	X	X	
Ask	X			
Apocynaceae				
Vintergröna		X		X
Scrophulariaceae				
Fingerborgsblomma				X
Caprifolaceae				
Olvon			X	
Snöbär	X	X		X
Asteraceae				
Prästkrage				X

Bilaga 3. Tabell över vid vilket torp växterna beskrivs

Svenskt namn	Vetenskapligt namn	Beskrivs vid torp	Sida
Akleja	<i>Aquilegia vulgaris</i>	Fågelhult	26
Alm	<i>Ulmus glabra</i>	Långmossa	53
Ask	<i>Fraxinus excelsior</i>	Stora Salen	36
Brandlilja	<i>Lilium bulbiferum</i>	Strömans	47
Daglilja	<i>Hemerocallis sp.</i>	Strömans	46
Dill	<i>Anethum graveolens</i>	Kalvstorp	86
Ek	<i>Quercus robur</i>	Långmossa	54
Fingerborgsblomma	<i>Digitalis sp.</i>	Långmossa	55
Gräslök	<i>Alliaceae schoenoprasum</i>	Kalvstorp	86
Gullviva	<i>Primula veris</i>	Stora Salen	39
Hagtorn	<i>Crataegus sp.</i>	Stora Salen	38
Hassel	<i>Corylus avellana</i>	Långmossa	56
Humle	<i>Humulus lupulus</i>	Fågelhult	25
Iris	<i>Iris sp.</i>	Strömans	46
Kastanj	<i>Aesculus hippocastanum</i>	Strömans	43
Kirskål	<i>Aegopodium podagraria</i>	Långmossa	55
Krikon	<i>Prunus domestica</i>	Fågelhult	23
Krollilja	<i>Lilium martagon</i>	Stora Salen	40
Krusbär	<i>Ribes uva-crispa</i>	Stora Salen	38
Körsbär	<i>Prunus avium</i>	Strömans	44
Körvel	<i>Myrrhis odorata</i>	Stora Salen	39
Lönn	<i>Acer platanoides</i>	Långmossa	53
Malva	<i>Malva sp.</i>	Fågelhult	26
Måbär	<i>Ribes alpinum</i>	Strömans	44
Nässlor	<i>Urtica dioica</i>	Fågelhult	27
Olvon	<i>Viburnum opulus</i>	Fågelhult	25
Oxel	<i>Sorbus intermedia</i>	Fågelhult	23
Pingstlilja	<i>Narcissus sp.</i>	Stora Salen	38
Pion	<i>Paeonia sp.</i>	Strömans	45
Prästkrage	<i>Leucanthemum vulgare</i>	Långmossa	54
Rabarber	<i>Rheum rhabarbarum</i>	Strömans	47
Ros	<i>Rosa sp.</i>	Strömans	45
Rönn	<i>Sorbus aucuparia</i>	Stora Salen	37
Rönnspirea	<i>Spiraea sp.</i>	Långmossa	56
Schersmin	<i>Philadelphus sp.</i>	Långmossa	57
Snöbär	<i>Symphoricarpos albus</i>	Stora Salen	37
Syren	<i>Syringa vulgaris</i>	Strömans	44
Trädgårdsnattviol	<i>Hesperis matronalis</i>	Strömans	47
Träjon	<i>Dryopteris filix-mas</i>	Fågelhult	27
Vinbär	<i>Ribes sp.</i>	Fågelhult	24
Vintergröna	<i>Vinca minor</i>	Långmossa	57
Äpple	<i>Malus domestica</i>	Fågelhult	24

Bilaga 4. Teckenförklaring växterna

Vetenskapligt namn	Svenskt namn	Vetenskapligt namn	Svenskt namn
<i>Dryopteris filix-mas</i>	Träjon 	<i>Malus domestica</i>	Äpple
<i>Lilium bulbiferum</i>	Brandlilja 	<i>Sorbus intermedia</i>	Oxel
<i>Lilium martagon</i>	Krollilja 	<i>Sorbus aucuparia</i>	Rönn
<i>Hemerocallis sp.</i>	Daglilja 	<i>Crataegus laevigata</i>	Hagtorn
<i>Narcissus poeticus</i>	Pingstlilja 	<i>Prunus domestica</i>	Krikon
<i>Iris sp.</i>	Iris 	<i>Prunus avium</i>	Körsbär
<i>Quercus robur</i>	Ek 	<i>Rosa sp.</i>	Nypon
<i>Corylus avellana</i>	Hassel 	<i>Spirea sorbifolia</i>	Rönnspirea
<i>Ulmus glabra</i>	Alm 	<i>Acer platanoides</i>	Lönn
<i>Humulus lupulus</i>	Humle 	<i>Aesculus hippocastanum</i>	Hästkastanj
<i>Urtica dioica</i>	Nässla 	<i>Malva sp.</i>	Malva
<i>Rheum rhabarbarum</i>	Rabarber 	<i>Myrrhis odorata</i>	Spansk körvel
<i>Paeonia sp.</i>	Pion 	<i>Aegopodium podagraria</i>	Kirskål
<i>Aquilegia vulgaris</i>	Akleja 	<i>Primula veris</i>	Gullviva
<i>Hesperis matronalis</i>	Trädgårdsnattviol 	<i>Syringa vulgaris</i>	Syren
<i>Ribes uva-crispa</i>	Krusbär 	<i>Fraxinus excelsior</i>	Ask
<i>Ribes alpinum</i>	Måbär 	<i>Vinca minor</i>	Vintergröna
<i>Ribes sp.</i>	Vinbär 	<i>Digitalis purpurea</i>	Fingerborgsblomma
<i>Philadelphus coronarius</i>	Schersmin 	<i>Viburnum opulus</i>	Olvon
		<i>Symphoricarpos albus</i>	Snöbär
		<i>Leucanthemum vulgare</i>	Prästkrage

Bilaga 5. Teckenförklaring bebyggelseämningarna

	Grund av natursten
	Ruin eller grund av cement
	Ungefärligt läge för borttagen husgrund
	Spismursröse
	Brunn,stensatt eller cementerad
	Stenskodd kant
	Stenmur
	Begränsning av berg i dagen
	Grävd grop
	Stenblock

Bilaga 6. Referenslista foto

- Sid. 11, figur 6: foto Josefina Sköld, Kossorna vid Hjortkälla, Wist. 2007.
Sid. 13, figur 7: foto Sköld, Sporrakulla, Skåne. 2007.
Sid. 13, figur 8: foto Sköld. Oskiftad åkermark, Polen. 2000.
Sid. 18, figur 10: foto Torsten Hellberg. Stuga 1, Fågelhult, Ö. Vingåker. 1943–51.
Sid. 18, figur 11: foto Sköld. Torsten på trappan. Fågelhult Ö. Vingåker. 2008.
Sid. 20, figur 13: foto Hellberg. Fågelhult vy Ö. Vingåker. 1943–51.
Sid. 20, figur 14: foto Christina Svensson. Fågelhult vy Ö. Vingåker. 2008.
Sid. 22, figur 16: foto Hellberg. Fågelhult, ekonomibygnad Ö. Vingåker. 1943–51.
Sid. 22, figur 17: foto Svensson. Fågelhult idag Ö. Vingåker. 2008.
Sid. 23, figur 18: foto Sköld. Deltagare, Fågelhult Ö. Vingåker. 2008.
Sid. 23, figur 19: foto Sköld. Krikon, Fågelhult, Ö. Vingåker. 2008.
Sid. 24, figur 20: foto Sköld. Äppelblom, Fågelhult. Ö. Vingåker. 2008.
Sid. 24, figur 21: foto Sköld. Svarta vinbär, Fågelhult Ö. Vingåker. 2008.
Sid. 25, figur 22–23: foto Sköld. Humle, Fågelhult Ö. Vingåker. 2008.
Sid. 25, figur 24: foto Sköld. Olvonblom, Fågelhult Ö. Vingåker. 2008.
Sid. 26, figur 25: foto Sköld. Akleja, Fågelhult Ö. Vingåker. 2008.
Sid. 26, figur 26: foto Sköld. Malva, Långmossa. 2008.
Sid. 27, figur 27: foto. Sköld. Nässla vid Tegelviken. 2005.
Sid. 27, figur 28: foto Sköld. Träjon, Fågelhult. 2008.
Sid. 29, figur 30: foto Sköld. Kvarngölstorp. 2008.
Sid. 30, figur 32: foto Svensson. Deltagare. 2008.
Sid. 31, figur 33: foto Okänd. Stora Salen, Kinnekulle. Okänt.
Sid. 31, figur 34: foto Sköld. Stora Salen, Kinnekulle. 2008.
Sid. 33, figur 36: foto okänd. ”Karl i Sarn”, Stora Salen, Kinnekulle, 1920-tal
Sid. 33, figur 37: foto Okänd. Familjen Pettersson, Stora Salen, Kinnekulle. Okänt.
Sid. 34, figur 38: foto Sköld. Deltagare, Stora Salen, Kinnekulle. 2008.
Sid. 35, figur 39: foto Okänd. Stora Salen, Kinnekulle. 2008.
Sid. 36, figur 40: foto Sköld. Askar, Stora Salen, Kinnekulle. 2008.
Sid. 37, figur 41: foto Sköld. Rönn, Lillhärad. 2005.
Sid. 37, figur 42–43: foto Sköld. Snöbär, Stora Salen, Kinnekulle. 2008.
Sid. 38, figur 44: foto Sköld. Hagtorn, Ängsö. 2008.
Sid. 38, figur 45: foto Sköld. Krusbär, Stora Salen, Kinnekulle. 2008.
Sid. 38, figur 46: foto Sköld. Pingstlilja, Stora Salen, Kinnekulle. 2008.
Sid. 39, figur 47–48: foto Sköld. Gullviva, Strömans, Kinnekulle. 2008.
Sid. 39, figur 49–50: foto Sköld. Körvel, Stora Salen, Kinnekulle. 2008.
Sid. 40, figur 51: foto Sköld. Krollilja, Stora Salen, Kinnekulle. 2008.
Sid. 40, figur 52: foto Svensson. Spismursröse vid Stora Salen. 2008.
Sid. 42, figur 54: foto Sköld. Kastanjer, Strömans, Kinnekulle. 2008.
Sid. 43, figur 56: foto Sköld. Deltagare, Strömans, Kinnekulle. 2008.
Sid. 43, figur 57–58: foto Sköld. Kastanjer, Strömans, Kinnekulle. 2008.
Sid. 44, figur 59: foto Sköld. Syrener, Strömans, Kinnekulle. 2008.
Sid. 44, figur 60: foto Sköld. Måbär, Strömans, Kinnekulle. 2008.
Sid. 44, figur 61: foto Sköld. Körsbär, Berg, Ängsö. 2008.
Sid. 45, figur 62–64: foto Sköld. Ros, Strömans, Kinnekulle. 2008.
Sid. 45, figur 65–66: foto Sköld. Pion, Strömans, Kinnekulle. 2008.
Sid. 46, figur 67: foto Sköld. Iris, Strömans, Kinnekulle. 2008.
Sid. 46 figur 68: foto Sköld. Daglilja, Strömans, Kinnekulle. 2008.
Sid. 47 figur 69: foto Sköld. Brandlilja, Strömans, Kinnekulle. 2008.
Sid. 47, figur 70: foto Sköld. Trädgårdsnattviol, Strömans, Kinnekulle. 2008.
Sid. 47, figur 71: foto Sköld. Rabarber, Strömans, Kinnekulle. 2008.

Sid. 49, figur 74 foto Sköld. Långmossa i dag. 2008.
 Sid. 50, figur 75: foto Sköld. Gåramålning från Långmossa. Tavla ur Karin Rydells privata samling. Okänt år och målare. 2008.
 Sid. 51, figur 77: foto Okänd. Familjen Rydell, Långmossa. 1938.
 Sid. 52, figur 78: foto Sköld. Deltagare, Långmossa, Grimeton. 2008.
 Sid. 52, figur 79: foto Okänd. Långmossa. 1930-talet.
 Sid. 53, figur 80: foto Sköld. Lönn, Långmossa. 2008.
 Sid. 53, figur 81: foto Sköld. Almfrö, Tegelviken, Tidö, 2006.
 Sid. 54, figur 82: foto Sköld. Ek, Långmossa. 2008.
 Sid. 54, figur 83: foto Sköld. Prästkragar, Långmossa. 2008.
 Sid. 55, figur 84–85: foto Sköld. Fingerborgsblomma, Långmossa. 2008.
 Sid. 55, figur 86: foto Sköld. Kirskål, Långmossa. 2008.
 Sid. 56, figur 87: foto Sköld. Hassel, Västerås. 2007.
 Sid. 56, figur 88–89: foto Sköld. Rönnspirea, Långmossa. 2008.
 Sid. 57, figur 90: foto Sköld. Schersmin, Långmossa. 2008.
 Sid. 57, figur 91: foto Sköld. Vintergröna, Långmossa. 2008.
 Sid. 60, figur 93: foto Svensson. Biologiskt kulturarv Vallby. 2007.
 Sid. 63, figur 95: foto Sköld. Dagens väg till Kalvstorp. 2006.
 Sid. 65, figur 98: foto Sjökvist. Karta i arkivet. 2008.
 Sid. 68, figur 102: foto okänd. Axel i båten. Ur Rytterne hbf torpinventering.
 Sid. 72, figur 105: foto Sköld. Fältarbete. 2008.
 Sid. 73, figur 106: foto Anna Karlsson. Undantagsstugan. 1925–1930.
 Sid. 73, figur 107: foto Svensson. Plats för undantagsstugan i dag. 2009.
 Sid. 74, figur 108: foto Svensson. Vy mot Mälaren. 2008.
 Sid. 75, figur 109: foto Anna Karlsson. Nyare stugan vid Kalvstorp. 1925–1930.
 Sid. 75, figur 110: foto okänd. Familjen Johansson framför nyare stugan. 1928.
 Sid. 76, figur 111: foto Svensson. Vy över ”Trä gård”. 2008.
 Sid. 77, figur 112: foto Sköld. Kvarstående träkultur. 2008.
 Sid. 80, figur 115: foto Sköld. Christina Svensson. 2008.
 Sid. 81, figur 116: foto Svensson. Fynd från schakt 2008.
 Sid. 82, figur 117: foto Svensson. Tallrik. 2008.
 Sid. 83, figur 118: foto Sköld. Bergamott. 2008.
 Sid. 89, figur 119: foto Anna Karlsson. Gerd vid Kalvstorp. 1928.

Förkortningar

LM= Lantmäteriet, Västerås.

LMV= Lantmäteriverket, Gävle.

POM= Programmet för Odlad Mångfald

RA= Riksarkivet, Stockholm.

SOFI= Institutet för språk och folkminnen, Uppsala.

VLM-arkiv = Västmanlands läns museums arkiv, Västerås.

Bilaga 7. Schakttabell Kalvstorp

Schakt	Markslag och topografiskt läge	Längd, m	Djup, m	Area, m ²	Anmärkning	Rest av konstruktioner	Fynd, prov	Underlag
1	Skogsmark, västsluttning	4,5	0,15	4,5	-	-	-	Morän
2	Skogsmark	L-format 2,5x4,0	0,15–0,20	4,0	Sot o kolrester.	Tegelrester efter spismur.	F1-F 5	Morän
3	Skogsmark	3,0	0,20	3,0	Genom södra vägglinjen.	Södra vägglinjens syllstenar.	Flera lösfynd av recent karaktär. Ej tillvaratagna. Makroprov 4.	Morän
4	Skogsmark	4,5	0,45	4,5	Genom östra vägglinjen.	Östra vägglinjens syllstenar.	Flera lösfynd av recent karaktär. F6 och F7.	Jord- och sandblandat Sterilt lager i botten.

Bilaga 8. Fyndtabell Kalvstorp

Fyndnr	Material och egenskap	Vikt, g	Antal fragm	Schakt	Fyndomständighet
1	Glaserad keramik	2	1	2	Spritt i schakt 2. Yngre rödgods, troligtvis från gryta av vanlig 1600-talstyp.
2	Glaserad keramik	3	1	2	Spritt i schakt 2. Yngre rödgods (BII4), troligtvis från skäl av vanlig 1600-talstyp.
3	Glas	2	4	2	Spritt i schakt 2. Tre skärvor svagt välvda & grönaktiga troligtvis från ett passglas. Den fjärde skärvan ljusare, troligtvis från dryckesglas.
4	Benfragment	8	2	2	Spritt i schakt 2
5:1	Spik	4	1	2	Spritt i schakt 2
5:2	Flintgods	400	22	4	Placerad utanför husgrundens dörr.
6	Flintgods	17	7	4	Spritt i schakt 4
7	Klackjärn	35	1	4	Spritt i schakt 4
8	Pärlemörknapp	Obetydlig vikt	1	4	Spritt i schakt 4

Bilaga 9. Insamlade växter och frukter vid Kalvstorp.

Nummer	Växt/frukt
1	Schersmin
2	Syren
3	Akleja
4	Schersmin
5	Smultron
6	Krusbär
7	Schersmin
8	Syren
9	Krikon
10	Päron

Bilaga 10. Provruta Kalvstorp

Ruta	X	Y	M ²	Tjocklek	Beskrivning
1	6 596 754,6	1 538 521,6	1	0,15–0, 20	Inget av antikvariskt eller biologiskt intresse framkom

Bilaga 11. Makrofossilanalys

Rapport Växtmakrofossilanalys av 5 jordprover från Kalvstorp, Rytterne socken i Västmanland

Ingår i ”Kulturväxter i slottets skugga – om 1700-talstäppor på Tidö”

Ann-Marie Hansson

Alla prover innehöll mer eller mindre både moderna och gamla rötter och rottrådar, små pinnar och blad i olika stadier av förmultning samt ett fåtal kolfragment.

Metod

Jorden dispergerades i 5% KOH i ca 12 timmar och floterades sedan i vatten. Det flytande växtmaterialet fångades upp i en siksats med minsta maskstorlek 0,25 mm. Materialet undersöktes med hjälp av stereolupp i förstoring mellan x10 till x50. Växtrester som ansågs möjliga att identifiera togs ut med en fin pensel och sparades. Växtresterna, mest frön, jämfördes mot ett referensmaterial samt referenslitteratur. Det analyserade växtmaterialet var obränt och mestadels i dåligt skick.

Prov 1. Från rabatt (2 liter jord)

Identifierade växtarter:

- 1 Lönn (*Acer platanoides*)
- 11 Klibbal (*Alnus glutinosa*)
- 1 Dill (*Anethum graveolens*)
- ca 300 Björk (*Betula* sp.) (frön och andra växtdelar)
- 1 cf. Björk (*Betula* sp.)
- 6 Svinmålla (*Chenopodium album*)
- 5 cf. Tistel (*Cirsium* sp.)
- 1 Nunneört (*Corydalis* sp.)
- 1 Hassel, skalfragment (*Corylus avellana*)
- 1 Revormstörel (*Euphorbia helioscopia*)
- ca 5 Ask (*Fraxinus excelsior*)
- 1 Mjukplister (*Lamium amplexicaule*)
- 2 Gran (*Picea abies*) barrfragment
- 1 cf. Gran (cf. *Picea abies*) barrfragment
- 1 Smörblommefamiljen (Ranunculaceae)
- 4 Hallon (*Rubus idaeus*)
- 1 cf. Besksöta (cf. *Solanum dulcamara*)
- 1 Åkerspergel (*Spergula arvensis*)
- 4 Brännässla (*Urtica dioica*)

Övrigt

- Knoppar
- 4 Cenococcum (svamp)
- Daggmaskkokonger
- 21 Benfragment
- 8 Fragment av fiskfjäll
- ca 60 Mollusker
- Fragment från turkosfärgad glasyr
- Små keramikfragment
- 6 Äggskalsfragment
- Tegelflisor

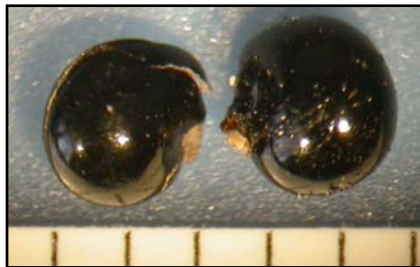

Fig. 1. Frön från *Corydalis* sp. från prov 1. Skälstreck 1 mm. Foto: Ann-Marie Hansson

Prov 2a. Från odlingsyta (2 liter jord)

Identifierade växter

- 2 Gräslök (*Allium schoenoprasum*)
(levande små lökar)
- 1 Hundkäx (*Antbriscus silvestris*)
- ca 150 Björk (*Betula* sp.) (frön och andra växtdelar)
- 3 Nunneört (*Corydalis* sp.)
- 1 Vitplister (*Lamium album*)
- 1 Fröskal från familjen
Kransblommiga (Lamiaceae)
- 1 Gran (*Picea abies*), barrfragment
- 5 Fingerört (*Potentilla* sp.)
- 1 Smörblomma (*Ranunculus* cf. *acris*)
- 37 Svalört (*R. ficaria*) uppsvällda
birötter (levande)
- 10 Svalört (*R. ficaria*) lösa äldre
rhizoderm utan rotinnehåll
- 2 Smörblomma (*Ranunculus* sp.)
- 1 Äpple eller päron (*Malus* eller *Pyrus*)
fragment från kärna
- 30 Hallon (*Rubus idaeus*)
- 1 Brännässla (*Urtica dioica*)

Övrigt

- Daggmaskkokonger
- 3 Mollusker

Prov 2b. Från odlingsyta, lerlager, söder om päronträd (ca 0,4 l jord)

Identifierade växtarter

- 1 Björk (*Betula* sp.)
- 1 Fingerört (*Potentilla* sp.)

- 1 Hallon (*Rubus idaea*)

Övrigt

- Cenococcum

Prov 3a. Från brunn 0,7 m dj. (ca 2 l jord)

Identifierade växtarter

- 66 Björk (*Betula* sp.) (frön och andra växtdelar)
- 1 Svinmålla (*Chenopodium album*)
- ca 90 Hassel (*Corylus avellana*)
skalfragment, som delvis var
förmultnade och genomvävda av
rotträdar. Några av skalerna uppvisade
små hål, troligen angripna av någon
skadeinsekt.
- 1 Gran (*Picea abies*) barrfragment
- 1 cf. Gräs (cf. Poaceae)
- 3 Trampört (*Polygonum aviculare*)
- 1 Hägg (*Prunus padus*)
- 1 Smörblomma (*Ranunculus* sp.)
- 58 Hallon (*Rubus idaeus*)
- 1 cf. Syra (cf. *Rumex* sp.)
- 2 Druvfläder (*Sambucus racemosa*)
- 54 Brännässla (*Urtica dioica*)
- 1 Veronika (*Veronica* sp.)

Övrigt

- Cenococcum
- Mörkfärgade tygbitar av ylle (ej
tuskraft).
- Garnbitar
- Insekter
- Daggmaskar
- Daggmaskkokonger
- Gråsugga.

Prov 3b. Från brunn 0,8 m dj. (0,55 l jord)

Identifierade växter

5 Björk (*Betula* sp.)
1 Svinmålla (*Chenopodium album*)
ca 60 Hassel (skalfragment) (*Corylus avellana*)
1 Gran (*Picea abies*) barrfragment
2 Fingerört (*Potentilla* sp.)
50 Hallon (*Rubus idaeus*)
28 Brännässla (*Urtica dioica*)
1 Ängsviol (*Viola canina*)

Övrigt

Cenococcum
Ylletrådar

Prov 4

Innehöll ingen jord utan redan utplockat växtmaterial och 3 mollusker. Två av konkretionerna var täckta av lera, och efter rengöring visade det sig vara små träfragment. Resten av växtmaterialet kunde tyvärr inte identifieras.

Diskussion

Ålder

Växtmaterialet var obränt, men troligen har de olika fröerna och växtdelarna olika ålder. För t.ex. ett förhistoriskt material är det endast de förkolnade, som man räknar som förhistoriska. För växtmaterialet från Kalvstorp kan man anta, att det rör sig om recent och subrecent växtmaterial. Det syns tydligt på björkfröerna att de har olika åldrar, vissa av dem var i perfekt skick med intakta vingar, andra var ”vinglösa” och i det närmaste upplösta.

Träd och buskar

Det är intressant att de vanligaste träarterna fanns representerade i jordproverna; ask, björk, hägg, klibbal, lönn, gran, äpple eller päron samt buskar som hallon, (druv)fläder och hassel. En del av hasselskalen var också i ruttnande tillstånd, där rötter och rottrådar från den omgivande vegetationen har fått fäste och vävts in i skalen. Det finns två alarter, gråal (*Alnus incana*) och klibbal (*Alnus glutinosa*), men jag kunde bara urskilja klibbalen i jordproverna. När det gäller kärnan från äpple eller päron fanns bara ett skalfragment, med en typisk vulst i kanten, och inte hela kärnan, så det gick tyvärr inte att bestämma den till art. När det gäller fläder, finns tre arter, vanlig fläder (*Sambucus nigra*), druvfläder (*S. racemosa*) och sommarfläder (*Sambucus ebulus*). Den vanliga flädern och druvflädern har liknande frön, men den förra har något större frön än druvflädern. De två fläderfröna från prov 3a var relativt små, så de har bestämts som druvfläder, även om den äkta flädern ibland också kan producera små frön, och de två arternas frön kan överlappa varandra. Hallon var den växten näst efter björken, som bidrog med de flesta fröna i proverna. Hallon sprids ofta med fåglar, som kalasar på bären och sedan lämnar spillning med kärnor efter sig. Granbarrsfragmenten kan ha kommit från någon gran i närheten, men granris kan också ha använts för att täcka känsliga växter för vinterkylan eller granris kan ha varit placerat framför trappan till ytterdörren att torka fötterna på.

I **prov 1** fanns material, som man kan misstänka att det kommer från avskräde, t.ex. fiskfjäll, äggskal, ben och keramikfragment. I det här provet fanns också det enda dillfröet tillsammans med rudratväxter såsom svinmålla, revormstörel, mjukplister, åkerspergel, brännässlor och tistel. Brännässlor brukar tyda på en rätt hög kvävehalt, och kväve kan ju ansamlas just i avfallshögar. De många molluskerna här visar att jorden också hade en viss kalkhalt, vilket till en del kan beror på benresterna i jorden.

Nunneörten (se fig. 1) var ett intressant fynd. Det var inte möjligt att bestämma dem till art, eftersom fröna är ganska lika. Det skulle kunna vara hålnunneört (*Corydalis cava*), stor nunneört (*C. solida*), eller den sibiriska nunneörten (*C. nobilis*), de sistnämnda kan vara förvildade. Smånunneört (*C. intermedia*) kan heller inte uteslutas, den brukar påträffas i lundar eller liknande miljöer.

Det frö, som tillhör familjen potatisväxter har bestämts som en trolig besksöta (*Solanum dulcamara*), men eftersom jorden har kommit från en odlingsmiljö kan man inte helt utesluta att det ev. kan röra sig om *Physalis alkekengi*, som har snarlika frön.

Det fanns två frön från familjen ranunkelväxter (Ranunculaceae), varav ett är stort och inte utgör en vanlig smörblomma (inte heller Trollius) och troligen hör till någon odlad art.

Prov 2a. Här fanns levande växtrester, lök från gräslök och birötter från svalört. Även i detta prov påträffades frön från nunneört. Här fanns också frön från fingerört och smörblomma, som inte hör hemma i odling utan växer företrädesvis på ängen.

Prov 2b. Var mycket lerigt och innehöll mycket lite växtmaterial.

Prov 3a. Jord från det övre lagret i brunnen, som var ganska innehållsrikt. Häggen och druvflädersn är bara påträffade i detta prov. Rent ekologiskt är växterna som identifierats här från olika biotoper. T.ex. svinmållan och brännässlan tycker om öppen och kväverik mark. Trampörten tyder på, som hörs på namnet, trampad mark såsom gårdsplaner, fotbollsplaner och stigar. Gräsfröet (som egentligen är en frukt) är inte identifierad till art, och skulle kunna höra till olika biotoper. Smörblomman och veronikan trivs på ängen och kanske på en gräsmatta, som inte klipps så ofta. Det finns många björkfröer i alla proverna och detta prov är inget undantag. Varje björk producerar en mycket stor mängd frön, som kan flyga mycket långt med hjälp av sina vingar. Här finns det två björkarter, som kan komma ifråga, vårtbjörken (*Betula pendula*), som trivs på torr mark i skogar och hagar, och glasbjörken (*B. pubescens*), som gärna vill ha lite fuktigare mark, eftersom båda arterna har frön som flyger långt, säger detta ingenting om den miljö som de påträffats i, därför är fröna bara bestämda till släkte. Tyget och hasselnötsskalen kan vara avfall, som av någon anledning hamnat här.

Prov 3b hade också sitt ursprung i brunnen, men på en något djupare nivå. Här fanns också många hasselnötsskal liksom i det tidigare provet. Unikt här är ängsviolen.

Det fanns flera frö- eller fruktrester i proverna, som inte var möjliga att bestämma, då de var delvis förruttnade.

Referenser

- ◆Anderberg, A.-L. 1994. Atlas of seeds and small fruits of Northwest-European plant species (Sweden, Norway, Denmark, East Fennoscandia and Iceland) with morphological descriptions. Part 4 Resedaceae – Umbelliferae. Swedish Museum of Natural History. Stockholm.
- ◆Beijerinck, W. 1947. Zadenatlas der nederlandse flora. Ten behoeve van de botanie, Palaeontologie, bodemcultuur en warenkennis omvattende, naast de inheemsche flora, onze belangrijkste cultuurgewassen en verschillende adventiefsoorten Wageningen.
- ◆Berggren, G. 1981. Atlas of seeds and small fruits of Northwest-European plant species with morphological descriptions. Part 3. Salicaceae – Cruciferae. Swedish Museum of Natural History. Stockholm.
- ◆Bertsch, K. 1941. Früchte und Samen, Handbücher der praktischen Vorgeschichtsforschung. Band 1, Stuttgart.
- ◆Hansson, B. & Hansson M. 2001. Köksträdgårdens historia. Lund.

- ◆Hylander, N. 1971. *Prima loca plantarum vascularium Sueciae*. Första litteraturuppgift för Sveriges vildväxande kärlväxter jämte uppgifter om första svenska fynd. Förvildade eller i senare tid inkomna växter. *Svensk Botanisk Tidskrift*. 64. Suppl.
- ◆Karling, S. 1931. *Trädgårdskonstens historia i Sverige*. Stockholm.
- ◆Katz, N.Ja, Katz, S.V & Kipiani, M.G. 1965. *Atlas and keys of fruits and seeds occuring in the quaternary deposits of the USSR*, Moscow.
- ◆Krok, Th.O.B.N. & Almquist, S. 1985. *Svensk flora, fanerogamer och ormbunksväxter*. Tjugosjätte upplagan, bearbetad av Lena Jonsell och Bengt Jonsell. Uppsala.
- ◆Lindberg, P.S. 1983. *Stockholmsfloran*. Stockholm.
- ◆Mossberg, B., Stenberg, L. & Ericsson, S. 1992. *Den nordiska floran*. Stockholm.
- ◆Schoch, W.H., Pawlik, B. & Schweingruber, F.H. 1988. *Botanical macro-remains. An atlas for the determination of frequently encountered and ecologically important plant seeds*. Berne and Stuttgart.
- ◆Lindman, C.A.M. 1982. *Nordens Flora*. Stockholm.

Bilaga 12. Vedartsanalys

VEDLAB

Vedanatomilabbet

Vedlab rapport 0863

Vedartsanalyser på material från Västmanland, Rytterne sn. Kalvstorp.

Uppdragsgivare: Christina Svensson/Kulturmiljövård Mälardalen

Arbetet omfattar ett prov oförkolnad ved från undersökningen av en torplämning med tillhörande trädgård. Torpet Kalvstorp har varit bebyggt sen 1600-talet. Under slutet av 1700- och början av 1800-talet hade torpet en för tiden ovanligt omfattande trädgård. Provet är taget ur vad som förmodats vara en rot.

Provet innehåller dock bara granved. Diametern har varit ganska stor, uppskattat på årsringarna större än 20 cm. Inget i cellstrukturen tyder på att det är rotved. Rötter kan annars få otydligare och mer ojämna årsringar. Men det är inte helt lätt att bedöma på provet eftersom veden har deformerats av jordmassornas tryck.

Med största säkerhet kommer inte provet från ett odlat träd. Man hade knappast prydnadsgran i torpens trädgårdar. Eftersom torpet varit i bruk fram till 1940-talet så är det heller knappast en "vildväxande" gran.

Mitt förslag är att det rör sig om rester av en stolpe/stör som använts i trädgården.

Analysresultat Kalvstorp

Anl.	ID	Anläggnings- typ	Prov- mängd	Analyserad mängd	Trädslag	Utplockat för ¹⁴ C-dat.	Övrigt
		"rot"	9.7g	4.9g 3 bitar	3 bitar gran	-	

Hoppas ni är nöjda med arbetet!

Erik Danielsson/VEDLAB

Kattås

670 20 GLAVA

Tfn: 0570/420 29

E-post: vedlab@telia.com

De här trädslagen förekom i materialet

Art	Latin	Max ålder	Växtmiljö	Egenskaper och användning	Övrigt
Gran	<i>Picea abies</i>	350 år	Trivs på näringsrika jordar. Tål beskuggning bra och konkurrerar därför lätt ut andra arter	Lätt och lös men ganska seg ved. Ofta rakvuxen. Ganska motståndskraftig mot röta. Stolpar golvbrädor stötar lieskaft, korgar	Bark till taktäckning. Granbarr till kreatursfoder

Uppgifter om maximal ålder, växtmiljö, användning mm är hämtade ur: Holmåsen, Ingmar Träd och buskar. Lund 1993. Gunnarsson, Allan Träden och människan. Kristianstad 1988. Mossberg, Bo m.fl. Den nordiska floran. Brepol, Turnhout 1992.

Vedartsanalysen görs genom att studera snitt- eller brottytor genom mikroskop. Jag har använt stereolupp Carl Zeiss Jena, Technival 2 och stereomikroskop Leitz Metalux II med upp till 625 gångers förstoring. Mikroskopfoton är tagna med Nikon Coolpix 4500. Referenslitteratur för vedartsbestämningen har i huvudsak varit Schweingruber F.H. Microscopic Wood Anatomy 3rd edition och Anatomy of European woods 1990 samt Mork E. Vedanatomi 1946. Dessutom har jag använt min egen referenssamling av förkolnade och färska vedprover.

Referenser

Otryckta källor

Andersson, Sture. Brev till Christina Svensson, poststämplat 2009-03-12.

Bengtsson, Gill. Brev till Christina Svensson, daterat 2009-01-10.

Bengtsson, Gill. Intervju med Anna, 91 år, som berättar om sina minnen från Strömans. Nedtecknat i ett brev daterat 2008-12-10.

Hallström, Jenny. Rörstrand museum. Svar på förfrågan om servisdekor. *E-mail mellan Jenny Hallström och Christina Svensson. 2008-11-02 och 2009-02-04.*

Swedell, Ulla. Institutionen för språk- och folkminne, Namnavdelningen. *E-mail mellan Ulla Swedell och Christina Svensson. 2009-04-29.*

Muntliga uppgifter

Kurserna

Andersson, Sture, Lidköping. Om sina minnen kring Stora Salen.

Hellberg, Torsten. Berättade om sin barndom som boende på torpet Fågelhult.

Larsson, Rune. Tidigare ägare av Långmossa. Intervjuad av Holger Nilsson.

Morin, Henrik. Bestämning av rosen vid Strömans.

Persson, Börje. Lidköping om sina minnen kring Stora Salen.

Kalvstorp

Axelsson, Dagny, född och uppväxt på Tidö gård, samtal maj 2009.

Hjalmarsson, Inger, Frukt och Bäruppropet, POM, samtal januari 2009.

Johansson, Lasse, arbetar med skötsel av jordbruk och gård på Tidö gods, samtal oktober 2008.

Johansson, Mats, fiskare och boende på Tidö, samtal oktober 2008.

Pettersson, Gerd, tidigare boende på Kalvstorp, samtal maj och juni 2009.

Tollin, Clas, lektor i Agrarhistoria, Sveriges lantbruksuniversitet, samtal 2008–2009.

Uppgifter från internet

Brandverket www.brandverket.se

Den virtuella floran. <http://linnaeus.nrm.se/flora/welcome.html>

Märta Anderssons levnadsbeskrivning.pdf <http://www.kinneullehembygd.nu/>

Medelplana socken/Torp o gårdar/sid 2/Salen

Nationalencyklopedin. 2008. <http://www.ne.se>

Ortnamnsregistret., SOFI, www2.sofi.se/SOFIU/topo1951/_cdweb/index.htm

POM, 2008. Text av Jens Weibull angående definition av en kulturväxt.

<http://www.pom.info>

Riksförbundet Svensk Trädgård med zonkarta. www.tradgard.org

St. Salen av Märta Persson.pdf <http://www.kinneullehembygd.nu/> Medelplana socken/Torp o gårdar/Salen/sid 2/ Salen

Litteratur

- Andrén, A. 2002. *Efter medeltidsarkeologin?* Meta 2002:2. Lund.
- Almgren, G., Jarnemo, L., Rydberg, D., 2003. *Våra ädla lövträd*. Trelleborg.
- Andréasson, A. 2007. *Trädgårdshistoria för inventerare.*, Lund.
- Armfelt-Hansell, Ö. 1969. *Bärboken.*, Stockholm.
- Berglund, K. 2004. *Längtans blommor - Om gammaldags trädgårdsväxter*. Värnamo.
- Beyron, U. 1977. *Blommor från mormors tid*. Stockholm.
- Blomqvist, M. 2004. *Informationssystem för fornminnen – lista med lämningstyper och antikvarisk praxis*. Version 3.3. Riksantikvarieämbetet, Kuns-kapsavdelningen. Från internet.
- Bolin, L. 1949. *Blommorna och människan*. Stockholm.
- Bäck, K. 1992. *Början till slutet. Laga skifte och torpbebyggelsen i Östergötland 1827–65*. Klockrike.
- Carlberg, B. 1988. *Gömda växter i glömda trädgårdar*. Stockholm.
- Danielson, J. 1998. *Bondeboken*. Norstedts.
- Elgeskog, V. 1945. *Svenske torpbebyggelse från 1500-talet till laga skiftet. En agrarhistorisk studie*. Lund.
- Elliot, B. 2005. *Trädgårdsväxternas kulturbistoria. Flora*. Stockholm.
- Engström, R. 2007. *Att inventera rosor, en handledning*. Alnarp.
- Fearnley-Whittingstall, J. 2006. *Pioner*. Köping. Tryckt i Italien.
- Frost, K. & Jonsson, K. 2003. *Köksträdgården vid Strömsholms slott. Trädgårdsarkeologisk förundersökning*. Västmanlands läns museum, Kulturmiljöavdelningen Rapport 2002:A53. Västerås.
- Geite, B. 2004. *Ljuvliga iris regnbågens blomma i vått och torrt*. ICA Förlaget AB. Danmark.
- Grimetons hembygdsförening; Det gamla Grimeton. Utan år och tryckort. ISBN; 91-7970-310-0
- Gunnarsson, L. 1987. *Torpsträdgårdar i Skåne*. Stad och land Nr 56.
- Hamilton, H. 1995. *Arvet – Bilder och röster från ett fjärran land*. Skogens hus, Täby.
- Hansson, G. A. & Ryd, A-M. 1980. *Växsfärga 100 recept på växsfärgning*. Stockholm.
- Henriksson, J. 1996. *Växterna i de gamlas föreställningar seder och bruk*. Stockholm
- Holmberg, P., Eklöf, M-L., Pedersen, A. 1999. *Vanliga vilda växter till mat, krydda, hälso- och kroppsvård*. Svenska turistföreningen.
- Holzhausen, A. 1935. *Holzhausens småböcker om trädgårdsodling, 1. Trädgårdens träd och buskar*. Stockholm.
- Hoppe, E. 1992. *Örter – Odling och användning*. Spanien.
- Karlsson-Stresse, E-M. 2008. *Humlegårdar på kartor, växter i naturen* i Höglund, M. 2008. 1660-talets jordbrukslandskap. En introduktion till de äldre geometriska kartorna. Skrifter utgivna av Riksarkivet 29. Sundbyberg.
- Klang, T. 1997. *Tidöminnen. Thore Klang berättar om folket och livet kring godset på 1910-, 1920,- och 1930-talen*. (utskrift av bandade intervjuer 1994-10-12 samt 1994-06-12). Västmanlands läns museum.
- Krok, Th.O.B.N. & Almquist, S. 1994. *Svensk flora – fanerogamer och ormbunksväxter*. 28:e upplagan, Falköping.
- Lind, H. Svensson, E. & Hansson, J. 2001. *Projekt Uppdragsarkeologi. Sentida bebyggelse i antikvarisk och arkeologisk verksamhet*. Riksantikvarieämbetets rapport nr 2001:1. Stockholm.
- Lindman, C.A.M. 1974. *Nordens flora, band 3*. Wahlström & Widstrand. Stockholm.
- Lindman, C.A.M. 1974. *Nordens flora, band 4*. Wahlström & Widstrand. Stockholm.
- Lindman, C.A.M. 1974. *Nordens flora, band 5*. Wahlström & Widstrand. Stockholm.
- Lindman, C.A.M. 1974. *Nordens flora, band 6*. Wahlström & Widstrand. Stockholm.
- Lindman, C.A.M. 1974. *Nordens flora, band 7*. Wahlström & Widstrand. Stockholm.
- Lindman, C.A.M. 1974. *Nordens flora, band 9*. Wahlström & Widstrand. Stockholm.
- Lindvall, A. & Lindvall, G. 1997. *Mat sinnlighet hälsa Örter skönhet dryck inspiration väldoft*. Bra Böcker AB.

- Martinsson, K & Ryman, S.** 2008. *Blomboken. Bilder ur Olof Rudbecks stora botaniska verk.* Värnamo.
- Minnhagen-Alvsten, M., Johansson, K., Jönsson, J.** 1996. *Arvet – trädgårdens glömda skatter,* Lund.
- Moberg, W.** 1970. *Utvandrarna.* Stockholm.
- Mossberg, B. & Stenberg, L.** 2003. *Den nya Nordiska floran.* Norge.
- Nielsen, H.** 1991. *Läkeväxter förr och nu.* Borås.
- Nilsson, A.** 1987. *Våra äppelsorter.* Italien.
- Nilsson, A.** 1989. *Våra päron-, plommon-, och körsbärsorter. Deras historia, egenskaper och kännetecken.* Örebro.
- Nilsson, P.** 2008. Artikeln *Jordbrukets resurser enligt kartorna i;* red Höglund, M. 2008. 1660-talets jordbrukslandskap. En introduktion till de äldre geometriska kartorna. Skrifter utgivna av Riksarkivet 29. Sundbyberg.
- Olsson, S.** (Projektledning). 1982. *Örtmedicin och växtmagi,* Stockholm.
- Oskarsson, L.** 2008. *Att inventera perenner en handledning.* Centrum för biologisk mångfald. Lund.
- Paulsson, E.** 1943. *Torp och torpare under 200 år i Vittsjö socken.* Svantesson boktryckeri. Hässleholm.
- Rask, E.** (red) 2004. *Östra Vingåker – en socken historia. Utgiven i samband med socknens 250-årsjubileum.* Vingåker.
- Rosen, C. & Ulin, J.** 2008 Fågelhult. Undersökning av en sentida husgrund.
- Rytterne hembygdsförening.** 1970-tal. *Torpinventering.*
- Sjöbeck, M.** 1932. *Löväng och trädgård.* Stockholm.
- Sjövist, H. & Sköld, J.** 2007. *Kulturväxter i slottets skugga – om 1700-talstäppor på Tidö.* Kulturmiljövård Mälardalen, Rapport 2007:14. Västerås.
- Sköld, J. & Åman, E.** 2004. *Krusbär eller mabär – Vem bryr sig?.* VLM, Kulturmiljöavdelningen, rapport A 2004:A61. Västerås.
- Sköld, J. & Åman, E.** 2005. *Riddarhyttan – En plats för vila och ro?.* VLM, Kulturmiljöavdelningen, rapport A 2005:A56. Västerås.
- Sköld, J. & Svensson, C.** 2008. *Syrenen i ruiner – Kurser om ett kulturarv i grunden.* Kulturmiljövård Mälardalen Rapport 2008:35. Västerås.
- Sköld, J. & Svensson, C.** 2009. *Syrenen i ruiner – En metod att inventera torpen och deras växter.* (Finns endast som nedladdningsbart dokument på bl.a. Skogsstyrelsen och Kulturmiljövård Mälardalens hemsidor)
- Sporrong, U. i Jansson, U.** 2007. Artikeln *Kartan som källa, några Mälardalsexempel från lantmäteriets tidiga tid i;* Kartlagt land. Kartan som källa till de areella näringarnas geografi och historia. Kungl. Skogs- och lantbruksakademin. Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden nr 40. Eskilstuna.
- Svanberg, F. & Wahlgren, K. H.** 2007. *Publik arkeologi.* Riga.
- Svedjemyr, O.** 1983. *Ödetorpsflora i Malexander.* Svensk Botanisk tidskrift 77:235-240. Stockholm.
- Svedjemyr, O.** 1986. *Ödetorp och torpväxter i Malexander.* Svensk Botanisk tidskrift 80:9-15. Stockholm.
- Svensson, C.** 2009. Bland ruiner och växter. Tre bebyggelse lämningar vid Kvistberga gård. Kulturmiljövård Mälardalen rapport 2007:
- Säaf, J.** 2002. *Bergamottpäron.* I Pomologen medlemsblad för Sveriges pomologiska sällskap årgång 2, nr 1.
- Tollin, C. i Jansson, U.** 2007. *De första lantmätarna i;* Kartlagt land. Kartan som källa till de areella näringarnas geografi och historia. Kungl. Skogs- och lantbruksakademin. Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden nr 40. Eskilstuna.
- Wallenquist, I.** 2007. *Våra älskade torpväxter och hur vi odlar dem.* Italien.
- Welinder, S.** 2007. *Torpens arkeologi.* Riksantikvarieämbetets förlag, Stockholm.
- Östra Vingåkers forskargrupp** 2005. *Östra Vingåkers indelta soldater.* Katrineholm.

Artiklar

Katrineholmskuriren. 1955, *Skador vid Fågelhult för cirka 40,000 kr.* 1955.03.55, (utan förf.).

Katrineholmskuriren. 2008, *Syrenen i ruiner* 2008-06-24 av Bengt Olsson.

Nya Lidköpings tidning. 1946, *Ödegårdar vid Kinnekulle.* John E Andersson.

Arkiv och kartmaterial

Från Östra Vingåkers hembygdsförenings arkiv;

Auktionsprotokoll fört vid Fågelhult den 5 mars 1943 (T. 56)

Fogelhult. Sammanställning av boende på torpet under åren 1782–1955.

Angående Gölstugan och Fågelhult i Östra Vingåkers sn. Svar från ortnamnsarkivet i Uppsala. Brev daterat 1995-11-08.

Allmäningskarta över Oppunda häradsallmäning 1714.

Qvarngölstorps soldattorp, skiss över bebyggelseämningarna uppritat 1995.

Lantmäteriet i Västerås

19-RYT-42, Wikhus säteri, rågångsreglering 1787.

19-RYT-44, karta över Tidö 1788.

19-RYT-87, Gränsbestämning 1863.

Lantmäteriverket, Gävle

T47-35:1, Tidö, Geometrisk avmätning 1687.

T47-35:2, Tidö, Geometrisk avmätning över Hagsjötorp m.fl. 1786.

Generalstabskartan, kartblad Västerås 1868.

Häradsekonomiska kartan, kartblad Tidö, 1907.

Häradsekonomiska kartan, kartblad Tidö, 1911.

Ortnamnsarkivet, SOFI,Uppsala.

Riksarkivet

Tidö gårdsarkiv:

Husesyner 1816–1834

Husesyner, 1835–

Husesyner 1855–

Volym 207–208

Rytterne hembygdsförening

Torpinventering utförd på 1970-talet.

Uppsala Landsarkiv

Husförhörslängder för Lilla Rytterne socken

AI B:1 1680–1700

Fotografier ur Gerd Pettersson privata samling. Fotografierna är ett arv efter Gerds mor Anna Karlsson. Fotografier och Gerd Pettersson hittades med hjälp från Tomas Adolfsson, Arkiv Västmanland och Holger Axelsson, tidigare ordf. i Rytterne hembygdsförening.

Tekniska och administrativa uppgifter Kalvstorp

Undersökningen genomfördes under fem dagar i september och oktober 2008, samt två dagar i mars 2009. Projektledare och fältansvarig var Christina Svensson, arkeolog på Kulturmiljövård Mälardalen. I det arkeologiska fältarbetet och efterföljande rapport- och analysarbetet deltog även Katarina Frost, chef för Vallby Friluftsmuseum, i egenskap trädgårdsarkeolog. För artbestämning av kulturväxter samt med skogsbrukskompetens deltog Josefina Sköld, biolog från Skogsstyrelsen. Insamlandet av sticklingar och rotskott från några av kulturväxterna gjordes av Maria Löfgren, hortonom från Vallby Friluftsmuseum. Prover för analys av makrofossil sändes till Ann-Marie Hansson, A-M archaeobotanical investigations (bilaga 5). Resultaten från Ann-Marie Hanssons analyser presenteras i kapitlet *Makrofossilanalys*. Vedartsanalys utfördes av Erik Danielsson, Vedlab (bilaga 6), vars resultat redovisas i kapitlet *Vedartsanalys*. För inmätning samt digitalt efterarbete ansvarade Kulturmiljövård Mälardalen.

<i>KM dnr:</i>	08100
<i>Länsstyrelsen dnr, beslutsdatum:</i>	435-2957-08, 2008-0527, 431-10018-08, 2008-09-24
<i>Fältarkeologtimmar:</i>	64 timmar (KM)
<i>Gränyta:</i>	Schakt & provrutor; 16 kvm.
<i>Belägenhet:</i>	Tidö
<i>Ekonomisk karta:</i>	10F4h, Registerkarta10547
<i>Koordinatsystem:</i>	Rikets
<i>Koordinater:</i>	X6596682 Y1538526
<i>Inmätningmetod:</i>	Totalstation och GPS
<i>Dokumentationshandlingar:</i>	Digitalt dokumentationsunderlag förvaras på VLM.
<i>Fynd:</i>	Fynden förvaras på VLM.
<i>Egeninsats KM</i>	140 timmar
<i>Egeninsats Vallby Friluftsmuseum</i>	100 timmar
<i>Egeninsats Skogsstyrelsen</i>	80 timmar

